

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Pracoviště orální historie soudobé dějiny

Bc. Klára Kohoutová

Reflexe Východoslováků na rok 1989. Životopisná vyprávění

Diplomová práce

Vedoucí práce: prof. PaedDr. Mgr. Miroslav Vaněk, Ph.D.

Praha 2015

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury řádně citovaných a zaznamenaných v seznamu literatury. Práci jsem nevyužila k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

.....

Bc. Klára Kohoutová

PODĚKOVÁNÍ

Na tomto místě bych ráda poděkovala svému vedoucímu práce prof. PaedDr. Mgr. Miroslavu Vaňkovi, Ph.D. za laskavé poskytnutí cenných rad, zkušeností, odborného vedení, podnětných připomínek a doporučení, která v průběhu tvorby práce vznesl. Dále bych chtěla poděkovat všem narátorům, kteří byli neobyčejně ochotní a strávili se mnou svůj drahocenný čas, protože bez nich by tato práce nikdy nevznikla.

V neposlední řadě bych chtěla vyjádřit díky své rodině, která mne po celou dobu studia podporovala.

OBSAH

Seznam obrázků	6
Seznam tabulek	6
ABSTRAKT.....	7
ABSTRACT.....	8
ÚVOD	9
TEORETICKÁ ČÁST PRÁCE.....	11
1. Základní teoretické okruhy bádání.....	11
2. Úvod do metodologie.....	11
3. Vznik a vývoj orální historie.....	12
4. Orální historie jako kvalitativní metoda.....	13
4.1. Orální historie a paměť	14
5. Příprava a zdroje	15
5.1. Literatura	16
5.2. Doplňkové zdroje	18
5.3. Archivní zdroje	19
5.4. Orální historie	20
HISTORICKÁ ČÁST PRÁCE	22
6. Česko-slovenské vztahy	22
6.1. Asymetričnost společného soužití.....	25
7. Dvě revoluce	26
8. V předvečer revoluce	27
8.1. Disent na Slovensku.....	29
9. První revoluční dny a vznik VPN	30
10. Masové demonstrace, vstup do médií a generální stávká	33
11. Jednání VPN s KSS, listopad – prosinec 1989.....	37
12. Reflexe na rok 1989 v tisku	41
EMPIRICKÁ ČÁST PRÁCE.....	49
13. Úvod do výzkumu	49
14. Výběr narátorů	49
15. Realizace rozhovorů.....	51
16. Představení narátorů.....	51
17. Charakteristika uskutečněných rozhovorů	53
18. Techniky sběru dat a zpracování rozhovorů	54
18.1. Analýza	54

18.2.	Interpretace.....	54
19.	Prostředí, ze kterého narátoři pocházejí	55
19.1.	Volba zaměstnání a práce.....	60
20.	Rok 1968 a následná normalizace	63
21.	Uvolnění v druhé polovině 80. let aneb glasnost tady zapouští kořeny	66
22.	Každodennost a konzum	69
23.	Cestování.....	73
24.	Listopadové dny v Košicích.....	79
24.1.	První revoluční dny	81
24.2.	Vznik pobočky OF v Košicích.....	85
24.3.	Generální stávka.....	86
24.4.	Co revoluce přinesla a odnesla.....	90
24.5.	Reflexe po 25 letech – ideály, očekávání, naděje, zklamání, realita?	93
25.	Rozpad Československa.....	95
	ZÁVĚR	100
	POUŽITÉ ZDROJE	102
	LITERATURA.....	102
	ROZHOVORY.....	105
	ARCHIVNÍ MATERIÁLY.....	106
	NOVINY	106
	INTERNETOVÉ ZDROJE	106
	DOKUMENTY	107
	KONFERENCE.....	107
	PŘÍLOHY	108
	Příloha č. 1 – Základní informace o rozhovorech	109
	Příloha č. 2 – Vzor dopisu/e-mailu používaného pro kontaktování narátorů.....	110
	Příloha č. 3 – Udělení souhlasu ke zpracování a zpřístupnění osobních a citlivých údajů	111
	Příloha č. 4 – Životní příběhy narátorů	112

Seznam obrázků

Obrázek 1 – Košice 27. listopadu 1989.	36
Obrázek 2 – Titulní strana Pravdy z 21. listopadu 1989.	43
Obrázek 3 – Místa narození narátorů.	53
Obrázek 4 – Mapa místa umístění pobočky Občianského fóra v Košicích.	58
Obrázek 5 – Pamětní tabule na budově bývalého sídla OF v Košicích. Pamětní tabule byla odhalena 17. listopadu 2010.	58
Obrázek 6 – Gottwaldova socha v Košicích.	83
Obrázek 7 – Pamětní tabule na Státní vědecké knihovně v Košicích.	87
Obrázek 8 – Václav Havel na návštěvě Košic, 20. prosince 1989.	88
Obrázek 9 – Ján Čarnogurský na návštěvě Košic, 1. prosince 1989.	93

Seznam tabulek

Tabulka 1 – Typy výzkumů.	14
Tabulka 2 – Základní údaje o narátorech.	52

ABSTRAKT

Předkládaná práce se zabývá reflexí Slováků na rok 1989, se zaměřením na region Košic a blízkého okolí, tedy na Slovensko východní. Pád komunistického režimu ovlivnil další vývoj v celém Československu. Diplomová práce se soustředí na stranu slovenskou, která je nedílnou součástí československých dějin, avšak její prostor je v českém prostředí značně omezen. Stavebním kamenem práce jsou vzpomínky a vyprávění nejrozličnějších Východoslováků – pamětníků, jejichž pomocí se autorka snažila faktograficky dokreslit dobu. Vedle toho se práce opírá o dostupné literární zdroje a archivní materiály ze sbírek Státního archivu v Košicích.

Teoretická část práce je založena na pramenech historických a na výsledcích rozmanitých výzkumů zabývajících se listopadem 1989. Výzkumná část práce se zabývá samotnými pohledy, názory a postoji Východoslováků na listopad 1989. Prostřednictvím orální historie jsou rozhovory s narátory následně analyzovány a interpretovány. Diplomová práce se snaží reflektovat každodennost lidí, práci, životní podmínky a konzum před listopadem a po něm. U všech narátorů autorku zajímalo, jak hodnotili převrat v roce 1989 a jak se na něj dívají dnes s odstupem pětadvaceti let.

Klíčová slova: Československo, listopad 1989, východní Slovensko, orální historie, Košice.

ABSTRACT

This diploma work deals with the reflections of Slovak citizens for 1989's, focusing at the region of Košice city and the surrounding area, especially eastern Slovakia. The fall of the communist regime influenced the further development of the whole of Czechoslovakia. Diploma work focuses at the Slovak nation, which is an integral part of Czechoslovak history, but Czech knowledge of Slovak region is severely restricted. Memories and stories of Eastern Slovak habitants are building blocks of this thesis used to factually illustrate that time. In addition, thesis is based both on the available literature sources and archival materials from the collections of the State Regional Archives in Košice city.

The theoretical part of work is based on historical sources and results of various researches on November '89. The research part of the diploma work deals with views, opinions and attitudes of Eastern Slovak's participants of November 1989. Interviews with narrators are analyzed and interpreted using oral history methods. This diploma work aims to reflect the everyday life of people, their work and living conditions before and after November '89. Author of the work wonders how narrators appreciate '89 revolution then and today, twenty-five years apart.

Key words: Czechoslovakia, November '89, Eastern Slovakia, oral history, Košice.

ÚVOD

Sametová revoluce, též nežná revolúcia, tento rok oslaví své dvacáté šesté narozeniny. Komunistický režim v Československu zkolaboval pod tlakem veřejnosti a zhroutil se jako domeček z karet. Hybnou silou těchto změn byli především čeští a slovenští studenti, umělci a samozřejmě disidenti. Opoziční a disidentská hnutí se v Československu začala objevovat v průběhu let osmdesátých. Podobná hnutí vznikala i v okolních státech, například Solidarita v Polsku nebo Maďarské demokratické fórum v Maďarsku. K urychlení oněch změn jistě přispěl nejen postupný rozpad Východního bloku, ale také stoupající nespokojenost obyvatel především s ekonomickou, ale také i s politickou situací země.

Listopad 1989 se dá jistě pokládat za významný předěl, avšak oproti jiným historickým mezníkům nebyl jeho průběh katastrofální. Svůj název si revoluce zasloužila právě díky nenásilnému charakteru. Vyjma 17. listopadu, kdy se v Praze odehrála studentská manifestace, která byla násilně potlačena, nebylo nikde potřeba použít násilí. Reakcí na události v Praze, Bratislavě a jiných městech byl vznik občanských hnutí. V českých zemích vzniklo Občanské fórum, na Slovensku Verejnosc' proti násiliu. Během několika týdnů vládnoucí strana ztratila svůj monopol a komunistický režim zanikl. Sametová revoluce proběhla bez prolití krve a překvapivě nevedla ani ke státoprávní změně, jak tomu v minulosti často docházelo. Avšak přesto postihla život úplně každého jednotlivce, výsledkem revoluce byla celospolečenská změna. Dá se říci, že Československo před revolucí a Československo (od 1. ledna 1993 pak Česká republika a Slovensko) po revoluci, jsou dva naprosto odlišné světy.

Většina aktérů revoluce se po událostech rozešla svou cestou, někteří cestou politickou, do nejrůznějších stran či ideových proudů, jiní naopak z veřejného života jako by vymizeli. V této práci autorka přibližuje průběh revolučních událostí na východním Slovensku. Prostřednictvím rozhovorů metodou orální historie s různými lidmi hledá odpovědi na to, jak pamětníci pohlíží na revoluci a jak na onu změnu vzpomínají. Názory na rok 1989 se velmi různí, někteří revoluci vítali, avšak z následného vývoje jsou zklamáni až znechuceni, jiní naopak byli v opozici od začátku. Mnoho lidí se v souvislosti s listopadem 1989 zaměřuje na změny ekonomického a sociálního charakteru, jiní naopak vyzdvihují nové svobody. Někteří Slováci vnímají 17. listopad jako událost českou, přesněji pražskou. Na Slovensku proběhla v březnu 1988 takzvaná sviečková manifestácia

v Bratislavě, demonstrace za náboženské a občanské svobody, která je dodnes považována za jednu z největších akcí proti komunistickému režimu na Slovensku.

Revoluce přinesla obrovské změny, prakticky ihned po jejím skončení prošla celá společnost proměnou. Diplomová práce si klade za cíl přiblížit dnes velice známý fenomén nežné revolúcie očima obyčejných lidí z východního Slovenska. Autorka má za to, že revoluce se promítla do života každého občana Československa, a myslí si, že může být velice zajímavé a poučné, jakým způsobem se na revoluci dívají Slováci s mnohdy protikladnými pohledy a názory, než jaké jsou dominantní v české veřejnosti.

Autorka se domnívá, že je velice těžké po tak krátké době nějakým způsobem objektivně či snad kriticky revoluci hodnotit. A to především z toho důvodu, že se v podstatě nedávna historie se současností stále prolíná, například v politice.

První, teoretická, část práce se zaměřuje na orální historii a její metodologii. Druhá část vychází z historické analýzy a dosud publikovaných výzkumů, které se bezprostředně týkají listopadu 1989. Zdaleka nejvíce pozornosti je kladeno na slovenské události a na ty, které revoluci předcházely. Zvláštní důraz je věnován samotné revoluci jako takové. Druhá část práce je založena na pramenech historických s přihlédnutím i k jiným oblastem společenských věd, aby práce byla co nejpřesněji faktograficky zpracována. Třetí část práce je prací výzkumnou, ve které jsou zachyceny jednotlivé pohledy a názory Východoslováků na konec osmdesátých a začátek devadesátých let s ohledem na politické dění spjaté s revolucí. Metodou orální historie jsou rozhovory následně analyzovány a interpretovány.

Pro účely výzkumu bylo vybráno město Košice a blízké okolí. Celkem bylo uskutečněno šest rozhovorů s šesti narátory.

TEORETICKÁ ČÁST PRÁCE

1. Základní teoretické okruhy bádání

Hlavním cílem této práce je doplnit a rozšířit znalosti o listopadu 1989 prostřednictvím každodenního života, zkušeností a životních příběhů oslovených Východoslováků. Těžiště tohoto poznání, jak již bylo řečeno, se opírá o rozhovory s pamětníky, které budou vedeny metodou orální historie.¹ Výchozí charakteristikou vybrané metody je vztah mezi tazatelem a narátorem, který do značné míry ovlivňuje otevřenost narátora, ale také uvolněnost během rozhovoru.² V rámci široce definovaného tématu byly připraveny dílčí otázky. Ty budou použity v případě, že narátor bude potřebovat povzbudit ve vyprávění či se odkloní od tématu. Jednotlivé otázky poslouží také jako vodítko při komparaci jednotlivých rozhovorů.

Následující kapitoly práce se zaměřují na metodu orální historie, na její vznik a vývoj a také na její postavení v rámci studia historie. V neposlední řadě se tato část práce rovněž zaměřuje na přípravu, zdroje a s tím související odbornou literaturu, archivní materiály a doplňkové zdroje. Empirická část práce se zabývá výběrem a představením jednotlivých oslovených narátorů, charakteristikou uskutečněných rozhovorů a samozřejmě samotnou interpretací a analýzou rozhovorů.

2. Úvod do metodologie

V letošním roce si připomeneme dvacáté šesté výročí revoluce 1989, revoluce, která si svým nenásilným charakterem vysloužila pojmenování sametová.³ Avšak encyklopedie⁴ přichází se zcela jiným vysvětlením a pojetím tohoto slova. Dle ní je

¹ Blíže o metodologii viz kapitola Úvod do metodologie.

² Důležitou proměnou je vždy vztah mezi tazatelem a narátorem, který je v odborné literatuře popisován jako asymetrický, což je možno chápat jako určitý axiom, který je dán tím, že je rozhovor veden za účelem obohatit se o historické poznatky. Současně se tato asymetrie dá překonat během rozhovoru, a to posilněním narátorovi důvěry. In: VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana: Naslouchat hlasům paměti. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007, s. 83.

³ Na Slovenku zdomácněl název nežná revolúcia.

⁴ OTTO, Jan: Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopedie obecných znalostí. Praha: J. Otto, 1904, díl XXI (R - rozkoš), s. 627, heslo: revoluce. Dostupné online na: <https://archive.org/stream/ottvslovnknauni35ottogoog#page/n684/mode/2up>. (Adresa platná k 1. květnu 2015).

revoluce nějaká zásadní změna, která je vydobyta formou násilí. Za revoluci je například považována Velká říjnová socialistická revoluce v Sovětském svazu anebo Velká francouzská revoluce. Je tedy otázkou, zda listopadové události roku 1989 v Československu můžeme za revoluci pokládat. Důvodem těchto pochybností je právě poklidný průběh demonstrací a následný vývoj v zemi. Osobně se domnívám, že českoslovenští občané „povstali“ proti vládnoucí elitě a došlo k celospolečenské změně.⁵ Možná je tedy ono slovo revoluce poněkud zavádějící, jisté však je, že je s událostmi roku 1989 spjaté a používané.

O samotné události dodnes vyšlo mnoho vědeckých publikací a knih nejrůznějších žánrů, zároveň se jí věnuje mnoho dokumentárních filmů či kratších snímků. Toto široké spektrum bych ráda doplnila o orálně-historický výzkum. Středem mého zájmu jsou politické a společenské události té doby. Na začátku celého výzkumu stála touha ukázat slovenský pohled a názor na ony dramatické dny roku 1989. Navíc mne samotnou zajímalo, jaké postoje a názory lidí na tuto změnu zaznamenám, jak ji reflektují po uplynulém čtvrt století a jakým způsobem je tato celospolečenská transformace ovlivnila.

Pro vypracování empirické části práce jsem zvolila metodu orální historie, k jejímuž rozmachu došlo během 20. století. Pomocí této metody můžeme zachytit, analyzovat a interpretovat prožitek jednotlivce. Orální historie se zaměřuje na individuum jako takové, v opozici vůči nadpříběhům stojí jedinec a jeho individuální zkušenost.⁶ Přála bych si, aby se tato diplomová práce stala alespoň malým příspěvkem a obohacením k tomuto celospolečensky probíranému a diskutovanému tématu, které se bytostně dotklo každého jedince.

3. Vznik a vývoj orální historie

Počátky metody orální historie se datují do poloviny 20. století, přesněji jsou spjaté s newyorským centrem při University of Columbia, ve kterém v roce 1948 vzniklo první

⁵ Vzhledem k nezbytnosti reflektovat vlastní zkušenost tazatelky byla pro následující část kapitoly zvolena ich forma vyprávění.

⁶ OTÁHAL, Milan – VANĚK, Miroslav: Sto studentských revolucí. Praha: Lidové noviny, 1999, s. 32.

orálně-historické pracoviště.⁷ Avšak zájem o ústní svědectví je stejně starý jako lidstvo samo. Lidé měli tendenci ústně předávat určité informace historické povahy, a tím si uchovávat nejdůležitější zprávy. Takováto sdělení začali dějepisci postupem doby sepisovat a dávat jim tak formu psaného textu. Orální historie si během druhé poloviny 20. století poměrně brzy získala své postavení mezi ostatními metodami.⁸ Nicméně v zemích, kde vládla nějaká forma totalitního režimu, se začala plně vyvíjet a rozmáhat až po změně systému. Orální historie úzce souvisí s demokratickým pojetím dějin. V Československu je její rozvoj spjat s fází demokratické transformace, ke které došlo po pádu Železné opony. Ve státech bývalého Východního bloku se tedy jedná o poměrně novou metodu, usilující přispět k systematickému zkoumání bílých míst soudobých dějin, které doposud nebyly zmapovány písemně.⁹

Výzkum soudobých dějin je v mnohém složitý, avšak díky tomu, že mezi námi stále žijí aktéři určité události, můžeme snadněji získávat stále nové a přesnější informace o určitém období.¹⁰ Nosným pilířem v orální historii je vždy svědectví osoby, vědecky nazývané narátor. Tato svědectví mohou vhodně doplnit klasické historické přístupy, které zastupují převážně písemné prameny. Narátoři své vzpomínky a vjemy spontánně vypráví badatelům neboli tazatelům, který je dále analyzuje a interpretuje.

4. Orální historie jako kvalitativní metoda

Poměrně dlouhý čas se historické vědy zaměřovaly na takzvané velké (především politické) dějiny. V tomto modu badatel usiloval o získání údajů, které by byly reprezentativní a platné pro celou společnost, skupinu, stát či nějaký region. Tento přístup se oficiálně nazývá přístupem kvantitativním. Orální historie však pracuje zcela opačně. Metoda jejího výzkumu se označuje za výzkum kvalitativní. Asi nejpřesnější definici

⁷ VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel: Třetí strana trojúhelníku. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011, s. 30.

⁸ Její rozmach také ruku v ruce souvisí s rozvojem nových technologií. V roce 1948 vznikl první přenosný kotoučový magnetofon. In: VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel: Třetí strana trojúhelníku. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011, s. 30.

⁹ VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel: Třetí strana trojúhelníku. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011, s. 80.

¹⁰ VANĚK, Miroslav: Orální historie ve výzkumu soudobých dějin. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004, s. 7.

nalezneme v badatelské příručce Anselma Strausse a Juliet Corbin. Podle nich je kvalitativní výzkum „*jakýkoliv výzkum, jehož výsledků se nedosahuje pomocí statistických procedur, nebo jiných způsobů kvantifikace*“.¹¹ Kvalitativní výzkum má schopnost proniknout hluboko do zkoumané oblasti, a tím se jeho validita stává poměrně vysokou. Problematická je však míra jeho zobecnění, která nedosahuje výše kvantitativního typu výzkumu, což je výrazný negativní rys. Leč výzkum vedený metodou orální historie nemá za cíl své výsledky zobecňovat, právě naopak, jeho hlavním záměrem je zachytit individuální prožitek. Orální historie dnes patří ke značně využívaným metodám nejrůznějších humanitních a společenských vědních oborů.¹²

TYPY VÝZKUMŮ		
	KVANTITATIVNÍ	KVALITATIVNÍ
logika	deduktivní	induktivní
reliabilita	vysoká	nízká
validita	nízká	vysoká
míra zobecnění	snadná	obtížná

Tabulka 1 – Typy výzkumů.¹³

4.1. Orální historie a paměť

Jeden ze zakladatelů soudobého bádání o paměti Pierre Nora tvrdí, že žijeme ve věku paměti.¹⁴ Jádrem orálně-historického výzkumu je lidská paměť a její schopnosti. Společně utváří jakýsi komplet. Rozdíl mezi pamětí a historií spočívá především v tom, že paměť pracuje neuvědoměle, a tudíž je náchylnější k nejrůznějším manipulacím.¹⁵ Francouzský sociolog Maurice Halbwachs, jeden z průkopníků v oblasti bádání o paměti,

¹¹ STRAUSS, Anselm – CORBIN, Juliet: Základy kvalitativního výzkumu. Postupy a techniky metody zakotvené teorie. Boskovice: Albert, 1999, s. 10.

¹² VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana: Naslouchat hlasům paměti. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007, s. 12.

¹³ Zpracováno dle: STRAUSS, Anselm – CORBIN, Juliet: Základy kvalitativního výzkumu. Postupy a techniky metody zakotvené teorie. Boskovice: Albert, 1999.

¹⁴ VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel: Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011, s. 106.

¹⁵ HLAVÁČEK, Jiří: Teorie a metodologie orální historie. Časopis Memo č. 2/2012, s. 7.

rozlišuje kromě jiného paměť individuální a kolektivní. Dle něj jsou vzpomínky každého jedince, ať už osobní či kolektivní povahy, ovlivněny nějakou skupinou, například rodinou, přáteli, spolupracovníky atd.¹⁶ Halbwachs tedy považuje individuální paměť za fenomén sociální, vzpomínání je ukotveno v sociálním rámci a kontextu. Každé individuum se podílí na obsahovém bohatství kolektivní paměti.

Paměť je ovlivňována mnoha aspekty, například dominantním diskursem společnosti a převládající ideologickou orientací. Jako doklad nám může posloužit změna vnímání minulosti po roce 1989. Paměť individuální a kolektivní je také úzce spojena s problémem zapomínání a reinterpretace našich vzpomínek.¹⁷ Paměť je neustálý proces, pokud se však jednotlivé vzpomínky neobnovují, v průběhu života zanikají. Alessandro Portelli, jeden z otců zakladatelů orální historie, hovoří v souvislosti se zapomínáním poněkud odlišně. Dle něj je paměť neustálý dynamický proces, jednotlivé vzpomínky v průběhu života pak nezanikají, ale vědomě a nevědomě se mění jejich významy.¹⁸ Při orálně-historickém výzkumu však musíme zohlednit i lidskou paměť a její schopnosti.

5. Příprava a zdroje

Orálně-historický výzkum nebyl jedinou složkou diplomové práce. Po faktografické stránce jsem nastudovala¹⁹ nejen odbornou literaturu historickou, ale také sociální či politickou, která se příslušným tématem zabývá.²⁰ Taktéž jsem neopomenula studium dobového tisku, konkrétně novin Pravda, Práca a Smena. V novinách se objevilo několik zajímavých a užitečných informací, které přispěly k bližšímu porozumění tehdejšího slovenského kontextu. Zároveň jsem se snažila najít jednotlivé diference mezi výše zmiňovanými deníky.²¹ I přes komunistickou cenzuru lze považovat denní tisk za značně cenný pramen při studiu nežné revolúcie. Noviny sice zveřejňovaly často

¹⁶ HALBWACHS, Maurice: Kolektivní paměť. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009, s. 51.

¹⁷ HLAVÁČEK, Jiří: Teorie a metodologie orální historie. Časopis Memo č. 2/2012, s. 7.

¹⁸ VANĚK, Miroslav: O orální historii s jejími zakladateli a protagonisty. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2008, s. 91.

¹⁹ Vzhledem k nezbytnosti reflektovat vlastní zkušenost tazatelky byla pro následující část práce zvolena ich forma vyprávění.

²⁰ Blíže o literatuře viz kapitola Literatura.

²¹ Blíže o tisku viz kapitola Reflexe na rok 1989 v dobovém tisku.

zkreslené informace o průběhu demonstrací, přesto dokreslovaly situaci na Slovensku v revolučních dnech.

Pro historickou část práce jsem využila různobarevnou paletu publikací. V první části bylo mou snahou zachytit mimo jiné také česko-slovenské vztahy, které souvisí s vývojem ve státě a mnohdy s odlišnými pohledy na revoluci. Dále jsem se zaměřila na samotný rok 1989 pohledem tzv. velkých dějin.

Druhá, výzkumná, část práce se již orientuje na individuální reflexe, na určitý detailní výsek dějin. Pomocí kvalitativního výzkumu jsem mohla přiblížit postoje, vnímání politických událostí, každodennost, konzum a další aspekty života narátorů. Orální historie jako kvalitativní metoda reflektuje tzv. mikrohistorii, tedy malé dějiny, individuální zážitky apod.

5.1. Literatura

Rok 1989 začíná být stále více populární, jeho obliba se odráží nejen na široké škále více či méně odborné literatury, ale i na pořádání nejrůznějších vzpomínkových akcí, besed a přednášek,²² a to nejen v listopadovém týdnu, nýbrž v průběhu celého roku. Tedy ve veřejném prostoru má listopad 1989 svoje místo. Je však důležité rozdělit listopad 1989 na český a na slovenský. Zatímco v České republice vyšla o sametové revoluci spousta knih, na Slovensku je situace poněkud odlišná. Knižních publikací věnujících se nežné revolúci je méně, i když v poslední době se především Ústav paměti národa (dále ÚPN) sídlící v Bratislavě, snaží rozšířit literární fond.

Z české literatury je důležité zmínit především dvě publikace, a to *Labyrintem revoluce* a *Osudové okamžiky Československa*. Tyto zmiňované tituly se věnují nejen 17. listopadu a zákroku na Národní třídě, ale i transformaci československé společnosti a samozřejmě také československé politické situaci. Obě knihy mohou sloužit jako zdroj relevantních dat a informací o situaci v Československu v oněch dramatických dnech, ale i v týdnech a měsících, které následovaly. Na české straně připravil Milan Otáhal s Miroslavem Vaňkem rozhovory se studenty a aktivními účastníky listopadových událostí.

²² V loňském roce uběhlo čtvrt století od pádu komunistického režimu v zemích bývalého Východního bloku. Proto nejrůznější instituce a ústavy nejen v České republice, ale i v Evropě pořádaly rozmanité besedy, konference a výstavy k tomuto významnému předělu soudobých dějin. V České republice proběhla v rámci 14. týdne vědy a techniky AV ČR konference s názvem: *Co po 25 letech od listopadu 1989 víme a nevíme*. Karlova Univerzita v Praze pořádala konferenci a s ní související výstavu, která se zaměřovala nejen na listopad 1989, ale i na listopad 1939. Na Slovensku proběhlo několik diskuzních večerů, které pořádal ÚPN. V březnu 2015 byla v Rumunsku uspořádána konference s názvem: *25 years since the fall of communism*. A mnoho dalších.

Knihy *Sto studentských revolucí* patří k přelomu v české orální historii, jelikož na ní autoři poprvé pracovali podle mezinárodních orálně-historických pravidel. I tato publikace je plná nepostradatelných informací, týkajících se revoluce 1989. Navíc první část knihy se zaměřuje na vymezení orální historie a její metodologii.

Ze slovenské literatury by se neměla opomenout monografie Ladislava Snopka *Umelecká beseda na križovatke dejín* a sborník *20. výročie Nežnej revolúcie*, který sestavil Peter Jašek a vydal jej ÚPN. Oba tituly se snaží zmapovat slovenskou situaci těsně před listopadem 1989, během něj a po něm. Díla jsou napsaná srozumitelně a čtenáře podrobně seznamují s okolnostmi, které panovaly na Slovensku.²³

Velmi dobře je taktéž zpracováno dílo Vladimíra Ondruše *Atentát na nežnú revolúciu*, které podrobně mapuje celý proces od 17. listopadu až do konce roku. Autor, jenž byl sám aktérem listopadových událostí, přichází se spoustou zajímavých, do té doby nepublikovaných faktů, jako jsou osobní postřehy a svědectví, které činí publikaci vysoce zajímavou. Fakta v knize jsou uváděna ve statistické formě, což přispívá k celkové přehlednosti. Obrovským plusem je v každém případě fakt, že část knihy se věnuje také svazkům Státní bezpečnosti (dále StB) a výsek díla se věnuje lustracím.

V roce 2012 vydalo nakladatelství Academia ve své edici Paměť vzpomínkovou knihu Fedora Gála *Několik dní*. Fedor Gál, jeden z předních představitelů slovenského disentu, věnuje tuto knihu svým vzpomínkám na listopadové události. Autor charakterizuje rok 1989 jako rok problematický, který toho hodně dal, ale také vzal. Dozvídáme, jak on sám vnímá 17. listopad, jak se dívá na legendy a mýty o něm. Kniha je plná úvah nejen o disidentských strukturách, ale také obsahuje vzpomínky na demonstraci v Bratislavě, která proběhla 16. listopadu.

Jozef Žatkuliak napsal chronologický přehled *November 89*, který chápe jako mezník ve vývoji slovenské společnosti a snaží se jej zasadit do mezinárodního kontextu. Jádrem této publikace je přehled událostí souvisejících s listopadem a se společenskopolitickým děním v roce 1989. *November 89* se zaměřuje na slovenskou otázku, avšak v rámci československého kontextu. Kniha se dále věnuje, v českém prostředí ne příliš známé, sviečkové manifestácii, která proběhla v březnu 1988 v Bratislavě. V publikaci nechybí ani přehled zahraničněpolitických událostí, které s československou situací souvisí. Kniha je rozdělena do dvou částí: první se věnuje

²³ Sborník *20. výročie Nežnej revolúcie* se mimo jiné zabývá také polskými a maďarskými událostmi.

období od sviečkové manifestácie do 16. listopadu 1989, druhá časť pak událostem od 17. listopadu do 9. června 1990.

Pro úplnosť zbývajú doplniť prehľadové statě, ve kterých je revoluci 1989 věnován prostor. Patří k nim čtvrtý díl *Českých zemí v evropských dějinách*. Jeho autoři zasazují československé dějiny do celoevropského kontextu a vytváří tak ucelený přehled. Komparativní studii o listopadu 1989 *Dvě století Evropy*, která je součástí přehledové statě, sepsal Jan Křen. Porovnáva situaci v Československu v kontextu celého Východního bloku. Jedná se o velice rozsáhlou monografii. V přílohách nalezneme grafy, statistiky a mapy měnícího se stavu v Evropě. K dalším přehledovým statím patří *Dějiny Slovenska* od Dušana Kováče, které poskytují řadu faktografických informací o listopadu 1989. Kniha je spíše faktografií slovenských dějin, nepřináší žádnou kritickou analýzu či komparaci.

5.2. Doplnkové zdroje

Informačně hodnotným zdrojem jsou bezpochyby internetové stránky <http://www.upn.gov.sk/>, které spravuje ÚPN. Stránky čtenáři nabízí nejen informace o listopadu 1989, ale i přehledně strukturovaný materiál, který pokrývá důležité mezníky slovenských dějin. Uvedené stránky čerpají z nejrůznějších tuzemských i zahraničních publikací a zároveň přispívají vlastní produkcí. Samozřejmě je dobré, pokud je to možné, si informace ověřovat. Některé jeho vydané publikace se dají ve formátu PDF stáhnout. Taktéž lze na stránkách shlédnout krátké rozhovory aktérů listopadu 1989.

Zajímavým zdrojem informací je rovněž časopis *Pamät' národa*, především pak číslo 3 z roku 2014, které je celé věnováno listopadovým událostem. Mnoho článků bylo zpracováno metodou orální historie. Záměrem tohoto periodika je šířit a prohlubovat historické poznání o slovenské minulosti v mezinárodním kontextu. ÚPN se zaměřuje na dvě období: léta 1939 až 1945, tedy na nacistické Slovensko, a na období let 1945 až 1989, tj. komunistického režimu v Československu. Časopis přináší výsledky výzkumů historiků a odborníků z podobných oborů, kteří své bádání cílí na období nesvobody. Magazín je rozdělen do několika sekcí: Studie, Dokumenty, Oběti, Kariéra v StB, ÚPN interně a Závěr. V rubrice Studie jsou zveřejněny vědecké příspěvky, v kolonce Dokumenty jsou přepsané archivní materiály z období nesvobody. Rubrika Oběti se zaměřuje na svědectví, na životopisy lidí, kteří byli za výše zmíněných režimů perzekuováni či padli. Rubrika Kariéra v StB přináší portréty pracovníků StB, ÚPN interně představuje práci jednotlivých sekcí ústavu.

V roce 2009 natočil ÚPN dokument s názvem *November +20*, ve kterém se snaží divákům přiblížit skrze hlavní představitele nežné revolúcie listopadové dny na slovenských náměstích. Film je poměrně krátký, jeho stopáž má pouhých 26 minut, přesto přináší pohledy na zaplněná náměstí, které diváka vtahují do děje. Aktéři hodnotí jednotlivé části a staví se k nim jak dobově, tak retrospektivně. Největším problémem je dle narátorů nevyřešení minulosti a nevypořádání se s ní. Myslím, že velkým nedostatkem tohoto dokumentu je jeho jednostrannost. Všichni zúčastnění byli nějakým způsobem v kontaktu s disentem. Kdyby film oslovil i narátory z opačného spektra společnosti, určitě by byl z historického hlediska přínosnějším.

Česká televize (dále ČT) ve spolupráci s historikem Jiřím Sukem natočila v roce 2006 seriál dle Sukovy knihy *Labyrintem revoluce*. Jeho třetí díl *Slovensko, jiná revoluce?* se věnuje slovenské otázce. Obsah je rozdělen do tří sekcí, na dobové záběry z roku 1989, dále pak na rozhovory s pamětníky a nakonec na jakési divadelní představení, v němž vystupují dva moderátoři a vše komentují. Všechny díly lze online zhlédnout v archivu ČT. V neposlední řadě je vhodné zmínit také konferenční příspěvky jednotlivých historiků, které jsou zajisté hodnotným a přínosným materiálem.

Během rozhovorů jsem dostávala doporučení na další zdroje, které často vyšly buď v malém nákladu anebo jejich dostupnost je minimální či se jednalo o materiály, které nikde publikovány nebyly. I ty mohou posloužit jako užitečný zdroj informací. Je třeba také upozornit na skutečnost, že v soukromých archivech narátorů se nachází množství pozoruhodných materiálů (především se jedná o materiály osobního charakteru), avšak vzhledem k citlivosti materiálu je velmi obtížné tyto prameny pro historické bádání získat.

5.3. Archivní zdroje

Dokumenty vztahující se k roku 1989 na Slovensku byly archivovány ve Státním archivu v Košicích, který spadá pod Ministerstvo vnitra SR.²⁴ Ve fondech jsou uloženy zápisy ze zasedání krajských a městských výborů KSS. Právě v těchto dokumentech může čtenář najít zajímavé informace týkající se činnosti těchto výborů. Ze zápisů je však zřetelné, že některé dokumenty chybí. Pravděpodobně byly skartovány krátce po revoluci,

²⁴ Archivní zákon Slovenské republiky č. 52/1998 Sb. o ochraně osobních údajů uvádí: „*Prístup k osobným údajom v archívnych dokumentoch je možný po uplynutí 90 rokov od vzniku záznamu, ak osobitný zákon alebo medzinárodná zmluva neustanovuje inak alebo po predložení písomného súhlasu s osvedčením fyzickej osoby, o ktorej osobné údaje ide, alebo jej zákonného zástupcu, alebo blízkej osoby, ak táto fyzická osoba už nežije.*“ In: Zákon č. 359/2002 o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov. Online na: <http://www.minv.sk/?zakon-o-archivoch-a-registraturach>. (Adresa platná k 1. květnu 2015).

z důvodu osobních údajů, které v materiálech figurují. Všechny dostupné archivní materiály jsem pečlivě prostudovala. Z jednotlivých zápisů se badatel seznámí s obsahem mimořádných zasedání po 17. listopadu 1989 a s reakcemi KSS na novou situaci. Straníci se snažili odpovídat na události v Praze a na oficiální stanoviska KSČ, což věru lehké nebylo. Dne 22. listopadu se na zasedání hovořilo o odstoupení předsednictva a volbě nového tajemníka strany. Slovenští komunisté si v této době již uvědomovali nezvratnost situace a také to, že už nemají pod kontrolou média. Veřejně se postavili proti Štěpánovi: „*Veľmi sme prosili, aby súdruh Štepán nebol zvolený do vlády.*“²⁵ Zákrok na Národní třídě považuje KV KSS za politickou chybu. „*Zákrok na Národnej triede je nevyhnutné považovať za politickú chybu, žiadame jeho dôsledné pošetrenie a stanovenie zodpovednosti.*“²⁶

Událost, ke které došlo 17. listopadu, vnímalo KSS negativně, jelikož se situace v Košicích a v Prešově postupně také radikalizovala. Lidé začali veřejně projevovat antipatie ke komunistickému režimu. Zápisy také přicházejí s čísly účastníků jednotlivých demonstrací v Košicích – a to jak na Hlavní ulici, kde stálo improvizované pódium, tak i na vysokých školách, kde se studenti shromažďovali. Z jednotlivých materiálů je zřejmé, že si KSS uvědomovala vážnost politické situace, snažila se reagovat jak na KSČ, tak na požadavky obyvatel. Pod každým zápisem jsou podepsáni účastníci schůze.

5.4. Orální historie

Z důvodu poměrně limitované škály literárních a archivních zdrojů vztahujících se k danému tématu v regionu Košic a východního Slovenska je zřejmé, že orální historie jako metoda bádání má nezastupitelnou roli. Obrovskou výhodou této metody je zaměření se na mnohdy opomíjené vrstvy společnosti. To je neobyčejně důležité pro pochopení kontextu, v němž obyčejní lidé prožívali rok 1989, a tranzici z totalitního systému na demokratický.

Při vedení rozhovoru byl využit chronologický přístup²⁷, který je nejvhodnější zejména s ohledem na různorodost narátorů (věkové rozdíly, gender, profesní diferencovanost atd.). Taktéž je zcela nevyhnutelné reflektovat současnou životní

²⁵ Státní archiv v Košicích. Zápis ze zasedání Východoslovenského KV KSS ze dne 25. 11. 1989.

²⁶ Státní archiv v Košicích. Zápis ze zasedání Východoslovenského KV KSS ze dne 24. 11. 1989

²⁷ Chronologický postup vyprávění, tedy vyprávění v časové posloupnosti, je vlastní většině narátorů. In: VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana: Naslouchat hlasům paměti. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007, s. 78.

a profesní situaci každého narátora, jelikož do značné míry ovlivňuje názory a postoje každého člověka. Navíc nemůžeme říci, že se v roce 1989 zastavil čas, životy narátorů by pak byly vnímány jako ukončené. Části rozhovorů, které se nebudou týkat daného problému, nebudou do záznamu zpracovány a nebude se s nimi dále pracovat. Nedílnou složkou interpretace bude nejen to, o čem narátor hovořil, nýbrž i to, čemu věnoval pouze okrajovou zmínku.

HISTORICKÁ ČÁST PRÁCE

6. Česko-slovenské vztahy

Válečný prožitek Slováků se nepodobal prožitku českému, přesto bylo již koncem války zřejmé, že dojde k opětovnému sjednocení Československa. Svazek, který mezi Čechy a Slováky vznikl těsně po válce, se vyznačoval obrovskou volností. Nikdy dříve, ani později takováto volnost neexistovala. Historik Jan Rychlík k tomu uvádí, že na Slovensku existovaly nejen samostatné slovenské jednotky, ale Slovensko tvořilo také samostatné celní a devizové území. Důležitým je zejména fakt, že československá vláda nemohla bez souhlasu předsednictva Slovenské národní rady (dále SNR) na Slovensku vládnout.²⁸ Slováci vstupovali v roce 1945 do společného státu za úplně jiného předpokladu než před dvaceti sedmi lety. Fakticky ihned po válce začaly probíhat změny, které se především týkaly státoprávního vztahu mezi dvěma národy. Takzvané tři Pražské dohody²⁹, které vznikly pro upřesnění pravomocí a vztahů k moci, však postupem času začaly omezovat a redukovat slovenská práva a dá se říci, že se podílely na centralizaci Československa, za jejíž pomyslný vrchol můžeme považovat kodifikaci Květnové ústavy. V této ústavě sice bylo zahrnuto potvrzení slovenského národa³⁰, ovšem jednalo se o formální ustanovení.

Během komunistické vlády se řešení národnostní otázky zredukovalo na otázku udržení komunistické diktatury. Jak řekl Ján Mlynárik: „*Nastolil sa sovietsky model riešenia národnostných vzťahov, navonok vypadajúci bezkonfliktne a harmonicky, vnútri však neriešiaci žiadny akútny problém.*“³¹ Ruku v ruce s tím komunistická strana kontrolovala národní politiku socialistického Československa, živenou antislovakismem v nejvyšších stranických funkcích.³² Důsledky nového uspořádání se ovšem neprojevovaly

²⁸ RYCHLÍK, Jan: Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945–1992. Bratislava: Academic Electronic Press, 1998, s. 17.

²⁹ Především třetí z Pražských dohod byla velice významná, v níž se samostatnost slovenských národních orgánů plně podřizovala Praze. In: MLYNÁRIK, Ján: História česko-slovenských vzťahov. In: VODIČKA, Karel (ed.): Dělení Československa. Deset let poté. Praha: Volvox Globator, 2003, s. 26.

³⁰ To by se dalo považovat za zásadní krok v emancipaci slovenského národa. Na rozdíl od ústavy z února 1920, Květnová ústava zcela jasně uznává slovenský národ jako takový. In: RYCHLÍK, Jan: Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945–1992. Bratislava: Academic Electronic Press, 1998, s. 125.

³¹ MLYNÁRIK, Ján: História česko-slovenských vzťahov. In: VODIČKA, Karel (ed.): Dělení Československa. Deset let poté. Praha: Volvox Globator, 2003, s. 26.

³² STEIN, Erik: Česko-Slovensko. Konflikt, roztržka, rozpad. Praha: Academia, 2000, s. 40.

pouze ve věcech politických, ale také v běžném životě každého občana. Tyto potíže poté vyústily v roce 1960 při přijetí socialistické ústavy, která fakticky zrušila pravomoc slovenských orgánů. Jestliže se Slováci v roce 1948 cítili frustrováni, ještě větší zklamání zažili v roce 1960. Nová ústava potvrzovala vývoj země ubírající se k centralizaci a ve své podstatě likvidovala elementy slovenské autonomie, tedy představovala jeden z dalších kroků umenšení slovenských práv. Sbor pověřenců jako kolektivní orgán přestal existovat. Oficiálně drželo moc ve svých rukách předsednictvo SNR, které však podléhalo centrální vládě v Praze.

Na konci roku 1967 se dostala Novotného diktatura do hlubokých nesnází. Zatímco česká strana reflektovala především nedemokratičnost a potíže v hospodářství, které byly důsledkem ztroskotání třetí pětiletky, Slovensko tíživě pocíťovalo problém neřešení slovenské otázky.³³ Nerovnoprávné postavení Slováků, pocit frustrace a totální podřízenost vůči Praze se nakonec staly důvodem nuceného odchodu Antonína Novotného a následné liberalizace projevující se během roku 1968. Česko-slovenské vztahy se dostaly do krize, která se přechodně vyřešila nástupem Alexandra Dubčeka na místo prvního tajemníka.

Během Pražského jara se připravoval projekt federativní úpravy Československa a vztahů mezi dvěma národy. Ekonomická a společenská reforma byla zmařena vojenskou intervencí pěti zemí Varšavské smlouvy v srpnu 1968. Jediným výdobytkem se stal ústavní zákon 143/1968 Sb. o československé socialistické federaci, na kterém slovenské orgány pracovaly již od roku 1964.³⁴ Ústavní zákon, který přetvořil Československo na federaci, byl přijat v předvečer padesátého výročí založení československého státu, tedy 27. října 1968 s platností od 1. ledna 1969, a vytvořil tak dualistický stát. Československo začalo být chápáno jako stát vytvořený ze dvou federativních republik, a to České socialistické republiky a Slovenské socialistické republiky. Asymetrický model se nahradil modelem symetrickým, vedle federálních orgánů existovaly samostatné české a slovenské instituce. Problém celé koncepce federace spočíval v tom, že zůstal pouze na papíře, de facto se stal formou bez reálného obsahu.³⁵ Parlament Federálního shromáždění tvořily od roku 1969 dvě rovnoprávné komory – Sněmovna lidu a Sněmovna národů. Sněmovnu lidu reprezentovalo 200 poslanců z celého Československa, a to v takovém poměru, který

³³ RYCHLÍK, Jan: Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945–1992. Bratislava: Academic Electronic Press, 1998, s. 213.

³⁴ Tamtéž, s. 217.

³⁵ VODIČKA, Karel – CABADA, Ladislav: Politický systém České republiky. Praha: Portál, 2007, s. 61.

odpovídal národnostnímu stavu v obou částech státu (tedy 2:1). Druhá komora, tedy Sněmovna národů, měla 150 poslanců, 75 Čechů a 75 Slováků. Tento stejný počet měl symbolizovat rovnoprávné státoprávní postavení obou národních republik ve federaci. „*Pro platné usnesení Federálního shromáždění byla potřebná shoda obou sněmoven. Pokud by nebylo dosaženo shodného usnesení obou sněmoven, mohly se obě sněmovny usnést na dohodovacím řízení. V době komunismu však k dohodovacímu řízení mezi komorami v důsledku daných mocenských poměrů – v důsledku monopolu jedné strany – ani jednou nedošlo.*“³⁶

Éra normalizace ve své podstatě zmrazila česko-slovenské vztahy vtlačené do hranic federace bez reálného obsahu. Po brutálním zásahu na Národní třídě v listopadu 1989 se jednotlivá opoziční hnutí sjednotila. V českých zemích do Občanského fóra (dále OF), na Slovensku do Verejnosti proti násiliu (dále VPN). Tato dvě protikomunistická hnutí měla rozhodující podíl na pádu režimu. „*Oproti mnohonárodnostním státům, jako byl SSSR či Jugoslávie, byla československá specifika v tom, že obě celonárodní protikomunistická hnutí postupovala společně, a nikoli proti sobě. Pád komunismu proto neznamenal násilnou a krvavou demontáž mnohonárodnostního státu, jako v případě SSSR či Jugoslávie, ale společný postup při obnově demokracie a později i kultivovaný rozchod.*“³⁷ VPN měla na rozdíl od OF ve svém programu požadavky národností, především důslednou demokratickou federaci.

Když na konci roku 1989 padl komunistický režim v Československu, jistě nikdo netušil, že tento akt se stane jedním ze spouštěčů pozdějšího rozdělení jednotného státu. Nakonec se totiž ukázalo, že klíčovým problémem nového systému nebude vymýcení starého režimu, nýbrž narovnání vztahů a vypořádání se s federací. Slovinci se se svými národnostními požadavky ozvali již krátce po revolučních změnách v roce 1989. Na jaře 1990 začal poslední pokus o narovnání vztahů mezi národy, který skončil takzvanou pomlčkovou válkou. Slovenský historik Dušan Kováč souhlasí s tím, že vzájemné česko-slovenské vztahy byly komplikované, co však popírá, je fakt, že by dosáhly takového stupně neúnosnosti, že by existence společného státu nadále nebyla možná.³⁸

³⁶ VODIČKA, Karel – CABADA, Ladislav: Politický systém České republiky. Praha: Portál, 2007, s. 97.

³⁷ RYCHLÍK, Jan: Češi a Slovinci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945–1992. Bratislava: Academic Electronic Press, 1998, s. 304.

³⁸ KOVÁČ, Dušan: Dějiny Slovenska. Praha: Lidové noviny, 1998, s. 360.

Pád komunistického režimu v Československu v konečném důsledku odstranil i Československo jako takové.

6.1. Asymetričnost společného soužití

Vztah Čechů se Slováky představuje v evropských dějinách unikátní fenomén. Přestože dějiny Čechů a Slováků byly značně odlišné, Češi byli až do první světové války součástí rakousko-uherské říše, Slováci žili po tisíc let pod nadvládou Maďarů. Cílem obou národů se stalo vymanění se zpod cizí nadvlády. Snahy o autonomii jako by se staly skutečností v roce 1918, kdy došlo ke vzniku nového státu Čechů a Slováků. Rozdílné postoje a názory však vedly již v roce 1920 k prvním konfliktům mezi národy. „*Nejstarším a neprimitivnějším způsobem českého vnímání slovenské reality je stereotyp inferiority. Přisuzuje Slovákům v určitých závažných ohledech nějaké mínus. Slováci se zdají být chudší, méně vzdělaní a méně technicky dovední.*“³⁹ Slovenské nacionalistické hnutí získávalo stále více příznivců, důraz kladlo především na autonomní cíle. Pod tlakem mezinárodních událostí se v roce 1939 Slováci odtrhli a vytvořili si vlastní fašistický stát. Zatímco z českého pohledu je Slovenský štát zcela jasně vnímán negativně, slovenský postoj k vlastnímu státu není jednoznačný. Petr Příhoda se domnívá, že menší část slovenské veřejnosti má k této kapitole vlastních slovenských dějin nesporně odmítavý vztah, zároveň dodává, že právě tak ji menší část bezpodmínečně schvaluje.⁴⁰ Následná komunistická diktatura upozadila slovenskou otázku.

Stereotyp čechoslovakismu vycházel z koncepce, že Čech plus Slovák tvoří komplet. Problematikou tohoto stereotypu byla skutečnost, že se Slováků nikdo neptal, zda o takovéto spojení stojí. Dá se to považovat za jeden z projevů méněcennosti, který cítili Češi vůči Němcům a snažili se tak rozšířit vlastní etnikum. Slováci jako národ kulturně, jazykově a nábožensky blízký se ke zvětšení hodil ideálně. Již v 19. století v českých zemích panovala idea, že Slováci jsou jakýmsi zastaralými Čechy a slovenština je v podstatě soubor českých dialektů.⁴¹

Nesnáz jednotného státu spočívala převážně v tom, že se Slováci cítili upozadováni Čechy. Velký vliv na to měla politika zprvu utvářena v Praze, později v Moskvě.

³⁹ PŘÍHODA, Petr: Sociálně-psychologické aspekty soužití Čechů a Slováků. In: VODIČKA, Karel (ed.): Dělení Československa. Deset let poté. Praha: Volvox Globator, 2003, s. 32.

⁴⁰ Tamtéž, s. 35 - 36.

⁴¹ Tamtéž, s. 33.

Uznávaný slovenský vědec Milan Šimeček tvrdí, že Slováci necítí vůči Čechům nenávisť, ale cítí se jako ti druzí.⁴² Asynchronie rozdílné sociální, ekonomické, ale i kulturní úrovně, která byla mezi oběma národy od počátku společné cesty, se vyhrtila v porevoluční době. Zatímco významná fáze modernizace Slovenska spadá do doby vlády komunistů, vyspělou českou ekonomiku jejich režim zruinoval.⁴³

7. Dvě revoluce

Pád komunistického režimu představuje jednu ze zásadních událostí moderních slovenských dějin. Ta je velice úzce spojena s vývojem v Praze⁴⁴, tedy v české části společného státu. Zatímco v Polsku a Maďarsku proběhl konec komunistické moci uceleně, v Československu tomu tak nebylo. Ján Budaj, jeden z lídrů VPN, kdysi poznamenal, že Československo bylo jediným státem bývalého Východního bloku, ve kterém proběhly v roce 1989 dvě paralelní revoluce.⁴⁵ Obě byly legitimní, každá měla svého vůdce⁴⁶, svou strategii, svůj název. Nejviditelnějším rozdílem mezi revolucemi je právě jejich název, na Slovensku se v souvislosti s listopadem 1989 vžil pojem nežná revolúcia. Přídavné jméno nežná však nevyjadřuje překlad českého slova sametová. *„Pre udalosti z novembra 1989, ktoré sa diali na Slovensku, sa zaužívalo označenie nežná revolúcia. Slovenský variant normalizácie, nastolený po okupácii Československa vojskami piatich spriatelených armád, sa tiež dá – i keď s veľkou dávkou cynizmu, ktorý bol tomuto slovenskému variantu vlastný – označiť prívlastkom nežná. V Čechách označenie revolúcie*

⁴² STEIN, Erik: Česko-Slovensko. Konflikt, roztržka, rozpad. Praha: Academia, 2000, s. 42.

⁴³ Tamtéž, s. 39.

⁴⁴ Pád komunismu v Československu je neodmyslitelně spjat s demonstrací, která se konala při příležitosti padesátého výročí nacistické razie vůči českým vysokým školám v roce 1939. Manifestace na Národní třídě byla násilně potlačena a stala se startérem změn v Československu. In: PACNER, Karel: Osudové okamžiky Československa. Praha: Brána, 2012, s. 464.

⁴⁵ JAŠEK, Peter – PODOLEC, Ondrej: Komunistický svet bol svetom pretváranky a dvojitych hodnôt. Rozhovor s tribunom Nežnej revolúcie Jánom Budajom. Časopis Pamäť národa č. 3/2014, s. 129.

⁴⁶ Zatímco v české části se stal jasným lídrem Václav Havel, pozdější prezident, na Slovensku nemůžeme hovořit o jedné osobě. Přestože dnes je často Milan Kňažko vnímán jako ikona nežné revolúcie, na tribunách v roce 1989 byl viditelnější Ján Budaj.

*slovom zamatová malo vyjadrovať diskontinuitu voči tvrdým a bezohľadným praktikám normalizácie. Na Slovensku prívlastok nežná vyjadroval v istom zmyslom kontinuitu.*⁴⁷

Druhou, značně významnou diferencí mezi sametovou revolucí a nežnou revolúciou je skutečnost, že na Slovensku vzniklo vlastní politické hnutí – VPN, tedy neexistovalo jednotné hnutí v celém Československu. Přesto v některých slovenských městech byly založeny pobočky OF, například v Košicích. Obě tato hnutí se utvářela současně. Zatímco představitelé OF mluvili k lidem z výšky (balkon Melantrichu, Letná), VPN měla s lidmi bezprostřední kontakt.⁴⁸ To je další z aspektů odlišnosti slovenské cesty. Obě revoluce však měly dva společné faktory, tím prvním byla jakási sounáležitost, která probíhala v revolučních dnech. Druhý společný aspekt můžeme vidět v tom, že obě revoluce byly vzpourou občanské inteligence, nejednalo se tedy o akci profesionálních revolucionářů. Například členové VPN si zprvu vůbec nedokázali představit, že zasednou do vlády.⁴⁹ Nežná revolúcia v roce 1989 také vedla k oživení národnostně-emancipační otázky a ke snaze o konečné vypořádání česko-slovenských vztahů.⁵⁰ V konečném důsledku vedl pád komunistického režimu v Československu k rozdělení společného státu a ke vzniku dvou samostatných států v srdci Evropy.

8. V předvečer revoluce

V průběhu 80. let došlo k podstatné změně v geopolitické situaci ve střední a východní Evropě. Tato změna se odrazila především ve vnitropolitickém vývoji jednotlivých států. Pro samotný komunistický režim byla velice náročná léta 1988 a 1989, během nichž se režim ocitl na samotném úpadku. Rozhodujícím faktorem pro vývoj Sovětského svazu a jeho satelitů se stal nástup Michaila S. Gorbačova, který byl nucen pod tlakem rozsáhlé krize realizovat novou politickou linii. Jeho vnitřní reformní politika

⁴⁷ ŽIAK, Miloš: Pád komunizmu na Slovensku a najmä čo sa dialo po ňom. Vydané vlastním nákladem: 1994, s. 6.

⁴⁸ Dokument Labyrint revoluce. Část třetí: Slovenko, jiná revoluce? Česká televize 2006. Dostupné na: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10095702390-labyrintem-revoluce/206452801320003/>. (Adresa platná k 1. květnu 2015).

⁴⁹ Tamtéž.

⁵⁰ „Rozdíly v politické kultuře Čechů a Slováků, které přetrvávaly po 70 let společného státu, nabývaly po listopadu 1989 stále více na významu.“ In: VODIČKA, Karel: Příčiny rozdělení: souhrnná analýza. In: VODIČKA, Karel (ed.): Dělení Československa. Deset let poté. Praha: Volvox Globator, 2003, s. 253.

je známá pod pojmy perestrojka a glasnost. Ve své zahraniční politice se především snažil zmírnit napětí s USA a nezasahovat do vnitrostátní politiky jednotlivých satelitních států.

V letech 1988 a 1989 došlo v zemích Východního bloku ke stoupající aktivitě nezávislých organizací, které postupně začaly vytvářet nátlak na mocenské složky. Snahou těchto organizací bylo získat sympatie lidí nespokojených s poměry, které jim vládly. Nespokojenost a s ní související frustrace byly čím dál tím více zřetelnější. Nadto se dostavily problémy v oblasti ekonomické a plánovaného hospodářství. Klíčovou roli sehrálo Polsko. Právě Poláci byli ti, kdo oslabili celý systém jako první. Přestože mělo Polsko několik tisíc kilometrů dlouhou hranici se Sovětským svazem a bylo strategickou součástí sovětského impéria, žilo tam na 10 000 disidentů a polská katolická církev měla silnou pozici.⁵¹ To jsou dva velice důležité aspekty, které formovaly polskou politickou sféru.

Také komunistický režim v Československu se snažil reagovat na novou politiku Sovětského svazu, avšak tato změna se zprvu projevovala nejvíce v rovině verbální. Od roku 1987 poté začalo docházet k postupným změnám.⁵² V průběhu let 1987 až 1989 se na Slovensku začal významně aktivizovat veřejný život. Ve druhé polovině 80. let došlo k personálním změnám, které se nevyhnuly ani Slovensku.⁵³ Tyto změny úzce souvisely s novou politikou přestavby, což je paradoxní, jelikož ani jeden z vyměněných nebyl jejím stoupencem. Ve vysokých funkcích většinou zůstali normalizátoři, naopak při výměně v nižších stranických funkcích se postupovalo otevřeněji, tedy noví členové povětšinou podporovali novou politiku přestavby.⁵⁴

⁵¹ PITHART, Petr: Listopad 1989 a česká společnost tehdy a dnes. Konference Univerzita a/versus totalita, uspořádaná dne 18. listopadu 2014 ve Vlasteneckém sále Karolina, Ovocný trh 3, Praha.

⁵² Například docházelo k určitým demokratizačním opatřením, jako například ukončení rušení rozhlasového vysílání rádia Svobodná Evropa, taktéž byla snaha o zjednodušení cestování. In: ŽATKULIAK, Jozef a kol.: November 89. Medzník vo vývoji slovenskej spoločnosti a jeho medzinárodný kontext. Bratislava: Veda, 2009, s. 57.

⁵³ Personální změny se týkaly jak úrovně federální, tak i republikové. Vyměněn byl například předseda slovenské vlády Peter Colotka, nejprve jej v úřadu nahradil Ivan Knotek, poté Pavol Hrivnák. Taktéž Jozef Lenárt, první tajemník ÚV KSS, byl nahrazen Ignácem Janákem.

⁵⁴ BARNOVSKÝ, Michal: Sovietska perestrojka, vedenie KSC a ľavicové opozičné prúdy. In: LALUHA, Ivan – UHER, Ján: Cesty k novemburu 1989. Aktivity Alexandra Dubčeka. Bratislava: Nová práca, 2000, s. 27.

8.1. Disent na Slovensku

Od roku 1987 docházelo k nárůstu aktivit protirežimních skupin, vzniku nových skupin a jejich vzájemnému propojování. Tato aktivizace se však na Slovensku netýkala příliš velkého počtu obyvatel. Například v Košicích se jednalo o úzkou skupinu lidí kolem Marcela Strýka.⁵⁵ Nejsilnější skupinou slovenského disentu byla tajná církev.⁵⁶ Právě ona zorganizovala 25. března 1988 takzvanou sviečkovou manifestácií. Přestože věřícím šlo primárně o svobodné šíření víry a jejích hodnot, bojovali také za svobody občanské. Ačkoliv bylo shromáždění rozeznáno státní policií, jednalo se o jednu z nejvýznamnějších slovenských protirežimních aktivit před listopadem 1989. Často se o sviečkové manifestácií mluví jako o shromáždění, které se stalo předzvěstí nežné revolúcie. Na Slovensku vystoupili občané proti komunistickému režimu vůbec poprvé po dlouhých dvaceti letech. Na Hviezdoslavově náměstí v Bratislavě utrpěl normalizační režim ostrou prohru. Odhalil totiž veřejnosti neschopnost čelit nahromaděným nesnázím. Schopnost tajné církve a křesťanského disentu naplno ukázala petice *Podnety katolíkov k riešeniu situácie veriacich občanov v ČSSR*, přičemž na Slovensku jí podepsalo bezmála 300 000 lidí, dohromady pak na půl milionu Čechoslováků.⁵⁷ Úspěšné byly také poutě věřících na poutní místa v Levoči, Lutine, Starých Horách, Gaboltově a v dalších městech.⁵⁸ Nejúčinnější formou protestu proti režimu na Slovensku byl odpor věřících. Nejviditelnější úlohu zde sehrály síly okolo tajné církve, avšak do čela proudu se poté postavili aktivisté kolem životního prostředí.

Na Slovensku v druhé polovině 80. let vyjma křesťanských aktivit fungovalo několik dalších disidentských skupin, k nimž kupříkladu patřilo seskupení lidí okolo Alexandra Dubčeka. V tomto okruhu se navíc zrodila představa o založení vlastní strany, ve které by figurovali lidé vyloučení v čistkách po srpnu 1968, tedy něco na způsob české

⁵⁵ Rozhovor s Jánem Gašparem. Vedľa Klára Kohoutová. Pořízeno dne 12. 2. 2015 v Košicích.

⁵⁶ Na Slovensku byla silnější ilegální katolická církev než disent. Církev měla velice intenzivní vztahy s Vatikánem. České prostředí se více vyznačovalo jako ateistické, proto se tam disent rekrutoval z oblasti inteligence. In: Dokument Labyrint revoluce. Část třetí: Slovenko, jiná revoluce? Česká televize 2006. Dostupné na: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10095702390-labyrintem-revoluce/206452801320003/>. (Adresa platná k 1. květnu 2015).

⁵⁷ ŠIMULČÍK, Ján: 291 284 odvážnych. Podpisová akcia za náboženskú slobodu v Československu v roku 1988. Časopis Pamäť národa č. 3/2014, s. 22-32.

⁵⁸ Tipuje se, že v roce 1988 navštívilo celkem poutě na Slovensku asi 600 000 lidí. Pro srovnání v té době měla KSS 450 000 členů. In: KATREBOVA-BLEHOVA, Beata: The Opposition Movement in Slovakia in the Period of Normalization. Časopis Remembrance and Solidarity č. 3/2014, s. 53.

Obrody.⁵⁹ Od roku 1987 se také aktivizoval disent, který se zaměřoval na životní prostředí. V čele skupiny stál Ján Budaj. Právě tato skupina vydala publikaci *Bratislava nahlas*. Autoři této publikace se snažili poukázat na skutečný stav životního prostředí. Okolo této publikace se shromáždila skupinka aktivistů, dokonce i lidé z takzvané šedé zóny anebo přímo z KSS. Není náhodou, že *Bratislava nahlas* se stala základnou pro budoucí protirežimní hnutí VPN. Výrazněji se začala prezentovat také maďarská menšina, především na východním Slovensku. Tito aktivisté se inspirovali situací v Maďarsku, kde se proces demokratizace odehrával mnohem rychleji než v tehdejší Československu. Klíčovým momentem pro maďarskou menšinu byl pád komunistického režimu v Maďarsku a symbolický pohřeb Imre Nagyho, který se konal 16. července 1989.

Zásadním okamžikem pro slovenský disent bylo zatčení bratislavské pětky v srpnu 1989.⁶⁰ Jejich zatčení vyvolalo vlnu nevole a vedlo k doposud nevídanému jevu – spojení nejrůznějších protirežimních proudů slovenského disentu. Zatčení členů bratislavské pětky má ještě jeden podstatný význam, a tím je skutečnost, že se disent začal propojovat s většinou populace na Slovensku. Jestliže poslední kapkou pro aktivizaci českého obyvatelstva byla fáma o smrti Martina Šmída, na Slovensku tímto iniciátorem bylo zatčení bratislavské pětky. Protesty proti zatčení mobilizovaly široké vrstvy společnosti. Na protest se sepisovaly nejrůznější protestní listy. Jestliže se dá říci, že vydání publikace *Bratislava nahlas* zformovalo protirežimní zárodky, ze kterých se později vytvořila VPN, potom to byl právě proces proti bratislavské pětce, který dotvořil platformu proti komunistickému režimu na Slovensku. V klíčové chvíli mohla tato platforma vystoupit jako politická síla schopná přimět režim k politické kapitulaci.

9. První revoluční dny a vznik VPN

Spouštěčem revolučních událostí v Československu se stala studentská stávka v Praze, kterou potlačily policejní složky. O této události se šířily velice rychle informace, avšak často dost zkreslené či poupravované. Informace se na Slovensko dostávaly

⁵⁹ LALUHA, Ivan – UHER, Ján: *Cesty k novemburu 1989. Aktivity Alexandra Dubčeka*. Bratislava: Nová práca, 2000, s. 30.

⁶⁰ Členové bratislavské pětky: Ján Čarnogurský, Miroslav Kusý, Hana Ponická, Vladimír Maňák a Anton Selecký. Zatčení byli poté, co zaslali dopis slovenské vládě, ve kterém se psalo o záměru uctít památku obětí ze srpna 1968, a zároveň v dopise kritizovali normalizaci.

nejčastěji prostřednictvím zahraničních rozhlasových stanic.⁶¹ Zatímco víkend byl v české části společnosti časem vyčkávání, na Slovensku se konalo několik setkání.⁶²

Klíčová revoluční iniciativa na Slovensku nevzešla z prostředí disentu, jak tomu bylo v české společnosti, ale z prostředí výtvarného. V bytě akademického malíře Miroslava Cipára se 19. listopadu sešlo několik lidí, kteří společně zformovali protestní prohlášení proti zásahu na Národní třídě. Jedná se o vůbec první protestní usnesení vznikajícího protirežimního hnutí na Slovensku. Jeho signatáři žádali nejen vyšetření událostí na Národní třídě a potrestání viníků, ale také očistu veřejného života. Ve stejné době se v Praze v bytě Václava Havla konala schůzka pražských disidentů. Výsledkem pražského zasedání bylo taktéž vyhlášení, které však oproti slovenskému mělo razantnější charakter.

Zásadním revolučním okamžikem na Slovensku se stal vznik VPN, tedy jednotné zastřešující organizace. Slovenští výtvarníci svolali, pod mylnými informacemi o zabití Martina Šmída, setkání do Umělecké besedy na neděli 19. listopadu na 17. hodinu. V Umělecké besedě se sešlo na 450 lidí⁶³, zejména umělců, ale i studentů a různých aktivistů. Právě na tomto setkání se zformovala pestrá občanská protirežimní platforma. VPN se vytvořila nezávisle na OF, které vzniklo o několik hodin později v Praze v Činoherním klubu. Vznik VPN asi nejlépe okomentoval jeden z jeho členů, Ján Budaj: *„Pre disidentov neznamenalozakladanie VPN zlom, ale naopak – bolo to logické vyvrcholenie postojov trvajúcich už roky a desaťročia. No vo výbore sa ocitli aj takí, ktorí neprišli do Umeleckej besedy naplniť svoje dovtedajšie osobné príbehy, ale naopak, radikálne ich zmeniť.“*⁶⁴

Pozoruhodným faktem se stalo to, že do vedení OF byl nominován i Milan Kňažko, působící ve VPN. Jako jediný Slovák byl členem obou hnutí a stal se důležitým zdrojem

⁶¹ Především Rádio Svobodná Evropa a Hlas Ameriky.

⁶² Např. ve městě Pukanec na středním Slovensku došlo k setkání mezi disentem, šedou zónou a umělci. Účastnili se ho Ivan Kadlečík, Milan Šimečka st., Miroslav Kusý, Július Strinka, Peter Zajac a další. Další schůzka se uskutečnila v Bratislavě v bytě Soni Szomolányi, kde se sešli lidé z disentu – např. Ján Budaj, Martin Bútor a další. In: ZAJAC, Peter: Budaj hovorí čisté fantazmagórie. Dostupné na: <http://www.sme.sk/c/4189691/peter-zajac-budaj-hovori-ciste-fantazmagorie.html>. (Adresa platná k 1. květnu 2015).

⁶³ Jedná se o odhad StB, který se však dle všeho zdá nejbližší realitě.

⁶⁴ BUDAJ, Ján: Na križovatke dejín: päť dní po tom. In: SNOPKO, Ladislav: Umelecká beseda na križovatke dejín. Bratislava: Slovenská výtvarná únia, 2009, s. 22.

informací. Martin M. Šimečka ve vzpomínkovém rozhovoru uvedl, že to byla právě osoba Milana Kňažka, která byla pro Slovensko důležitá a přinášela zprávy z Prahy.⁶⁵

Členové nově vzniklé organizace si domluvili setkání na druhý den v divadle na Malé scéně. Na tomto střetnutí se zrodil název nového hnutí, jehož autorem byl Ján Budaj.⁶⁶ Taktéž se utvořilo vedení a následně bylo sepsáno vyhlášení o vzniku a programu VPN.⁶⁷ Hlavním cílem VPN bylo přispět ke společenským změnám a otevřít dialog.

V úterý 21. listopadu se uskutečnilo další setkání v Umělecké besedě, jejímž cílem bylo apelovat na sběr podpisů, šířit zprávy a informovat společnost o generální stávce. Na této schůzce se VPN definovala jako iniciativa občanská.⁶⁸ Velký zájem a podporu VPN vzbudilo *Vyhlásenie k radovým komunistom*, které sestavil Ľubomír Feldek a v němž se píše, aby „sa KSCĽ očistila jediným možným spôsobom – a to tým, že sa dobrovoľne a ihneď vzdá svojho protiprávneho a iba násilím udržiavaného vedúceho postavenia v spoločnosti“.⁶⁹ Večer se v Bratislavě konaly dvě manifestace, jedna na Hviezdoslavově náměstí, druhá studentská na Náměstí Klementa Gottwalda.

Ve stejném čase začala na Slovensku vznikat ještě jedna nezávislá iniciativa, která se taktéž prezentovala jako občanské hnutí. Jednalo se o Maďarskou nezávislou iniciativu (dále MNI)⁷⁰, sdružující disidenty z řad maďarské menšiny. Ihned po svém vzniku MNI odsoudila zákrok na Národní třídě. Ve svém vyhlášení z 20. listopadu 1989 žádala propuštění politických vězňů, celospolečenský dialog, demokratizaci Československa, rezignaci lidí zodpovědných za událost na Národní třídě, vypracování demokratické ústavy

⁶⁵ Dokument Labyrint revoluce. Část třetí: Slovenko, jiná revoluce? Česká televize 2006. Dostupné na: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10095702390-labyrintem-revoluce/206452801320003/>. (Adresa platná k 1. květnu 2015).

⁶⁶ JAŠEK, Peter - PODOLEC, Ondrej: Komunistický svet bol svetom pretváranky a dvojitych hodnôt. Rozhovor s tribúnom Nežnej revolúcie Jánom Budajom. Časopis Pamäť národa č. 3/2014, s. 128.

⁶⁷ Na jeho sestavení se podíleli Ján Budaj, Valér Mikula, Martin Bútora a Peter Zajac. In: BUDAJ, Ján: Na križovatke dejín: päť dní po tom. In: SNOPKO, Ladislav: Umelecká beseda na križovatke dejín. Bratislava: Slovenská výtvarná únia, 2009, s. 25.

⁶⁸ SNOPKO, Ladislav: Tri dni v Umeleckej besede, alebo vznik Verejnosti proti násiliu. In: SNOPKO, Ladislav: Umelecká beseda na križovatke dejín. Bratislava: Slovenská výtvarná únia, 2009, s. 39.

⁶⁹ FELDEK, Ľubomír: Prvé dni Nežnej. In: SNOPKO, Ladislav: Umelecká beseda na križovatke dejín. Bratislava: Slovenská výtvarná únia, 2009, s. 49.

⁷⁰ Maďarská nezávislá iniciativa vznikla 18. listopadu 1989 v Šali nedaleko Nitry. Její název byl inspirován Demokratickou iniciativou, která působila v Praze pod vedením Emanuela Mandlera a Bohumila Doležala, právě s nimi měla MNI spojení.

a svobodné volby.⁷¹ MNI se ihned spojila s VPN, přičemž obě hnutí byla propojena i personálně. V regionech s maďarskou převahou pak vznikala VPN společně s MNI.

10. Masové demonstrace, vstup do médií a generální stávka

Řady VPN a OF narůstaly velice rychle v průběhu prvního týdne. Političtí aktivisté se rekrutovali ze všech vrstev společnosti a ze všech regionů Slovenska. Hnutí se v průběhu listopadu a prosince stalo mnohovrstevnou občanskou platformou stojící v opozici vůči režimu. Veřejnou podporu získávala VPN během demonstrací, které se nejdříve konaly v Bratislavě, odkud se šířily po celém Slovensku. Rozhodujícím momentem v celé situaci byl rostoucí počet účastníků demonstrací a protirežimních mítinků, kteří podporovali požadavky VPN. Od 22. listopadu můžeme v souvislosti s děním v Bratislavě hovořit o demonstracích, které již získaly masový charakter.⁷² VPN se tedy velice brzy po 17. listopadu vyprofilovala jako hlavní představitel opozice na Slovensku, který může počítat s obrovskou podporou občanů.

Kvůli nedostatečné informovanosti ze strany médií – i když slovenská média byla ohledně informovanosti na tom lépe než česká – všechny mítinky začínaly vystoupením moderátorů, kteří sdělovali nejnovější zprávy o politických událostech. Tato skutečnost byla důležitá převážně v prvních dnech, kdy sdělovací prostředky přinášely mnohdy zkreslené informace. V Bratislavě těmito moderátory byli Ján Budaj a Milan Knažko, v jiných městech pak členové místní pobočky VPN či OF.⁷³ Na demonstracích vedle moderátorů vystupovali i pozvaní hosté – ve snaze připravit atraktivní program organizátoři kontaktovali populární a oblíbené osobnosti (například zpěváky, kteří svým programem vyplňovali přestávky mezi jednotlivými vystoupeními).⁷⁴ Na tribunách po celém Slovensku začaly vystupovat i známé osobnosti, které se nebály postavit se pódium a podpořit požadavky VPN. K nejvýznamnějším vystupujícím patřil Alexander Dubček, ikona Pražského jara, který se po dvaceti letech objevil na veřejnosti, arcibiskup Ján Sokol nebo normalizací zakázaný český zpěvák Karel Kryl. Vedle známých tváří se

⁷¹ KOPASZ, László: Maďarská inteligencia na Slovensku. Časopis Pamäť národa č. 3/2014, s. 13.

⁷² Demonstrace musely být kvůli obrovskému počtu lidí přesunuty na náměstí SNP.

⁷³ V Košicích se moderování ujal Peter Neuwirth, Peter Kalmus a další členové OF.

⁷⁴ Písnička *Sľúbili sme si lásku* od Ivana Hoffmanna se stala neformální symbolom nežné revolúcie.

na tribunách střídali také studenti, představitelé MNI, zástupci dělníků ze stávkujících podniků či představitelé komunistické strany. Ti však velký úspěch neměli a často se dočkali vypískání. Na organizaci a programech demonstrací se nejvíce podíleli Ján Budaj, Martin Bútora, Ladislav Snopko, Ľubomír Feldek, Peter Zajac a Martin Šimečka ml.⁷⁵

Klíčovou roli v listopadu 1989 sehrála média. Kdyby nebylo sdělovacích prostředků, revoluce by nejspíše dopadla jinak. Najednou se na obrazovkách začaly objevovat tváře, které lidé znali z demonstrací. K čelním požadavkům VPN patřil vstup do médií – ten se podařilo uskutečnit 24. listopadu 1989, kdy se v bratislavském studiu zorganizovalo první Štúdio dialóg. To je dodnes považováno za zásadní událost nežné revolúcie. Televizní debata se vysílala naživo. Jednalo se vskutku o jedinečnou situaci, protože do té doby se politické diskuze živě nevysílaly.⁷⁶ Během vysílání mohli diváci jasně sledovat ostře vymezenou hranici mezi opozicí a komunisty – tento rozdíl byl asi nejvíce viditelný na vizáži přítomných. Zatímco představitelé VPN⁷⁷ měli na sobě povětšinou jeansy a svetry (symbolika většinové společnosti), komunisté oblékli formální oděvy. Mezi přítomnými se odehrála slovní bitka. Dne 25. listopadu byla v televizním dialogu komunistická strana definitivně poražena. Milan Kňažko veřejně promluvil proti okupaci 1968 a žádal o zrušení čtvrtého článku československé ústavy. Ján Budaj v reakci na otázku, jaký druh demokracie si VPN představuje, odpověděl, že VPN požaduje demokracii bez přívlastků.⁷⁸ Současně představitelé opozice vybídli občany k účasti na generální stávce, která byla naplánovaná na pondělí 27. listopadu. VPN se v diskuzi domohla evidentního názorového vítězství. Odezvou na tuto televizní diskuzi bylo setkání předsednictva KSS, na kterém vystoupil první tajemník Ignác Janák s požadavkem, aby komunisté udrželi v ruce komunikační prostředky.⁷⁹

⁷⁵ JAŠEK, Peter – PODOLEC, Ondrej: Komunistický svet bol svetom pretváranky a dvojitych hodnôt. Rozhovor s tribúnom Nežnej revolúcie Jánom Budajom. Časopis Pamäť národa č. 3/2014, s. 128.

⁷⁶ Dokument Labyrint revoluce. Část třetí: Slovenko, jiná revoluce? Česká televize 2006. Dostupné na: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10095702390-labyrintem-revoluce/206452801320003/>. (Adresa platná k 1. květnu 2015).

⁷⁷ Za VPN se vysílání zúčastnili Milan Kňažko, Ján Budaj, Fedor Gál a Vladimír Ondruš.

⁷⁸ Dokument Labyrint revoluce. Část třetí: Slovenko, jiná revoluce? Česká televize 2006. Dostupné na: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10095702390-labyrintem-revoluce/206452801320003/>. (Adresa platná k 1. květnu 2015).

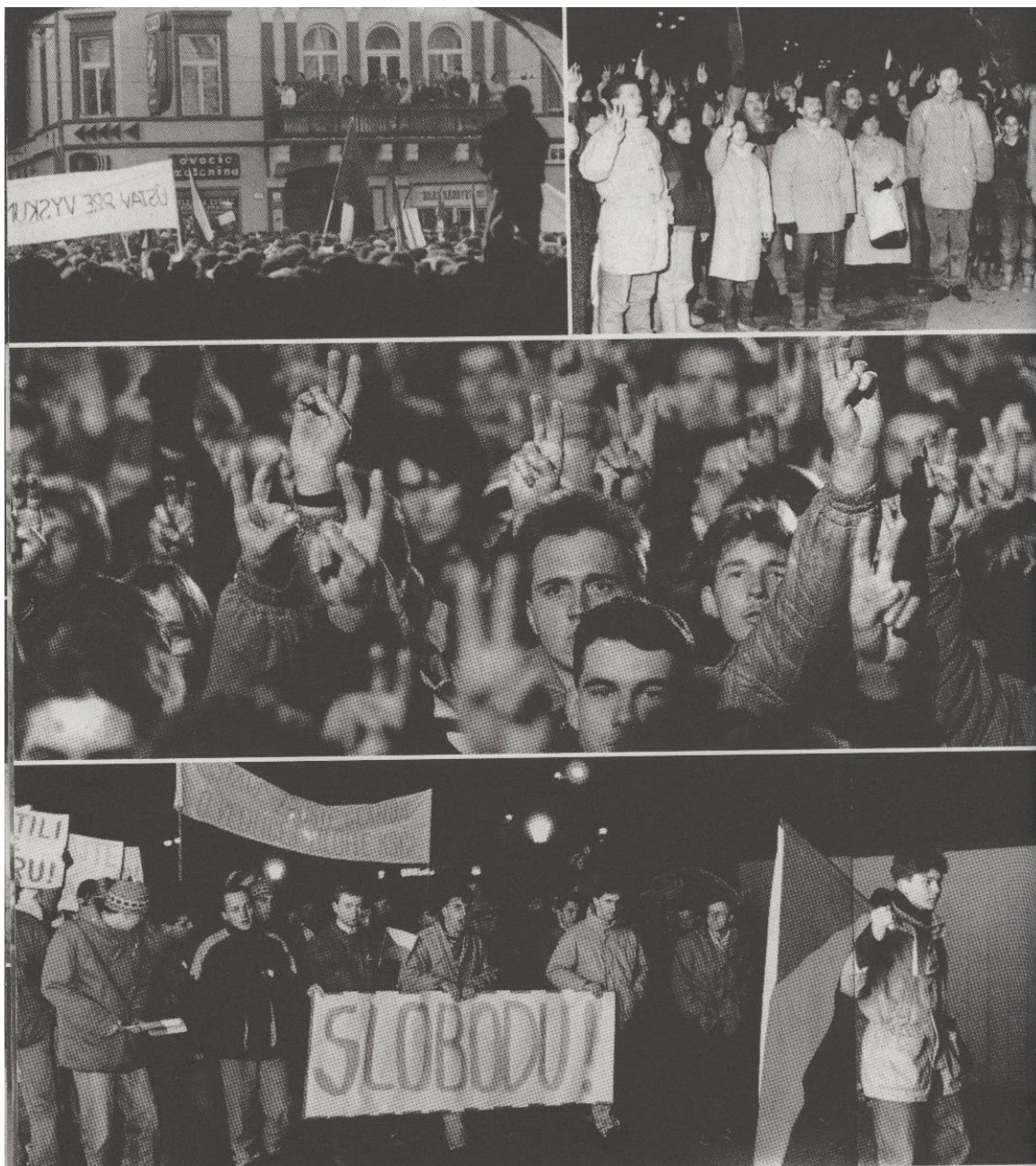
⁷⁹ HUČKO, Ján: Novembrové udalosti v archívnych dokumentoch volených orgánov ÚV KSS. In: JAŠEK, Peter: 20. výročie Nežnej revolúcie. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2010, s. 84.

Stejně tak jako KSČ i KSS byla zlomena odporem lidí. Byly to právě masové demonstrace, které dávaly požadavkům VPN občanskou legitimitu. Dle odhadů se 25. listopadu 1989 v Bratislavě na náměstí SNP sešel vůbec největší počet lidí. Vedení VPN vydalo vlastní politický program, který obsahoval následujících 12 bodů:

1. vytvoření skutečného slovenského parlamentu, ve kterém by byly zastoupeny všechny složky společnosti,
2. svoboda tisku,
3. svoboda podnikání, shromažďování, pohybu a další občanské svobody,
4. zrušení čtvrtého článku o vedoucí úloze KSČ,
5. odideologizování školství a kultury,
6. nestrannost soudů a prokuratur,
7. odluka církve od státu,
8. svobodné odborové hnutí a nezávislé studentské organizace,
9. zrovnoprávnění všech forem vlastnictví,
10. důsledná demokratická federace Čechů a Slováků, zákonně upravená práva a postavení národností na principu plné a faktické rovnoprávnosti,
11. právo na zdravé životní prostředí,
12. stejné šance pro všechny při volbě a naplnění povolání.⁸⁰

Demonstrace vyvrcholily 27. listopadu generální stávkou. Ta měla na Slovenku nevšední úspěch. KSS, která se od počátku řídila pokyny z Prahy, se během generální stávky osmělila a žádala o zrušení čtvrtého článku z ústavy. Tento krok KSS udělala o jeden den dříve, než ho oficiálně zrušilo Federální shromáždění.

⁸⁰ ŽATKULIAK, Jozef a kol.: November 1989 a Slovensko. Chronológia a dokumenty (1985–1990). Bratislava: Nadace Milana Šimečky, 1999, s. 358.

Obrázek 1 – Košice 27. listopadu 1989.⁸¹

VPN se snažila udržovat s širokou veřejností intenzivní kontakt, jelikož od počátku měla v úmyslu být zástupcem a řečníkem občanské společnosti.⁸² Kromě setkání na náměstích VPN také organizovala různé mítinky – jedním z nich byl i happening s názvem *Ahoj Európa*, který se uskutečnil 10. prosince, na Mezinárodní den lidských

⁸¹ Zdroj: *Jeseň nádeje* alebo *História písaná na uliciach*. Sestavila redakce Východoslovenského vydavateľství, Košice, 1990.

⁸² SUK, Jiří: *Labyrintem revoluce. Akteři, zápletky a křižovatky jedné politické krize*. Praha: Prostor, 2009, s. 169.

práv. Toto datum mělo ještě jeden symbolický význam. Byla to právě neděle 10. prosince, kdy prezident Gustav Husák jmenoval Čalfovou vládu a následně, jak slíbil, abdikoval. Průvod začal v Bratislavě v sadě Janka Krále, cílovým místem se stalo rakouské město Hainburg nad Dunajem, které je od slovenského hlavního města vzdáleno asi 12 kilometrů vzdušnou čarou. Jelikož se jednalo o město z druhé strany Železné opony, mnoho přítomných tak vůbec poprvé navštívilo západní stát. Unikátní až dojímavou atmosféru dotvářely kusy ostnatého drátu, písně Karla Kryla a razítka v pasech, která účastníci dostávali na hraničním přechodě Berg. Celá akce byla dovršena na náměstí, kde účastníky happeningu přivítal starosta města.

11. Jednání VPN s KSS, listopad – prosinec 1989

VPN neměla lehkou úlohu, jelikož na jedné straně podněcovala jednání se slovenskými komunisty o transformaci na Slovensku, zároveň se spolu s českou OF stala součástí jednání na federální úrovni. Tím se slovenská opozice dostala do nemilé situace.

Na projednávání volby prezidenta a vytvoření federální vlády se podílela i VPN.⁸³ Volba prezidenta se přímo týkala i Slovenska. Nakonec se výběr kandidátů zúžil na dvě jména, známého českého disidenta Václava Havla a symbol Pražského jara Alexandra Dubčeka. Česko-slovenská otázka se stala opět aktuální. Je až překvapující, jakým způsobem se situace v podstatě skoro sama vyřešila. Dubček měl logicky podporu hlavně na Slovensku, avšak VPN během pražských jednání podpořila kandidaturu Čecha Václava Havla. Pro mnohé to byl šok, poněvadž část OF zvýhodňovala Alexandra Dubčeka a doufala, že ho VPN podpoří.⁸⁴ Avšak pro VPN byl nepřekonatelným problémem fakt, že je Dubček komunista.⁸⁵ To, že se VPN při prezidentské volbě distancovala od Dubčeka, se stalo pro popularitu tohoto slovenského politika osudným.

Pro VPN bylo zprvu nemyslitelné, že by její členové vstoupili do vlády, a nechtěla je proto nominovat. Hnutí se koncentrovalo na budování takzvaných předsunutých hlídek, jejichž pomocí chtělo dohlížet na vládu. Vedení VPN nebylo koncepčně ani personálně

⁸³ SUK, Jiří: Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize. Praha: Prostor, 2009, s. 110 – 187.

⁸⁴ JAŠEK, Peter – PODOLEC, Ondrej: Komunistický svet bol svetom pretváranky a dvojitych hodnôt. Rozhovor s tribúnom Nežnej revolúcie Jánom Budajom. Časopis Pamäť národa č. 3/2014, s. 130.

⁸⁵ Dokument Labyrint revoluce. Část třetí: Slovenko, jiná revoluce? Česká televize 2006. Dostupné na: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10095702390-labyrintem-revoluce/206452801320003/>. (Adresa platná k 1. květnu 2015).

připravené na kabinetní politiku. „*Koordináční centrum Verejnosti proti násiliu bylo sociální skupinou sui generis, rekrutující se převážně z environmentálního, akademického a uměleckého prostředí. Převládal v ní nepolitický, intelektuální prvek, jinými slovy politika étosu nad politikou zájmů. Do čela demokratického procesu se dostala samá špička slovenské, opozičně laděné inteligence, která vesměs neměla politické ambice, ale kladla si náročný úkol – převést společnost od totalitního k plně demokratickému systému.*“⁸⁶ VPN bravurně zvládla fázi na ulicích, tedy mobilizaci společnosti, přitáhla občany do ulic, kde se shodli na jejích požadavcích a odsouhlasili je. Do nové federální vlády však nevstoupil nikdo z VPN, stejně tak ani do slovenské vlády VPN nenominovala své členy. V rozhodujících momentech zůstaly osobnosti VPN v ústraní.

Činnost VPN bedlivě sledovala StB, její příslušníci monitorovali situaci v ulicích během demonstrací a mítinků, kde se snažili zorientovat ve stále se měnící situaci. Od prvního setkání v Umělecké besedě StB ostražitě kontrolovala aktivity VPN a jejích členů.⁸⁷ Teprve až po generální stávce se StB začala adaptovat na nové okolnosti. Jednou z jejích nejznámějších akcí během prosince 1989 byla důkladná skartace různých nevhodných dokumentů na území celého Československa.⁸⁸

Otřes uvnitř KSS zaznamenal 26. listopad a dny následující, kdy se pod vlivem situace ve státě rozhodli vzdát svých funkcí tři slovenští normalizační představitelé: Viliam Šalgovič, předseda SNR, Elena Litvajová, předsedkyně Komunistického svazu žen, a Gejza Šlapka, tajemník Městského výboru KSS v Bratislavě.⁸⁹ Navzdory tomu slovenští komunisté neztráceli hlavu a nadále věřili, že právě oni budou mít hlavní slovo při řešení společenské krize. Aby si udrželi své pozice a zároveň se zalíbili společnosti a získali její sympatie, snažili se zbavit se zkompromitovaných normalizátorů. KSS rozhodně nechtěla rezignovat. Na zasedání ÚV KSS před 27. listopadem vystoupil Viliam Plevza, který

⁸⁶ SUK, Jiří: Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize. Praha: Prostor, 2009, s. 169.

⁸⁷ JAŠEK, Peter – PODOLEC, Ondrej: Komunistický svet bol svetom pretváranky a dvojitych hodnôt. Rozhovor s tribúnom Nežnej revolúcie Jánom Budajom. Časopis Pamäť národa č. 3/2014, s. 127.

⁸⁸ STREŠŇÁK, Gábor: K problematike mimoriadne skartácie materiálov ŠtB na Slovensku v roku 1989. In: JAŠEK, Peter: 20. výročie Nežnej revolúcie. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2010, s. 209 – 216.

⁸⁹ HUČKO, Ján: Novembrové udalosti v archívnych dokumentoch volených orgánov ÚV KSS. In: JAŠEK, Peter: 20. výročie Nežnej revolúcie. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2010, s. 79.

doporučoval využít generální stávku a účastnit se jí pod heslem *Za revoluční obrodu našej socialistickej spoločnosti*.⁹⁰ Strana také svolala na 20. ledna 1990 mimořádný sjezd.

Dne 27. listopadu proběhla první jednání mezi představiteli KSS a VPN. Generální stávka totálně otřásla komunistickými pozicemi. Vedení KSS se v situaci, která se pro komunisty nevyvíjela prospěšně, rozhodlo k odvážnému kroku: požadovalo zrušení čtvrtého článku československé ústavy. Tento krok učinila KSS dříve, než o tom vůbec začal jednat federální parlament. Slováci tedy o zrušení vedoucí úlohy strany ve státu vyjednávali dříve než Češi. Ve dnech 26. až 27. listopadu 1989 se konalo mimořádné zasedání ÚV KSS, které se usneslo na dokumentu *Akční opatření*. Hned v prvním bodě se hovořilo o vedoucí úloze strany, která se „nemala deklarovat' ústavne ani inak“, ale „uskutočňovať v zápasoch za záujmy ľudu, našich národov a národností“.⁹¹ První změny po generální stávce na sebe nenechaly dlouho čekat. Dne 30. listopadu rezignoval na svoji pozici Viliam Šalgovič, kterého ve funkci předsedy SNR nahradil Rudolf Schuster, dlouhodobý předseda východoslovenského Krajského národního výboru. Schuster nadmíru vyhovoval i VPN, jelikož patřil k pragmaticky smýšlejícím politikům. Od začátku prosince to byl právě Schuster, který se stal jedním z účastníků dialogu mezi vládou a opozicí. Takováto politická proměna v lecčems naznačila budoucí personální změny. Po dlouhé totalitní nadvládě komunistů se najednou začali do čela dostávat pragmaticky smýšlející lidé, kteří prosazovali parlamentní cestu vývoje. Vedení KSS ztratilo své vůdčí postavení a hlavní jednání řídila slovenská vláda a SNR.

Dne 6. prosince se v Praze na jednání sešli představitelé OF s vedení VPN. Na této schůzi projednávali další postup. Slováci tam také hovořili o tom, že mají s vládou vstřícnější vztahy než Češi (měli tím na mysli právě Rudolfa Schustera). Avšak po návratu z Prahy se ukázalo, že ani Slováci nebudou mít cestu tak jednoduchou, jak se na první pohled zdálo. Někteří slovenští komunisté se nechtěli vzdát tak snadno svých pozic. Rozhodující jednání proběhla ve dnech 7. až 8. prosince 1989. Ján Budaj, Milan Kňažko, Vladimír Ondruš a Ján Čarnogurský jednali o doplnění vlády s předsedou slovenské vlády Pavlem Hrivnákem a předsedou SNR Rudolfem Schusterem. Hrivnák chtěl vládu doplnit o své lidi, šlo z větší části o komunisty, kteří byli zkompromitovaní normalizací.⁹² Hrivnák

⁹⁰ HUČKO, Ján: Novembrové udalosti v archívnych dokumentoch volených orgánov ÚV KSS. In: JAŠEK, Peter: 20. výročie Nežnej revolúcie. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2010, s. 84.

⁹¹ ŽATKULIAK, Jozef a kol.: November 1989 a Slovensko. Chronológia a dokumenty (1985–1990). Bratislava: Nadace Milana Šimečky, 1999, s. 331.

⁹² ONDRUŠ, Vladimír: Atentát na nežnú revolúciu. Bratislava: Ikar, 2009, s. 34 – 35.

věřil, že takovýto lidé budou schopni nadále fungovat. Z dnešního úhlu pohledu se zdá, jako by si Hrivnák nechtěl připustit, že se režim hroutí.⁹³ Určitě však nebyl jediný, který počítal s tím, že Československo bude pokračovat v přestavbě, tudíž že se jedná pouze o jakousi reformu, nikoli o pád režimu. Pro VPN však byl Hrivnák nepřijatelný. VPN s ním nejednala v rukavičkách, jak tomu bylo v případě OF s Ladislavem Adamcem. Přestože s tím Hrivnák nesouhlasil, nakonec musela celá jeho vláda podat demisi, respektive Hrivnák vyzval ministry, aby sami podali demisi. Ti, kteří tak neučinili, byli odvoláni předsednictvem SNR. VPN navrhla na Hrivnákovu pozici Milana Čiče, který – přestože byl taktéž komunista – se choval čestně a vstřícně, dokonce patřil k těm komunistům, kteří podali demisi.⁹⁴ Nadto se za jeho osobu přimlouval i Rudolf Schuster.

Poté co slovenská vláda v čele s Pavlem Hrivnákem podala demisi, byl novým sestavením vlády pověřen Milan Čič. Stalo se tak 8. prosince 1989. Jednání o nové vládě se protáhla, bylo velice obtížné najít přijatelný kompromis při výběru ministrů, jelikož své návrhy předkládala jak VPN, tak i Milan Čič. VPN se držela své zásady a do vlády své lidi nenominovala. Avšak byla to právě VPN, která měla ono právo veta a nebála se jej použít, což vedlo k již zmíněnému nelehkému jednání o vytváření vlády. Z toho později vznikaly nemalé potíže. Komplikovanost jednání dokresluje fakt, že tři ministerstva zůstala neobsazena až do ledna 1990.⁹⁵

Nakonec byla nová vláda v čele s Milanem Čičem jmenována 12. prosince. Její složení v poměru komunisté versus nestraníci bylo pro VPN nadměru uspokojivé. V nové vládě zasedlo šest komunistů, devět nestraníků, jeden za Stranu slobody a jeden za Stranu slovenskej obrody, což byl lepší výsledek v porovnání s českou vládou.⁹⁶ Nestraníci měli ve vládě většinu, i kdyby se k zástupcům komunistů přidali oni dva představitelé dvou malých stran. Celkem brzy po jmenování nové vlády se ukázala první trhlina, jejíž příčinou byly poměrně volně fungující vztahy mezi VPN a jednotlivými ministerstvy.⁹⁷ Totiž ihned po zrušení čtvrtého článku československé ústavy se centrum politické moci přesunulo z vlády na parlamenty. Významné rozhodnutí schvalovala vláda a SNR, v nichž byli

⁹³ SCHUSTER, Rudolf: Rozhovory s Milanom Čičom. Košice: Pressprint, 2001, s. 18.

⁹⁴ ONDRUŠ, Vladimír: Atentát na nežnú revolúciu. Bratislava: Ikar, 2009, s. 35.

⁹⁵ Jedním z těchto ministerstev bylo Ministerstvo vnitra.

⁹⁶ SUK, Jiří: Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize. Praha: Prostor, 2009, s. 176.

⁹⁷ Tamtéž.

důležitými politiky Milan Čič a Rudolf Schuster, a tím se VPN dostávala pomalu, ale jistě do pozadí.⁹⁸

Problematika celého tohoto procesu spočívá pravděpodobně v tom, že představitelé VPN silně podcenili přesun faktické moci ze stranických centrál na státní instituce. Navíc komunističtí politici, například Rudolf Schuster, si získávali stále větší sympatie lidí už během první poloviny roku 1990, a měli tedy moc pevně ve svých rukách. Navíc, jak bylo uvedeno výše, představitelé VPN se sami do politiky nehrnuli, spíš naopak, po vítězné revoluci se pomalu, ale jistě vraceli ke svým původním zaměstnáním, a tím se ve své podstatě rozpadá VPN jako taková. Když OF nominovalo na předsedu české vlády Petra Pitharta, Slováci se pokusili o něco podobného – vyměnit Rudolfa Schustera za Jána Budaje, to se však nepovedlo.

Hlavním cílem VPN byla i nadále snaha dovést Slovensko úspěšně k demokratickým volbám, a proto bylo třeba také přebudovat složení SNR. Výměna poslanců byla prováděna na principu kooptace, a to jak na úrovni republikové, tak i federativní. Lidé se tedy měnili více či méně na bázi dobrovolného odchodu některých poslanců a kooptací nových z řad OF a VPN. Kooptace do SNR probíhala od ledna do března 1990.

12. Reflexe na rok 1989 v tisku

Klíčovým nástrojem udržení komunistické moci v Československu se mimo jiné stala propaganda. Rozvoj propagandy šel ruku v ruce s moderními technologiemi. Propaganda využívala především média – noviny, rozhlas a televizi. Právě tyto prostředky se staly kostrou propagace komunistického režimu. V prvních dnech byla nežná revolúcia bojem o sdělovací prostředky. Slovenské listopadové dny nadmíru ovlivňovala obzvláště televize – zejména pak programy Štúdio dialóg a přímé přenosy z demonstrací. Jak již bylo uvedeno, televize se v prvních dnech stala oporou komunistického režimu, jelikož přinášela zkreslené zpravodajství s nepravdivými či poupravenými informacemi. Tím, že Československá televize dlouho vyčkávala s vysláním policejního zásahu na Národní třídě, nespokojenost s komunistickým režimem jen narůstala. Před televizními budovami v Praze a Bratislavě proto stáli příslušníci StB, popřípadě Lidových milic. Vysílání Československé televize a rozhlasu bylo v prvních revolučních dnech v režii komunistické

⁹⁸ ONDRUŠ, Vladimír: Atentát na nežnou revolúciu. Bratislava: Ikar, 2009, s. 38.

propagandy. A proto se nejvýznamnějším zdrojem necenzurovaných informací staly zahraniční rozhlasové stanice – Svobodná Evropa, Hlas Ameriky a Rádio BBC.⁹⁹ Rozhlas své postoje k revoluci změnil 20. listopadu, televize pak 24. listopadu.

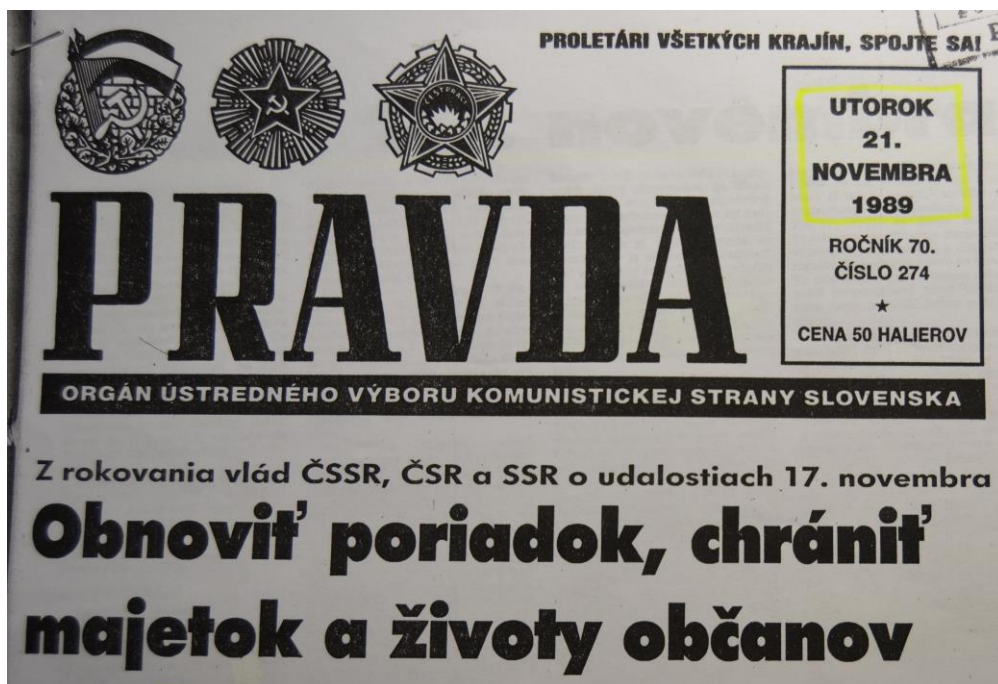
Navzdory nepopíratelnému významu rozhlasu a televize se i noviny staly důležitou součástí propagandy. Noviny podléhaly přísné cenzuře. Přestože v listopadových dnech nemohly otevřeně reagovat na nové události, sehrály důležitou roli. Představitelé OF a VPN si velice dobře uvědomovali, že je potřeba získat si média na svou stranu. Proto si obě hnutí ihned v prvních dnech stanovila závažný úkol – dostat se do sdělovacích prostředků. Kupříkladu OF již během jednání s Ladislavem Adamcem uvedlo jako jeden z důležitých bodů dodržování svobody tisku, tedy aby státní moc neomezovala rozšiřování pravdivých informací. Dokonce přišlo i s návrhem na vlastní periodikum. VPN vyhlásilo tuto potřebu 21. listopadu ve stanovisku *Vyhlásenie vlád ČSSR, ČSR a SSR k udalostiam 17. novembra v Prahe*.¹⁰⁰ Za požadavek na necenzurovaná média a poskytnutí příležitosti pro opozici se postavila zaplněná náměstí po celém Československu.

Na Slovensku vycházelo v období nežné revolúcie vícero periodik – nejen politické noviny, ale i paleta časopisů nejrůznějšího zaměření. Samozřejmě, že vedle celostátních periodik vycházela i regionální. Přirozeně se na Slovensku četly i noviny české, obzvláště pak *Rudé právo* jakožto tiskový orgán ÚV KSČ. Nejvýznamnějšími slovenskými novinami byla *Pravda*, která byla současně tiskovým orgánem ÚV KSS. Pod heslem *Proletáři všech krajín, spojte sa!*¹⁰¹ vycházel deník od roku 1944.

⁹⁹ RŮŽIČKA, Daniel: Sametová revoluce, role rozhlasu a televize. Dostupné na: http://totalita.cz/1989/1989_sp_11.php. (Adresa platná k 1. květnu 2015).

¹⁰⁰ ŽATKULIAK, Jozef a kol.: November 1989 a Slovensko. Chronológia a dokumenty (1985–1990). Bratislava: Nadace Milana Šimečky, 1999, s. 329.

¹⁰¹ Rudé právo vycházelo taktéž pod sloganem *Proletáři všech zemí, spojte se!*

Obrázek 2 – Titulní strana Pravdy z 21. listopadu 1989.

Foto: Klára Kohoutová

Pravda na svých stránkách přinášela oficiální zprávy KSS – například oficiální zprávy ze zasedání KSS, KSČ anebo federální vlády. Šéfredaktorem *Pravdy* v listopadových dnech byl Štefan Bachár, jehož články i postoje byly cennou oporou komunistickému režimu. Ve vyhroceném čase noviny stály za KSS a jejími oficiálními stanovisky. Dokonce se může zdát, jako by se *Pravda* chtěla komunistů zastat, například když přišla s článkem, který nesl název *Sme za posilnenie socializmu*. Tímto článkem se noviny radikálně postavily proti generální stávce, neviděly v ní řešení nastalého společenskopolitického problému. Jak již bylo řečeno, *Pravda* byla novinami stranickými, tedy v jejích člancích se zrcadlila oficiální stanoviska komunistické strany

Dne 17. listopadu se *Pravda* věnovala především 50. výročí zastřelení Jana Opletala v Praze a Mezinárodnímu dni studentů. Nepřinášela však žádné informace o tom, co se odehrálo 16. listopadu v Bratislavě. Den nato *Pravda* mlčela o událostech v Praze, pouze vyšel článek, který tvrdil, že vrcholem oslav Mezinárodního dne studentstva bylo setkání mládeže s politickými představiteli. První články přinášející informace o událostech na Národní třídě se objevují v *Pravdě* v neděli 19. listopadu. „*Akciu a sprievod zneužila skupina osôb smutne známých z rozličných protispoločenských vystúpení v minulosti. Vykrikovali heslá hanobiace socialistický štát, ústavných činiteľov,*

predstaviteľov stany. Znovu dokázali, že im nejde o dialóg, ani o prestavbu a demokratizáciu, ale o destabilizáciu, o narušenie a rozvrat spoločenského života.“¹⁰²

Závažnosť situácie sa naplno prejavila v pondelí 20. listopadu. *Pravda* prišla s obsáhlými článkami, ktoré svou jazykovou formuláciou pripomínaly normalizačnú frázu. Predevším sa zaměřily na kritiku zpráv o smrti Martina Šmída, jelikož to dle *Pravdy* byl „*vopred pripravený pokus vyvolať zámernú provokáciu. Hoci správa nebola overená, hneď ju začali rozširovať nezákonné skupiny ako aj niektoré západné prostriedky masovej komunikácie a propagandy*“.¹⁰³ Navíc se noviny bránily souvislostem s padajícími komunistickými režimy ve státech Východního bloku, do kterých zahraniční média Československo zasazovala. Závěr článku obsahoval jasnou výzvu: „*V tejto chvíli treba zachovať rozvahu, zdravý úsudok a rozhodne odsúdiť provokácie, ktorých cieľom nie je zdokonalenie socializmu a zlepšenie života ľudí, ale spoločenský chaos.*“¹⁰⁴ Všechny ostatní články vztahující se k revolučním událostem byly psány v podobném duchu. Zejména se snažily vyvrátit smrt Martina Šmída. Podle *Pravdy* šlo tvůrcům fámy o jakousi paralelu komunismu s nacismem a snahu o diskreditaci režimu v Československu. Další články pak vycházely především formou krátkých zpráv. Již 22. listopadu *Pravda* vytiskla zprávu o budoucím vyšetřování událostí na Národní třídě, které bude provádět Generální prokuratura. V tomto čase se již pozornost médií obracela do jednacích síní a ke stále narůstajícím demonstracím na náměstích.

Dalším slovenským deníkem byla *Smena*, kterou vydával Socialistický svaz mládeže. Jeho cílovou skupinou byli mladí čtenáři. *Smena* patřila k liberálním novinám, což se projevilo v jejích komentářích listopadového týdne. Přesto 20. listopadu, kdy své čtenáře informovala o zákroku na Národní třídě, přišla s mírně zkreslenými informacemi. „*Akcia bola sčasti režírovaná zo zahraničia. Svedčí o tom aj skutočnosť, že po skončení oficiálneho programu sa skupinka osôb známa z rôznych protispoločenských vystúpení snažila vyprovokovať zákrok bezpečnosti.*“¹⁰⁵ Avšak den nato, 21. listopadu, přišly noviny se střídým článkem o pražské demonstraci. „*Ako vyjadriť nespokojnosť? Skupina bratislavských študentov vyšla do ulíc mesta minulý štvrtok. Nepovolene síce, ale bez*

¹⁰² Deník *Pravda* z 19. listopadu 1989.

¹⁰³ Deník *Pravda* z 20. listopadu 1989.

¹⁰⁴ Tamtéž.

¹⁰⁵ Deník *Smena* z 20. listopadu 1989.

väčších výstrelkov. Povolená manifestácia v Prahe sa premenila na stret so štátnou mocou.¹⁰⁶ V podobnom duchu se psalo i v ďalších dňoch. Pozornosť sa rovnako tak ako v *Pravde* zamerala na údajnú smrť študenta Martina Šmída. Od prvých revolučných dní bolo z článkov *Smeny* jasne vidieť, že poukazuje na politický pluralizmus.

Tretím celoslovenským periodikom bola *Práca*, ktorou vydávalo Revolučné odborové hnutie (ďalej ROH). Stanovisko k 17. listopadu zaujala jej redakčná rada, takoveto: „*Sme jednoznačne za dialóg, - ale a to predovšetkým – za prijatie opatrení a konkrétnych riešení.*“¹⁰⁷ *Práca* o zákroku na Národnej tŕide nepsala, teprve až v pondelí 20. listopadu prišla s článkom *Narušenie verejného poriadku*. V novinách se píše o agresivite demonštrujúcich a o nutnosti zákroku pořádkových sil. Zcela jasne se jednalo o zkraslené informácie. Navíc se čtenář v článku dozvěděl o sedmnácti zraněných demonstrantech a sedmi příslušnících Veřejné bezpečnosti. Poraněných bylo samozřejmě mnohem více na obou stranách.

Pod náporom revolučných událostí se během týdne od 20. do 26. listopadu změnil obsah periodik, který se snažil co nejvhodněji adaptovat na momentální okolnosti. Zprvu jednotlivé deníky vycházely z oficiálních vyhlášení KSS a opíraly se o instituce, které stály na komunistické platformě. Zatímco pondelí (20. listopadu) vydání všech výše zmíněných novin se revoluci nevěnovalo, tak stránky úterního naplňovaly články o situaci v zemi a komentáře k nim. *Pravda* se orientovala na vnitropolitickou situaci a na stanoviska všech tří vlád, také dala hlas dělníkům, jejichž postoje byly antirevoluční a vystupovali s požadavky uklidnění situace pro zdárné vykonávání práce. František Křížek, předseda ZV ROH, se v článku *Názory robotníkov z lokomotívky* vyjádřil k situaci takto: „*Štrajky, demonštrácie nič neriešia. Len vnášajú chaos medzi ľuďmi, odvádzajú od práce, od sústredenosti.*“¹⁰⁸

V novinách si čtenář mohl všimnout jistých rozdílů. Zatímco *Pravda* ustavičně stála především na oficiálních stanoviskách a snažila se podněcovat občany k antirevolučním náladám, tak *Práca* a *Smena* se vyjadřovaly k revolučním dnům objektivněji. Kupříkladu *Smena* prišla s článkom *Každú situáciu riešime s rozvahou*. V tomto textu se otevřeně psalo o protisocialistických heslech, které se objevily

¹⁰⁶ Deník *Smena* z 21. listopadu 1989.

¹⁰⁷ Deník *Práca* z 25. listopadu 1989.

¹⁰⁸ Deník *Pravda* z 21. listopadu 1989.

20. listopadu na demonstraci na Václavském náměstí v Praze. Navíc se v novinách objevila i kratičká zpráva o studentských návštěvách v dělnických závodech, přičemž noviny přiznaly, že někteří dělníci podpořili studenty. Je to zarážející v situaci, kdy tiskové komunistické kampaně měly za cíl především mobilizovat dělníky, ve kterých režim viděl poslední naději na záchranu. *Práca* přišla s komentářem, který se zdá být velice liberální. „*Jestvuje iba jediná rozumná cesta: pozitívna spolupráca všetkých zdravých síl v spoločnosti, v skutku demokratický konštruktívny dialóg medzi nimi, v mene spoločenskej prestavby a ďalšieho zlepšovania životného štandardu všetkých občanov našej krajiny.*“¹⁰⁹

Pravda se i v druhé půlce prvního revolučního týdne držela stanovisek komunistů. Nadále přinášela neobjektivní informace, které měly sloužit k manipulaci obyvatel. „*Vypätá atmosféra týchto dní vyžaduje rozvahu. Podliehanie emóciám je nesprávne a môže iba prilítať do ohňa.*“¹¹⁰ O existenci občanských hnutí OF a VPN poprvé informovala až 22. listopadu. Avšak v novinách se nikde neuváděly oficiální požadavky těchto hnutí. Snahou obsáhlého článku *Riadiť sa hlasom rozumu a zodpovednosti* bylo vyprázdnit přeplněná náměstí ve městech. Dne 23. listopadu přišla *Pravda* s informacemi o shromážděních, na kterých se neodsuzuje socialismus jako takový, což dosvědčil transparent z pražské demonstrace *Socializmus pre všetkých*.¹¹¹

Práca a *Smena* se k demonstracím stavěly poněkud objektivněji, mohlo by se až zdát, že proreformně. *Práca* přišla s články, které nesly nadpisy: *V tom sa zhodujú, Pokojné mítingy v nevšednej atmosfére* či *V pokoji, rozvážne, premyslene*. V novinách se nejednou objevily články, které chválily pokojný průběh demonstrací bez výtržnictví.¹¹² Stejně tak i *Smena* se snažila k demonstracím přistupovat pokud možno nestranně. *Pravda* svou podporu komunistického režimu projevovala tím, že o demonstracích hovořila zkresleně a neustále se na jejích stránkách objevovala oficiální stanoviska KSS či rozhovory se straníky. „*Robotnícka trieda a ostatní pracujúci, vedomí si svojej zodpovednosti a postavenia v spoločnosti, plne podporia cestu ďalšieho rozvoja socializmu v našej vlasti.*“¹¹³

¹⁰⁹ Deník *Práca* z 21. listopadu 1989.

¹¹⁰ Deník *Pravda* z 21. listopadu 1989.

¹¹¹ Deník *Pravda* z 23. listopadu 1989.

¹¹² Například deník *Práca* z 24. listopadu 1989.

¹¹³ Deník *Pravda* z 22. listopadu 1989.

Dne 23. listopadu přišla *Pravda* s rozsáhlým článkem *Požiadavky ako v minulých dňoch*, ve kterém píše o demonstracích v Praze a v Bratislavě. Informace o manifestacích měly spíše faktografický charakter. Zároveň podotýká, že dělníci nesouhlasí s nátlakem, ve kterém se nachází socialistická společnost. Taktéž *Pravda* informovala o plánované generální stávce. „*Štrajk vysokoškolských študentov podporili v Prahe aj žiaci gymnázií, stredných škôl a niektorých stredných odborných učilišť.*“¹¹⁴ *Pravda* se snažila zpochybnit smysl demonstrací a poukázat na jejich zbytečnost ve společnosti, která se otevřela přestavbě. Dokonce i předseda slovenské vlády v revolučních dnech vyjádřil své osobní stanovisko na stránkách *Pravdy*, dle něj „*si musíme byť všetci vedomí, že nemožno dopustiť narušenie výroby, dopravy a zásobovania*“.¹¹⁵

Dikce novin se v druhém revolučním týdnu proměnila, vyjma *Pravdy* se média snažila dát větší prostor i opozici. Především *Smena* psala objektivně a přinášela informace z dění na demonstracích.¹¹⁶ *Pravda* vytrvale stála na svých původních stanoviskách. Titulní strana z 27. listopadu se věnuje mimořádnému zasedání ÚV KSČ. O generální stávce se téměř nepsalo. *Pravda* se především snažila vyvolat kampaň proti generální stávce, kterou hodnotila jako ekonomickou a hospodářskou destrukci země. Zpočátku se i *Práca* postavila ke stávce odmítavě.¹¹⁷ Ve stejném čase vyšel ve *Smene* text s titulkem *Za pravdu a demokraciu*, v němž byla uveřejněna část Kňazkova proslovu. V něm Milan Kňazko hovořil o generální stávce, o jejím průběhu, o tom, jak si VPN a OF představuje její průběh. „*V žiadnom prípade nechceme, aby sa štrajk stal chaosom a plytvaním.*“¹¹⁸

Jelikož ani Češi ani Slováci nechtěli nadále žít pod komunistickou nadvládou, žádná propaganda už nemohla znemožnit zdárný průběh stávky. Generální stávka se stala poslední kapkou pro komunistický režim v Československu a vyzněla jednoznačně ve prospěch opozice. V té chvíli již všechny noviny začaly publikovat články s jasně protikomunistickými postoji. „*Obyvatelia sa zhromaždili, aby podporovali generálny štrajk. Vyjadrovali svoje presvedčenie, že nový demokratický a pluralitný systém umožní*

¹¹⁴ Deník *Pravda* z 23. listopadu 1989.

¹¹⁵ Tamtéž.

¹¹⁶ Například články z 27. listopadu, které nesly názvy: *Most k skutočnej demokracii* či *Keď zmeny, tak kardinálne*. Anebo článek z 29. listopadu *Len kozmetické úpravy nepomôžu* hovoří o bratislavské demonstraci a vypískání předsedy slovenské vlády.

¹¹⁷ Článek s názvem *Štrajk – Nie* ze dne 25. listopadu 1989.

¹¹⁸ Deník *Smena* z 25. listopadu 1989.

vyriešiť zakladané problémy, ktoré sa v priebehu posledných rokov v našej spoločnosti nahromadili. ¹¹⁹

Deníky se zprvu snažily hájit komunistické pozice, zejména pak noviny *Pravda*, které do posledního dechu komunistický režim bránily. Oproti tomu se *Smena* a *Práca* dají považovat za liberálnější a jejich články více odpovídaly realitě. Navzdory zmanipulovaným informacím se média velice rychle vzpamatovala a začala podávat pravdivé informace.

¹¹⁹ Deník *Práca* z 28. listopadu 1989.

EMPIRICKÁ ČÁST PRÁCE

13. Úvod do výzkumu

Obecně se má za to, že rok 1989 je velkým historickým mezníkem soudobých dějin. Jedním z cílů diplomové práce je snaha ukázat, že revoluce v Československu v roce 1989 neměla jednotný charakter, jako tomu bylo v jiných státech bývalého Východního bloku (například v Polsku či Maďarsku). Díky orálně-historickému výzkumu jsem se snažila přiblížit vnímání, podněty, náhledy a všemožné problémy, které souvisí s revolučními dny.¹²⁰

Samotný výzkum byl prováděn v nejvýchodnějším regionu bývalého Československa, v Košickém kraji. V této oblasti především starší občané stále hovoří východoslovenským nářečím, takzvanou hutoráčtinou¹²¹, ta se od spisovné slovenštiny liší především v užívání koncovek. Někteří narátoři s ohledem na fakt, že jsem z České republiky, používali během rozhovoru čechismy či počesťovali slovenská slova.¹²² V zájmu zachování autenticity jsou všechny citace zachovány v původním znění, tedy nejsou nijak redakčně upravovány.

14. Výběr narátorů

Narátoři byli pro výzkum vybíráni při nejrozmanitějších příležitostech. Zprvu jsem oslovila známé z regionu Košic a okolí. Díky nim jsem dostala tipy na nejrůznější osoby, které informátoři považovali za vhodné pro výzkum. Poté již byla uplatňována známá metoda snowball sampling, tedy metoda nabalování, zásluhou níž se mohla uskutečnit setkání s dalšími narátory, kteří svým vyprávěním přispěli k výzkumu. Někteří narátoři měli již z minulých let určitou zkušenost s prezentací v médiích. Tito lidé se převážně zaměřovali na záležitosti pracovního charakteru, o soukromých věcech téměř nehovořili. Vzhledem na tento fakt jsem nakonec upřednostnila samotné interview před životopisným vyprávěním. Navíc někteří narátoři, kteří naopak nebyli zvyklí na ústní prezentaci svého života, očekávali ihned od začátku formu interview.

¹²⁰ Vzhledem k nezbytnosti reflektovat vlastní zkušenost tazatelky byla pro následující část práce zvolena ich forma vyprávění.

¹²¹ Slangový výraz pro východoslovenský dialekt.

¹²² Nejtypičtějším příkladem byly názvy měsíců.

Jak se později ukázalo, velice důležitá byla spolupráce se Společenskovědním ústavem při Slovenské akademii věd (SVU SAV), ve kterém jsem po dobu čtyř měsíců (únor až květen 2015) vykonávala praxi. Jeho zaměstnanci – historici mi byli nápomocní při hledání nových narátorů. Ochtově mě s nimi seznamovali. Díky kontaktům s Univerzitou Pavla Jozefa Šafaříka v Košicích (dále UPJŠ) se mi podařilo seznámit se s některými členy košického OF a s dalšími, kteří se veřejně angažovali v revolučních dnech. Díky tomu jsem začala úzce spolupracovat s takzvanými revolučními dětmi. Při hledání kontaktů se jevila jako velmi užitečná zmíněná spolupráce s místními historiky, kteří mi zprostředkovali některá setkání s narátory, k nimž bych se dostala jen s velkými obtížemi. Většinu narátorů jsem poprvé zkontaktovala písemně, tedy e-mailem či dopisem (jedna z verzí je uvedena v příloze č. 2). Celkem jsme oslovila osmnáct narátorů (osm prostřednictvím e-mailu, čtyři telefonem, jednoho dopisem, čtyři přímo osobně a jednoho mi zprostředkoval přímo informátor – dojednal nám schůzku). Na základě těchto kontaktů se mi podařilo zrealizovat šest rozhovorů. V dalších čtyřech případech jsem nedostala žádnou zpětnou vazbu, sedm narátorů spolupráci odmítlo¹²³, jednomu narátorovi jsem se neúspěšně snažila dovolat celé čtyři měsíce. S realizací rozhovoru nakonec souhlasilo přibližně 35% dotazovaných. V optice počátečního očekávání nahlížím na výsledek s mírnou skepsí. Opakovaně se mi stávalo, že se narátoři nechtěli vyjadřovat k revoluci či se báli medializace. Často jsem slýchávala, že na Slovensku se nic nezměnilo, že vládou stále ti jistí lidé jako před rokem 1989. Dle mého názoru toto vyjádření ne zcela odpovídá současné realitě. V dochovaných archivních materiálech figurují seznamy komunistů, avšak ne všichni jsou dodnes činnými ve vrcholové politice. V konečném výsledku však vidím šest uskutečněných rozhovorů s poměrně širokou škálou lidí za uspokojivý výsledek. O to větší je má radost, že se mi podařilo – alespoň dle mého názoru – vytvořit dobrý obraz o orální historii na Slovensku, jelikož většina narátorů byla spokojena a ve výsledku říkala, že i jim samým naše setkání přineslo mnoho poučného a že by do budoucna byli ochotni podílet se na podobných výzkumech.

V souvislosti se svým působením na UPJŠ jsem se v rámci semináře o orální historii dostala k rozhovorům o roku 1989, které studenti vedli v minulém roce. S jejich

¹²³ Nejčastějším důvodem odmítnutí byla obava z možného publikování a zveřejnění narátorových myšlenek a prožitků. Přestože jsme se snažila narátorům vysvětlit, jak se bude s nahrávkou nakládat, jejich strach přetrvával. Během oslovování narátorů jsem se také setkala s vážnými zdravotními problémy, které byly překážkou pro úspěšnou realizaci rozhovoru.

svolením a se svolením jimi oslovených narátorů, jsem některé části rozhovorů, které se týkaly této diplomové práce, využila.

15. Realizace rozhovorů

Vzhledem na zaměření práce a čas, který byl pro sběr materiálu vyhrazen, byl s každým narátorem zrealizován vždy jen jeden rozhovor. Rozhovor vždy začínal zdvořilostní frází, která v sobě obsahovala opětovné představení výzkumu a cíl práce. První seznámení proběhlo pokaždé během počátečního zkontaktování – buď telefonicky, osobně, e-mailem či dopisem. Následovalo samotné vyprávění narátorů. Po ukončení rozhovoru byl narátorům dán k podpisu *Souhlas se zpracováním a zpřístupněním osobních a citlivých údajů*, dle zákona č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů (viz příloha č. 3). Souhlas byl doplněn o vysvětlení, jak bude nahrávka následně zpracována a zpřístupněna. Souhlas podepsali všichni narátoři bez problému, žádný z narátorů neměl k souhlasu výhrady, dá se říci, že jej považovali za nedílnou součást.¹²⁴ V práci nejsou nijak změněna jména narátorů ani osob, o kterých narátoři hovořili.

Samotný rozhovor pak začínal neutrální otázkou, která se zaměřovala na dětství a na prostředí, ve kterém narátor vyrůstal.¹²⁵ První část rozhovoru měla též sloužit k tomu, aby narátor přivykl na situaci nahrávání a opadl tak jeho případný prvotní stres z diktafonu. Většina narátorů pak rozvinula vlastní příběh, následně byly kladeny otázky tak, aby byla naplněna pokud možno všechna dílčí témata. Ukončení rozhovoru probíhalo spontánně, ve většině případů došlo k vyčerpání předem připravených tematických okruhů. Na závěr jsem každému narátorovi poděkovala za strávený čas a ochotu podílet se na projektu.

16. Představení narátorů

Následující tabulka sumarizuje údaje o narátorech, a to v pořadí: jméno a příjmení narátora, rok narození, zaměstnání v roce 1989, současné zaměstnání.

¹²⁴ Pouze jedna narátorka žádala o anonymizaci. Její žádosti samozřejmě bylo vyhověno, proto je v práci uváděna pod iniciálami.

¹²⁵ Jedinou výjimkou byl rozhovor s Jánem Gašparem. Rozhovor probíhal značně atypicky. Narátor mluvil tematicky neuspořádaně, v jednom okamžiku se úplně zamotal. Hlavním tématem celého rozhovoru bylo narátorovo působení na nejrůznějších pozicích a pracovních místech, kterými prošel před rokem 1989, ale i po něm. Vyjadřoval se i k současné politické situaci, částečně ji srovnával s českou. O osobních záležitostech se narátor zmiňoval pouze okrajově.

Příjmení, jméno	rok a místo narození	zaměstnání v roce 1989	současné zaměstnání
Albrecht Slavomír	1975, Košice	student SŠ	pracovník USS
Budai Branislav	1972, Vranov nad Topľou	student SŠ	technik
Č. D.	1972, Košice	studentka SŠ	umělkyně
Č. M.	1954, Košice	úřednice	důchodkyně
Č. P.	1958, Košice	projektant	designer
Gášpar Ján	1953, Košice	vedoucí odboru KSS	ředitel Vědecké knihovny
Kalmus Peter	1953, Piešťany	dělník	umělec
Liška Daniel	1959, Košice	výškový specialista	účetní
Markov Peter	1948, Prešov	pedagog výtvarného umění	důchodce
Matis Melichar Jozef	1978, Vranov nad Topľou	žák ZŠ	římskokatolický kněz
Medvid' Pavol	1970, Medzilaborce	žák ZŠ	řeckokatolický kněz
T. J.	1952, Košice	učitelka na gymnáziu	učitelka na gymnáziu

Tabulka 2 – Základní údaje o narátorech.¹²⁶

Níže uvedená mapa graficky ilustruje místa, ze kterých narátoři pocházejí. Ne všichni narátoři se narodili v Košickém kraji, avšak prožili či stále v něm prožívají velkou část svého života, ať už kvůli pracovní příležitosti či se do města přistěhovali.

¹²⁶ Informace v tabulce vycházejí z biografických záznamů o rozhovorech, které vytvořila autorka práce.

Obrázek 3 – Místa narození narátorů.¹²⁷

17. Charakteristika uskutečněných rozhovorů

Všechny rozhovory byly uskutečněny na území Slovenské republiky, a to konkrétně v Košickém kraji. Setkání s narátory probíhala během mého působení na Slovensku, první rozhovor byl uskutečněn 12. února, poslední 13. dubna 2015, přičemž nejdelší rozhovor trval dvě hodiny a třicet šest minut, nejkratší pak půl hodiny. Narátorům byla vždy nabídnuta možnost volby vhodného místa pro rozhovor. Rozhovory se nejvíce konaly na pracovištích narátorů. Dva rozhovory probíhaly na veřejném místě, v literární kavárně, v jednom případě se jednalo o pozdní hodinu, v druhém narátor toto místo preferoval. Jeden rozhovor proběhl v domácím prostředí.

Z provedených šesti rozhovorů byla pouze jednomu přítomna třetí osoba po celý čas.¹²⁸ Všechny ostatní rozhovory proběhly mezi čtyřma očima. Detaily všech uskutečněných rozhovorů jsou uvedeny v příloze č. 1.

¹²⁷ Mapa vychází z podkladů a materiálů autorky práce.

¹²⁸ Jedná se o rozhovor s Jánem Gašparem, který byl veden za přítomnosti třetí osoby, již byl PaedDr. Marián Gajdoš, zprostředkovatel kontaktu mezi narátorem a tazatelkou. Dr. Gajdoš je historik pracující ve Společenskovědním ústavu a značně se o orální historii zajímal. Do rozhovoru nikterak nezasahoval, figuroval v něm pouze jakožto přisedící.

18. Techniky sběru dat a zpracování rozhovorů

Po ukončení každého rozhovoru byla vyhotovena karta narátora, nebo-li biogram, ve kterém se nachází základní údaje o narátorovi. Kromě toho je každý rozhovor doplněn o protokol rozhovoru, jedná se o zápis shrnující informace o čase, místě, okolnostech setkání, o eventuálních přerušeních a obecně o všech mimořádných skutečnostech, k nimž během rozhovoru došlo.¹²⁹

18.1. Analýza

Analýza se zaměřila na samovolné vyprávění narátorů, především pak na výpovědi a témata, která narátoři vnesli do rozhovoru sami, bez přispění tazatelky. Taktéž byl velký prostor věnován tématům, kterých se rozhovor nedotkl, o nichž narátoři nehovořili – z nejrůznějších důvodů, buď je nepokládali za důležitá pro výzkumné účely, či se jednalo o citlivé, mnohdy traumatizující okruhy. Tato diferenciací sloužila pro identifikaci jednotlivých témat.

Před konečnou fází práce, tedy interpretací, byla realizovaná analýza faktografických chyb a všech rozhodujících údajů za pomoci odborné literatury a dostupných pramenných zdrojů.

18.2. Interpretace

Východiskem interpretační části práce je analýza hermeneutická, pro niž je charakteristické zaměření na porozumění interpretace ústního svědectví narátora, což nadmíru koresponduje se zásadami orální historie, stejně tak jako to, že finální výklad není definitivní pravda, ale je její dalším hlediskem.¹³⁰ V této souvislosti je nezbytné chápat interpretační část i závěry předkládané práce.

Velice podstatným faktem při interpretaci orálně-historických pramenů je vedle vztahu mezi tazatelem a narátorem rovněž problematika paměti.¹³¹ Tazatel by měl nezbytně vnímat narátorovo ústní svědectví jakožto cenný a nezastupitelný prožitek jedince. Při interpretaci je potřeba použít nejen výpovědi narátorů, nýbrž také všechny

¹²⁹ Vzhledem k rozsahu práce není protokol rozhovoru k práci přiložen.

¹³⁰ VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana: Naslouchat hlasům paměti. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007, s. 132.

¹³¹ O problematice paměti viz kapitola Orální historie a paměť.

ostatní dostupné zdroje informací. Taktéž je nadmíru vhodné držet se metody triangulace, tedy získávání dat jedinou metodou, ale z rozmanitých zdrojů. Eventuální neshody mezi narátorovým vyprávěním a jinými zdroji informací je třeba důsledně analyzovat. Tyto nesrovnalosti mohou vyvěrat z mnoha důvodů.¹³² Přesto však mají rozhovory s pamětníky nezastupitelnou roli, protože mohou nabízet nové hledisko na dané téma nebo přinášet důležité informace. Interpretační část práce je situovaná do teoretických a metodologických rozhraní.

19. Prostředí, ze kterého narátoři pocházejí

Oslovení narátoři pochází z rozmanitých prostředí, narodili se v různých dobách a v odlišných koutech východního Slovenska.¹³³ Nejstarší narátor, paní J. T., se narodila v roce 1951 v Košicích. Naopak nejmladším respondentem byl Slavomír Albrecht, který se narodil v roce 1975 taktéž v Košicích. Většina rozhovorů začínala otázkou na dětství. Z výpovědí zřetelně vyznělo, že právě prostředí, v němž narátoři vyrůstali, bylo tím nejdůležitějším formujícím činitelem nejen v období dětství a dospívání, ale i po něm. Tento fenomén byl krásně viditelný u narátorky J. T. „*Vyrastala som v rodine, kde sa veľmi tajil pôvod, aby ako dieťa som nič nerozprávala a nikde nič nepovedala. Takže ja som sa vlastne o svojom pôvode dozvedela až teraz posledných desať rokov, keď som začala po tom pátrať ... a zistila som, že náš pôvod je v židovstve a to v Poľsku.*“¹³⁴ Narátorka tuto informaci do rozhovoru vnesla spontánně, avšak v jejím hlase byla zřetelně slyšet bolest. Její původ jí dodnes nadmíru ovlivňuje, to je také důvod, proč se rozhodla studovat religionistiku. I když jak se sama přiznala, nezná své předky žijící v Polsku, kterých se mohla týkat genocida, přesto si s sebou tuto křivdu stále nosí.

Vliv prostředí ovlivňoval i Slavomíra Albrechta, který vyrůstal na vesnici. O Poľově, místě svého dětství, mluví jako o strategickém místě, jelikož je blízko Košic. „*Tým, že sme bývali blízko Košíc, čo je pre nás veľkomesto, tak malí sme trošku boli aj pod vplyvom, nie úplne odrezaní od sveta, ako sa hovorí, tie kraje ďalej na východ sú také*

¹³² Například mohou mít své kořeny v selhávání paměti či vlivem kolektivní paměti byly zkresleny anebo je vzpomínka natolik negativní/traumatická, až se jí lidský mozek snaží vytlačit.

¹³³ Místa narození ilustruje obrázek č. 3, viz kapitola Představení narátorů.

¹³⁴ Rozhovor s J. T. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 18. 2. 2015 v Košicích.

*trošku viac. Ale tu sme tak viac-menej boli aj výhody mesta, ale hlavne výhody dediny.*¹³⁵ Jiné narátory zas ovlivňovala profese a zaměření rodičů „*Otec bol jazykovedec a mama bola logopéd. Takže to prostredie, čo sa týka profesného zamerania, bolo orientované humanitne, na humanitné smery.*“¹³⁶

Někteří oslovení respondenti vyrůstali v rodině, která byla komunistická, respektive alespoň jeden z rodičů byl ve straně. „*Poviem otvorene - môj otec tiež bol člen strany od roku štyridsaťosem.*“¹³⁷ Jiný naopak v rodinách, kde příslušnost ke straně byla tabu. „*Otec bol presvedčený odporca všetkých totalít, preto odmietol vstúpiť do strany a do tých rôznych bolševických organizácií. A tým, že nemal nejaké zamestnanie, ktoré ho uspokojovalo, tak robil aj také týždňovky, že dochádzal do Nového Mesta nad Váhom. Takže logicky začalo haprovať to manželstvo. Ale samozrejme tam tých dôvodov a príčin je veľa. Rolu v tom určite zohrala aj otcova neschopnosť a nechut' prispôbiť sa režimu.*“¹³⁸ Podobnou zkušenost si zažil i Bartolomej Albrecht, otec narátora Slavomíra Albrechta. „*Otec mi rozprával, ako mal trošku problém s tým, že odmietol vstúpiť do strany, tak už bol na vojne len takzvaný pétepák, čiže zbraň do ruky dostať nemohol, lebo nebol dôveryhodný.*“¹³⁹

Přestože by se na první pohled mohlo zdát, že oslovení narátoři toho mají pramálo společného, není tomu tak zcela: všichni respondenti mají dva podstatné shodné prvky. Zaprvé část svého života prožili v komunistickém Československu. Slavomír Albrecht odpovídá na otázku, zda pociťoval to, že vyrůstal v komunistickém režimu: „*Samozrejme, bolo to cítiť, ale nebolo to nijak, aspoň tu ja neviem o nikom, koho by sa to nejako vážne dotklo.*“¹⁴⁰ Druhým shodným elementem všech narátorů je osobní prožití roku 1989. S výjimkou jednoho narátora¹⁴¹ jej všichni strávili v Košicích. Mnozí z nich se demonstrací a podobných protirežimních mítinků přímo účastnili. „*Chodili sme na tie demonštrácie.*

¹³⁵ Rozhovor se Slavomírem Albrechtem. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 11. 3. 2015 v Poľově.

¹³⁶ Rozhovor s Danielem Liškou. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 13. 4. 2015 v Košicích.

¹³⁷ Rozhovor s Jánem Gašparem. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 12. 2. 2015 v Košicích.

¹³⁸ Rozhovor s Petrem Kalmusem. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 16. 3. 2015 v Košicích.

¹³⁹ Rozhovor se Slavomírem Albrechtem. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 11. 3. 2015 v Poľově.

¹⁴⁰ Rozhovor se Slavomírem Albrechtem. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 11. 3. 2015 v Poľově.

¹⁴¹ Jedná se o Pavla Medvid'á, který byl v té době na povinné vojenské službě v Českých Budějovicích.

*Ono to bolo také zaujímavé. V škole zrazu sa povedalo, že ide sa na námestie.*¹⁴² Tři oslovení narátoři se aktivně podíleli na přípravě demonstrací a následně na nich i hovořili k lidem. Navzdory členství v KSS Ján Gašpar od počátku podporoval reformní myšlenky Gorbačova a v jejich duchu také konal. Nejen pod vlivem situace v sousedních státech bývalého Východního bloku, kde se režim zhroutil jako domeček z karet, ale především vlastní touhou něco změnit, debutoval v listopadových dnech na pódiu v Košicích. Později se stal členem VPN. *„Mal som obraz o tej fraške a toho 23. decembra¹⁴³ som vystúpil tu z tribúny pred Vedeckou knižnicou s tým, že vtedy ešte chodili milicionári špicľovať. Ešte strana nebola zbavená vedúcej úlohy.*¹⁴⁴ Peter Kalmus se taktéž aktivně účastnil demonstrací, který 21. listopadu 1989 organizoval první demonstraci proti komunistickému režimu v Košicích, a spolu s dalšími založil v Košicích pobočku OF se sídlem na dnešním rohu Hlavní a Alžbětíné ulice. *„Mal som tú česť, lebo nás tu bolo pár, pár takých ľudí z disentu a undergroundu, ktorí sme hneď okupovali tuná tie priestory a založili sme Občianske fórum.*¹⁴⁵

¹⁴² Rozhovor se Slavomírem Albrechtem. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 11. 3. 2015 v Poľově.

¹⁴³ Narátor se o měsíc zmýlil – jelikož čtvrtý článek ústavy ČSSR o vedoucí úloze Komunistické strany v Československu byl zrušen 29. listopadu 1989. Tudíž narátor vystoupil na tribuně 23. listopadu, nikoliv v prosinci.

¹⁴⁴ Rozhovor s Jánem Gašparem. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 12. 2. 2015 v Košicích.

¹⁴⁵ Rozhovor s Petrem Kalmusem. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 16. 3. 2015 v Košicích.

Obrázek 4 – Mapa místa umístění pobočky Občianskeho fóra v Košicích.

Obrázek 5 – Pamětní tabule na budově bývalého sídla OF v Košicích. Pamětní tabule byla odhalena 17. listopadu 2010.

Foto: Klára Kohoutová

Daniel Liška agilně spoluorganizoval mítinky a demonstrace především na vysokých školách. Během listopadových dnů navázal kontakty s OF, stal se jeho členem a pomáhal připravovat akce na Hlavní ulici, kde se lidé scházeli u Vědecké knihovny, u níž vznikla improvizovaná tribuna.

Důležitou roli hrála u mnoha oslovených narátorů i víra a s ní související náboženství. Východní Slovensko je dodnes silně nábožensky založené, křesťanství zde má značně hluboké kořeny. Víra ovlivňovala od útlého věku dnes již pětáctyřicetiletého kněze Pavla Medviďa. K rozhodnutí zasvětit svůj život duchovnímu povolání mu v jeho třinácti letech dopomohla křesťanská výchova. Vyjma matky se narátorovým prvními vzory staly dva kněží působící v Mezdilaborcích, odkud pochází. *„Vyrastal som v gréckokatolíckej rodine, otec zomrel skoro a matka na nás bola sama. Vychovávala nás vo viere a keďže sme boli štyria chlapci a často si s nami nevedela rady, posielala nás do kostola ku rímskokatolíkom aj počas týždňa.“*¹⁴⁶

S perzekucemi souvisejícími s náboženstvím, se žádný z oslovených narátorů přímo nesetkal. Na Slovensku byl režim poněkud liberálnější. Projevovalo se to mimo jiné i tím, že se mnozí funkcionáři komunistické strany účastnili různých církevních slavností, a někteří dokonce pravidelně navštěvovali bohoslužby. *„Môj otec bol taký komunista, že neviem, čo si mám o tom myslieť. Bol komunista a do Prešova chodil do kostola, tajne za socializmu. Mama bola riaditeľka základnej školy a chodila do kostola. A vtedy, keby ju bol niekto videl a bonzol, a vtedy chodili špicľovať, aj do kostolov chodili pracovníci NV KSS, tak ja neviem, ako by bola dopadla. Ja si pamätám, lebo práve som stážoval na mestskom výbore strany, keď bol odpust na Kalvárii košickej, to je tá púť taká. Tak vtedy mestský výbor SZM organizoval dajaký turistický pochod na Prednú Holicu, a to tak aj bolo, aby odlákali prípadnú účasť, čo najmenej Košičanov aby išlo na tú púť, aby mládež išla na turistický výlet na Prednú Holicu.“*¹⁴⁷ S přítomností StB a špohováním věřících před kostelem se setkal Pavol Medviď. V té době byl ještě mladý a netušil, že oni strýcové v autě jsou tam proto, aby kontrolovali občany. Jejich přítomnost zaznamenal místní kněz, který upozornil malého Pavla Medviďa, jelikož se spolu často setkávali i mimo bohoslužby. *„Často som bol vídaný s naším kňazom, až neskôr mi hovoril ‚Vidíš to auto? To je auto príslušníkov ŠtB.‘“*¹⁴⁸

¹⁴⁶ Rozhovor s Pavlem Medviďem. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 24. 2. 2015 v Košicích.

¹⁴⁷ Rozhovor s Jánem Gašparem. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 12. 2. 2015 v Košicích.

¹⁴⁸ Rozhovor s Pavlem Medviďem. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 24. 2. 2015 v Košicích.

19.1. Volba zaměstnání a práce

Dnes již šedesáti čtyř letá paní J. T. vyrůstala v prostředí, v němž se kladl velký důraz na vzdělání. Z toho důvodu pro ni bylo jasnou volbou studium na vysoké škole. *„Prešla som veľmi tvrdou výchovou, čo sa môže a čo nie. Mala som veľmi pevne nastavené hranice. A u nás vždy základom bolo vzdelanie.“*¹⁴⁹ Za svoje životní povolání si vybrala učitelství přírodních věd. V roce 1973 nastoupila na dnes jedno z prestižních gymnázií v Košicích, kde s přestávkou pěti let učí dodnes. Její zaměstnání ji zcela naplňuje, ani dnes by si jiné nevybrala.

Ředitel Vědecké knihovny v Košicích Ján Gašpar měl jasnou představu. Vystudoval právnickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze a již během studií se stal členem komunistické strany. *„Ja som chodil v Prahe do školy na Karlovu univerzitu. Mňa po prvom ročníku prijali do strany z pomedzi osemsto študentov, to bol taký gigantický ročník, osemsto študentov nás tam bolo. Asi osemdesiat boli kandidátmi strany Štrougalova dcéra ... a samí takí papaláši a oni už zrejme na narodeniny ich prijali za kandidátov strany, na osemnástu narodeniny, a už do školy prišli ako kandidáti. No a ja som tam bol, nás tam bolo osem Slovákov, asi dvaja boli už kandidátmi strany, keď tam prišli ... tak mňa po prvom ročníku prijali ako kandidáta strany.“*¹⁵⁰ Z rozhovoru jasně vyplynulo, že jako křivdu bere třídění společnosti. Takový postoj zastával i narátorův otec. Jako člen komunistické strany neměl dělnický původ a po válce mu to nejednou straníci připomínali. To byl pravděpodobně důvod, proč se rozhodl pro studium na vysoké škole a následný vstup do strany. Během studia v Praze se kamarádil s dětmi českých komunistických pohlavárů. Díky tomu pronikl do úzké skupiny lidí a udělal si o všem vlastní obrázek. *„Som sa kamarátil s tými papalášskymi detičkami, ma brali domov na obedy cez sobotu, nedeľu, hocikedy, takže som s generálmi obedoval.“*¹⁵¹ Gašparova slova vyznívají paradoxně. Na jedné straně sám člen komunistické strany, na straně druhé jako by se od ní v určitých chvílích distancoval. V rozhovoru o stranících mluví ve třetí osobě čísla množného. Narátor se mimo jiné od mládí zajímal o politické dění s důrazem na region Košic. Po ukončení studia pracoval na nejrůznějších postech v Národním výboru Košice IV., kde se v roce 1983 stal vedoucím.

¹⁴⁹ Rozhovor s J. T. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 18. 2. 2015 v Košicích.

¹⁵⁰ Rozhovor s Jánem Gašparem. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 12. 2. 2015 v Košicích.

¹⁵¹ Rozhovor s Jánem Gašparem. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 12. 2. 2015 v Košicích.

Od pubertálneho obdobia se stejně starý Peter Kalmus vyznačoval svobodomyšlností a nikdy nikterak netoužil po vzdelání. Po základní škole chtěl vést svobodný život. Nakonec se však rozhodl pro studium na střední škole chemické v Popradu. Z narátorových slov však jasně vyplynulo, že se jednalo o nouzové řešení, jelikož pracovat jít nechtěl a toužil odejít z Košic. V té době byla jeho matka podruhé vdaná za komunistického funkcionáře, což Kalmus těžko snášel. Na prázdniny mezi základní a střední školou vzpomíná narátor takto. *„Ja som sa tak flákal, ja som len potreboval vypadnúť z tohto prostredia. Hlavne z toho rodinného prostredia, pretože to bolo mojím spôsobom na hraniciach znesiteľnosti niekedy, ten mamin manžel, otcín. Dal som si prihlášku a aj ma prijali, teda takto. Som hľadal, keď som končil, alebo som bol v polovičke tej deviatej triedy. V Košiciach sú všetky školy gymnáziá, všetky stredné školy. Ja som hľadal zámienku, kam ísť. A tak chvála bohu, jediná škola, ktorá nebola v Košiciach, bola chemická priemyslovka v Poprade, vo Svite, čo je pod Tatrami. Tam som sa zoznámil s nejakým chlapcom, ktorý tam hral na basovú gitaru v nejakej bigbítovej kapele a hovoril mi zážitky s LSD, pretože to LSD sa tam vyrábalo, normálne legálne. Je absolútne nutný chemický proces možno tak jednoduchý, ako túto kávu si pripraviť. Takže tá motivácia bola niekoľkonásobná, hrá sa tam bigbít, je to pod Tatrami, je to mimo Košíc, na intrákoch je slobodný život. A ešte možno že sa mi podarí aj vyskúšať to LSD ... no a samozrejme, že ako som zdôvodnil tie dôvody na to štúdium na tej chemickej priemyslovke. Akože slobodný život mimo rodiny, Tatry, LSD, ako všetky tie dôvody, absolútne nesúviseli s tým štúdiom.“¹⁵² Po prvom ročníku musel narátor ze školy odejít, kvôli nedostačujúcimú prospěchu. *„Som sa flákal, mi to bolo jedno, však nakoniec tá situácia ... Tak nejako nemal som dôvod venovať sa tomu štúdiu, ale ešte tým, že tá doba bola tak nejaká liberálna, tak sa tie charaktery neprejavovali. Potom, jak som skončil, skončil školský rok, medzitým som mal ešte nejaké problémy na internáte, tak som stratil internát, tak som išiel do školy, že čo sa vlastne udeje. No a tam si ma zavolať jeden ten pedagóg a hovorí, že môžeme urobiť takú džentlmenskú dohodu. Že keď ,nám podpíšete, že odchádzate, my sa s vami dohodneme. Taký bártrový obchod. Dáme vám vysvedčenie, akurát zmeníme známky‘, že keď som mal na pol roku z chémie trojku, tak mi dajú štvorku, a keď som mal z ruštiny štvorku, dajú mi trojku, tak sa trošku vymenili známky. Ja som to prijal. Tak fajn, aspoň rok z nejakej školy mám skončený. Takže super, dobrý začiatok**

¹⁵² Rozhovor s Petrom Kalmusem. Vedľa Klára Kohoutová. Pořízeno dne 16. 3. 2015 v Košicích.

do života. *A som sa vrátil do Košíc.*¹⁵³ Ačkoliv byl Peter Kalmus ze školy vyloučen, výrazněji ho tato skutečnost nezasáhla, jako důležité vnímal věci, které ale komunistický režim neschvaloval. Dnes se naplno věnuje malování a výtvarnému umění, což ho zcela naplňuje.

Touhu po svobodě také pocítil Daniel Liška. Navzdory vyrůstání v humanitní prostředí šel vlastní cestou, po ukončení střední školy studoval hornictví a zvěrolékařství. Školy nedokončil a rozhodl se pracovat v jednom podniku jako výškový specialista. *„Ja som osobne pracoval, volalo sa to výškový špecialista. To znamená človek, ktorý natieral komíny, umýval okna na vysokých budovách a väčšinu času som buď bol na nejakých takých prácach alebo v horách, takže som viedol taký veľmi slobodný život. Aj preto som volil takú profesiu, kde nebudem obmedzovaný nejakými schôdzami. My sme nemali ani komunistickú stranu v tej našej výrobe. Takže žiadne školenia, človek proste vnímal ten režim z tej nadmorskej výšky.*¹⁵⁴ Touha po svobodě pro něj byla silnější než kterákoliv jiná tužba.

Naopak Pavol Medvid' měl od třinácti let jasno – rozhodl se pro kněžství. Stejně rozhodnutí učinili i jeho tři bratři. Narátora od útlého věku výrazně formovala víra, takže se dá říci, že jeho rozhodnutí bylo logickým vyústěním. Na otázku, zda se nebál vybrat si pro režim nekomfortní zaměstnání, odpověděl, že si mnohé neuvědomoval. Medvid'ova matka jej však naplno podpořila v jeho rozhodnutí a možná i díky ní získal jistotu ve správnosti své volby.

Výběr povolání pro něj nebyla ze dvou důvodů až tak zlým rozhodnutím. V době, kdy se rozhodl pro kněžské povolání, komunistický režim pomalu, ale jistě umíral. Navíc bydlel v Medzilaborcích, v obci, jejíž obyvatelé byli velice nábožensky založení, a proto si StB na ně nedovolila.

Nejmladší narátor, Slavomír Albrecht, pochází z dělnické rodiny. Dospívání na vesnici mu přineslo vysokou míru manuální zručnosti. Proto se po absolvování základní školy rozhodl pro studium na střední škole průmyslové, kde jej zastihla i listopadová revoluce.

Z uvedených výpovědí respondentů je tedy zřejmé, že komunistický režim do jisté míry ovlivňoval výběr jejich povolání. Pro některé narátory se stalo primárním něčeho

¹⁵³ Rozhovor s Petrem Kalmusem. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 16. 3. 2015 v Košicích.

¹⁵⁴ Rozhovor s Danielem Liškou. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 13. 4. 2015 v Košicích.

dosáhnout, což prakticky nešlo bez vstupu do strany. Pro jiné bylo důležité splnit si svůj sen navzdory vládnoucímu režimu.

20. Rok 1968 a následná normalizace

Abych komplexněji pochopila a zachytila, jak oslovení narátoři vnímali a prožívali rok 1989, kladla jsem jim otázky týkající se období před pádem komunistického režimu v Československu, událostí, které je nějakým způsobem ovlivňovaly. Starší narátoři často vzpomínali na srpen 1968.

Rok 1968 se v Československu nesl ve znamení změn. Nejdříve se začalo vše uvolňovat, zrušila se cenzura, vláda přijala Akční program. Doba s sebou nesla obnovu společenského a politického života, mimo to se obnovovala spousta klubů a vycházela řada časopisů a pořádaly se různé hudební festivaly. Pro Petera Kalmuse se stal tento rok symbolickým i proto, že v srpnu¹⁵⁵ dosáhl patnácti let. Narátor vnímal situaci šedesátých let až do roku 1968 jako obrovský boom, svým způsobem svobodu. „*V tom šesťdesiatom ôsmom, v dramatickom, búrlivom roku, a pre mňa super významnom, skončil som základnú školu, dostal som občiansky preukaz. Bola taká, celosvetovo to bol nejaký unikátny rok, taká doznievajúca eufória hnutia hippies, beatnického hnutia, bigbitu, rockerov, rockovej muziky a všetkého možného. Také tie strašne silné mierové hnutia vznikali, či už v Európe, v Amerike. Proste taký zázrak, že v tom období tých rokov šesťdesiatych fakt populárnou hudbou alebo rokom alebo ... A mierom vlastne vznikla nová situácia, hlavne medzi mladou generáciou. A do tej samozrejme, ja som ihneď inklinoval k tomu bigbitu a k tomu voľnému spôsobu života. A dlhé vlasy, cigareta, Segger cigareta. Klenot tej doby bol – prečo to nehovoriť? Ako bolo to sex, drogy, rock and roll, čo bolo veľmi úchvatné, veľmi fantastické. V Čechách sa tomu hovorilo veľmi krásne, miluj – neválči.*“¹⁵⁶ Avšak pak přišel onen osudný srpen a operace Dunaj, kdy bylo Československo s přátelskou pomocí intervenováno vojsky Varšavské smlouvy. Příchod vojsk v srpnu 1968 intenzivně pociťoval právě pan Kalmus, který si na 21. srpen pamatuje, jako by to bylo teprve včera. „*Jedného dňa, a to symbolicky som spal v Piešťanoch, kde som vyrastal. Taký malý domček, to malo jednu izbičku, otec spal s mamou v tej izbičke, babka v takej šopke spala. Ja som spal v kuchyni a symbolicky, symbolicky na takej ruskej posteli, taká konštrukcia*

¹⁵⁵ Peter Kalmus se narodil 28. srpna 1953.

¹⁵⁶ Rozhovor s Petrem Kalmusem. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 16. 3. 2015 v Košicích.

hliniková skladacia, taká celta, také pružinky. A ja od malička mám tak nejaký posunutý ten deň – noc, som skôr tak v noci hore a ráno spávam. No a teraz jedno ráno, otec tiež mal taký posunutý ako vedec nejaký ten život, ale jedno ráno vletel do izby s tranzistorom, zakopol o tú posteľ. Tá posteľ spadla, lebo sa tá jedna nôžka ... mi to prištiklo ruku medzi tie oné, som začal výskat' a otec, prvýkrát som zažil, ako takého na hranici príčetnosti. ‚Peter rýchlo vstávaj, je vojna!‘ A to bolo 21. augusta 1968. Jednoducho, už aj do Piešťan išli tanky, síce nie sovietske ale maďarské, ale samozrejme tie džípy a tie sprevádzajúce vozidlá, boli nejakí ruskí dôstojníci. A teraz hneď správy: Tu mŕtvi, v Košiciach, v Prahe. Toho šialenstva extrémneho, samozrejme, ja som pochopil, že je vojna. Vlastne, však zabíjali mieroví ... Ja som mal pätnásť, v Bratislave Danko Košanová, tuná Miško Havlákovič, tie obete. A väčšina tých obetí, ako keby zákon schválnosti, bola z radov vysokoškolákov a mladých ľudí, lebo tí boli najaktívnejší.“¹⁵⁷

Přestože byl pan Kalmus během invaze mladý, uvědomoval si vážnost celé situace, nedokázal se a ani nechtěl ztotožnit s tím, co se děje. Proto se pozvolna začal veřejně projevovat. Velkým vzorem mu byl právě jeho otec, se kterým se začal sblížovat v období dospívání. Na první dny po okupaci vzpomíná takto. „*Takže to bol zrazu šok. Človek sa dostal do nejakej reality, že fakt trávil prvý deň, druhú noc pri tranzistore. Samozrejme išli sme do mesta, tam vznikali petície. Začal som byť aktívny, tá aktivita ma neopúšťa dodnes, asi viete o tom Bil'akovi, takže neopúšťa doteraz. A my sme bývali tak trochu mimo centra v Piešťanoch, a babka mala takú čiernu, akoby dechtom namaľovanú bránu a plot. Tak hneď som zavolať suseda rovesníka, zoberali sme nejaké vápno alebo bielu farbu a tak, že DUBČEK, SVOBODA, TO JE NAŠA SLOBODA. Otec sa tešil, okej, boli sme v meste. A teraz, to nezabudnem nikdy, si ma k večeru zavolať bokom, a zrazu mi otec vysvetľuje, že ‚Peťo, to je všetko fajn, ale týmto ľuďom ako Dubček, Svoboda, never, to sú bolševici, týmto v živote never.‘ A to bol pre mňa šok, lebo som sa dostal do situácie, keď im všetci verili. Ste vo vývoji, máte pätnásť, puberta, dospievanie, a zrazu otec. Potom o pár dní Dubček, Svoboda, Černík a neviem kto bol v Moskve a oni im to všetko podpísali. Tie protokoly moskovské, čo chcel Brežnev, im podpísali ako na tanieri. A otec ma zase zavolať, že ‚oni ťa zradili.‘“¹⁵⁸ Jelikož Kalmusův otec chtěl synovi ukázat, jak se má správně revoltovat proti režimu, přišel s vlastní akcí. Narátor na otcovo jednání vzpomíná s humorem. Kalmusova babička z matčiny strany bydlela v Piešťanech a starala se o malé*

¹⁵⁷ Rozhovor s Petrem Kalmusem. Vedľa Klára Kohoutová. Pořízeno dne 16. 3. 2015 v Košicích.

¹⁵⁸ Rozhovor s Petrem Kalmusem. Vedľa Klára Kohoutová. Pořízeno dne 16. 3. 2015 v Košicích.

hospodářství, kde nechyběli slepice a prasata. „*Otec ju (babičku) presvedčil. Dáme si pôstny deň a potrebujem jednu sliepku. Babka ju zaškrtila a otec so stolárom postavili takú šibenicu, čo ja viem dva a pol metrovú. Urobil opratku a do tej šibenice dal tú sliepku, a pod to napísali zas tou farbou. Tou, ktorou som napísal to, za čo ma zdrbkal, a povedal ‚Radšej to takto Peter rieš.‘ A tam napísal: RADŠEJ SOM SI ŽIVOT VZALA, AKO BY SOM, s prepáčením, AKO BY SOM RUSOM VAJCE SRALA.*“¹⁵⁹ Kalmusův negativní vztah k totalitám se projevuje dodnes při různých příležitostech či oslavách vztahujících se k minulému režimu.

O roku 1968, byť okrajově, také mluvil Kalmusův přítel Daniel Liška, s nímž se seznámil během listopadových dní v roce 1989. Pan Liška, který se narodil v roce 1959, tudíž v srpnu 1968 mu bylo pouhých 9 let, si příchod vojsk Varšavské smlouvy pamatuje, ale jak sám uvádí, byl to právě věk, který mu nedovoľoval více usilovně pociťovat význam oné události. „*Tak ja som bol v šesťdesiatom ôsmom veľmi mladý. Vnímal som tieto udalosti, ale možno nie tak intenzívne ako Peter Kalmus, ktorý bol už teenager v tom čase ... Takže nie až tak výrazne, ako tá generácia, ktorá bola trochu staršia.*“¹⁶⁰

Paní J. T. si taktéž vzpomíná na rok 1968, konkrétně v souvislosti se studiem na Přírodovědecké vysoké škole v Košicích, dnešní Univerzita Pavla Josefa Šafaříka.¹⁶¹ Narátorčin otec byl v rámci čistek po srpnu vyškrtnut ze strany, jak sama paní J. T. přiznala, problém kvůli tomu našťěstí neměla, v záznamech tento fakt uvedený měla, ale nijak se jí to osobně nedotklo. „*Šesťdesiaty ôsmy rok som prežila v prvom na vysokej škole. U nás sa nerobili po tom, v rámci tých čistiek, tej normalizácie, na Prírodovedeckej fakulte sa u nás nerobili žiadne čistky. Môj otec bol vtedy vyškrtnutý zo strany a mala som to v záznamoch a pri pohovoroch sa ma opýtali ‚Otec je v strane?‘ ‚Nie.‘ ‚Ale bol?‘ ‚Bol.‘ ‚A teraz?‘ ‚Teraz nie je.‘ To bolo všetko ... a nerobili sa žiadne čistky a nevyhadzovali sa ľudia. Vyhodili sa len vtedy nejakí ľudia z fakulty, keď v internáte bola stranická škola, a počas obedu nijaký asistent išiel a zhasol politické vysielanie o normalizácii. A len toľko povedal, jeden straník to tam trikrát zapol a on mu to vždy zahasil, vypol a povedal, že obed sa má jesť v klude. Tak ten potom radšej emigroval, pretože nemal inú možnosť.*“¹⁶²

¹⁵⁹ Rozhovor s Petrem Kalmusem. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 16. 3. 2015 v Košicích.

¹⁶⁰ Rozhovor s Danielem Liškou. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 13. 4. 2015 v Košicích.

¹⁶¹ V roce 1963 se Přírodovědecká fakulta připojila k Univerzitě Pavla Josefa Šafaříka. In: <https://www.upjs.sk/univerzita/info/o-univerzite/historia-univerzity/>.

¹⁶² Rozhovor s J. T. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 18. 2. 2015 v Košicích.

Dá se říci, že na rok 1968 vzpomínají oslovení narátoři jakoby ze dvou úhlů pohledů. Na jedné straně hovořili o okupaci silně negativně, jelikož pociťovali onu změnu, utužení komunistického režimu, konec boomu zlatých šedesátých let. Na straně druhém o roku 1968 a následujících letech mluvili pozitivně v tom smyslu, že byli mladí. Ani jednomu z narátorů nebylo více než sedmnáct let. Všichni navštěvovali základní, střední či vysoké školy a život se zdál být snazší, byli plní mladistvých ideálů. Následnou normalizaci prožívali narátoři na studiích. „*Normalizáciu som prežívala na vysokej škole.*“¹⁶³ K normalizačním rokům se narátoři málokdy vyjadřovali. Velice stručně o ní hovořil Peter Kalmus. „*Mnohí ľudia mojej generácie boli vyčerpaní. Normalizácia mala za sebou aj mŕtvych, Wonka, Palach, dobrovoľne nedobrovoľne mŕtvych.*“¹⁶⁴ Výše uvedená výpověď byla typická pro charakteristiku období normalizace v Československu. Narátorům jako by toto období splývalo. Například Kalmus srovnává Palacha, upáleného v roce 1969, s Pavlem Wonkou, který Palacha přežil téměř o dvacet let. Je tedy zřejmé, že normalizaci narátoři vnímali především prizmatem vlastních problémů.

21. Uvolnění v druhé polovině 80. let aneb glasnost tady zapouští kořeny

Nástup Michaila S. Gorbačova, mezinárodní a ekonomické podmínky, to byly důvody, proč se začala v polovině 80. let proměňovat situace ve východní Evropě. Absolutní závislost na Sovětském svazu se začala měnit, Gorbačov byl nucen řešit vlastní společensko-politické problémy, a své satelity tudíž musel nechat svému osudu. Tuto změnu začali pociťovat také obyvatelé Československa. Bývalý komunista Ján Gašpar se v druhé polovině 80. let začal projevovat proreformně. „*Ja som bol taký kvietok. Riskoval som, bol som ženatý a mal som deti úplne malé, čiže ešte mi nešlo o to, aby boli alebo neboli prijaté na vysokú školu. No a tak hovorím, ako je ... Kadečo som také pohoršujúce rozprával a súdruhovia boli pohoršení, že ako môže súdruh tak rozprávať. A ja som stále s odôvodnením na perestrojku a glasnosť, a treba rozprávať pravdu a ľudom hovoriť pravdu.*“¹⁶⁵ Na otázku, zda se podle jeho názoru politika na Slovensku v 80. letech proměnila, narátor odpovídá: „*No, zmenila sa vnútorná, zmenila sa, ale nasilu, oni to*

¹⁶³ Rozhovor s J. T. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 18. 2. 2015 v Košicích.

¹⁶⁴ Rozhovor s Petrem Kalmusem. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 16. 3. 2015 v Košicích.

¹⁶⁵ Rozhovor s Jánem Gašparem. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 12. 2. 2015 v Košicích.

nechceli. Ale nemohli sa vzoprieť voči Ústrednému výboru Komunistickej strany Sovietskeho zväzu a voči oficiálnym stanoviskám súdruha Gorbačova. Čiže akože aj u nás, však mám aj nahraté na videu také rozhovory s Jakešom, kde sa ho pýta jeden anglický reportér, že tá perestrojka u nás, ako nejaká prestavba u nás, že ako nie veľmi, no on sa tam snaží obhajovať, 'Ale my máme iné problémy, my máme iné špecifické, u nás to nie je potrebné až tak, ako v Sovietskom zväze. Tu ľudia sú za politiku strany', proste on bol ako kôl v plote, ako sa hovorí. Neinformovaný o reálnej situácii."¹⁶⁶ Je tedy zřejmé, jak narátor uvádí, že reakce na Gorbačovovu politiku v Československu nebyla tak rychlá.

Změny ve druhé polovině 80. let pociťoval i dnes již čtyřicetiletý Slavomír Albrecht, který v té době navštěvoval základní školu v Košicích. „Bolo niečo cítiť vo vzduchu. Aj keď hovorím, bol som ešte mladý, ale človek to vníma, človek to vníma. Bolo vtedy obdobie, čo mladý človek vníma to obdobie hlavne cez hudbu. A bolo cítiť, že v tej hudbe sa to trošku tiež uvoľnilo. Bol problém, napríklad pre mladých ľudí dnešných je nemysliteľné, aby nemohli počúvať Madonnu alebo niečo také, alebo teraz tie iné moderné pesničky a zahraničné. Ale vtedy to bol problém. Ani neviem z kade nahrávky na kazetách sme zháňali, fakt na čiernom trhu. Bud' to niekto posielal zo zahraničia, ani neviem, ako to k nám došlo. Ale fakt už v tých osemdesiatych, koncom, v druhej polovici osemdesiatych rokov už bola väčšia možnosť. Bolo to ľahšie zohnať takéto viacej, takže aj ten trh sa trošku otvoril. Aj Tuzex, to bol obchod so zahraničným tovarom, zahraničný znamenalo z poza Železnej opony, takže dalo sa.“¹⁶⁷ Narátor Daniel Liška hovořil taktěž o uvolnění, které se začalo projevovat po nástupu Gorbačova. Jelikož byl od mládí vášnivým horolezcem-turistou a často navštěvoval Himaláje, tedy Sovětský svaz, měl jasně přehled o tom, jak se vyvíjí situace v Sovětském svazu a v Československu. Během rozhovoru srovnával uvolňování u nás a v Moskvě. „Od toho roku osemdesiat šest' bolo cítiť obrovské uvoľnenie. Politické, ktoré bolo d'aleko výraznejšie ako u nás v Československu. Napríklad v osemdesiatom ôsmom roku som vo vlaku po strednej Ázii stretol, vraj to bol nejaký agent KGB, ktorý sa snažil získať ľudí na spoluprácu a keď zistil, že vo vlaku je nejaký cudzinec, tak začal so mnou komunikovať. A tí moji spolucestujúci ho veľmi arogantným spôsobom odbili vulgárnymi slovami, aby vypadol. Desať rokov predtým by to možné nebolo ani

¹⁶⁶ Rozhovor s Jánem Gašparem. Vedľa Klára Kohoutová. Pořizeno dne 12. 2. 2015 v Košicích.

¹⁶⁷ Rozhovor se Slavomírem Albrechtem. Vedľa Klára Kohoutová. Pořizeno dne 11. 3. 2015 v Poľově.

u nás, si myslím, že ľudia by takú odvahu nemali. Ale v Sovietskom zväze sa tie ľady po nástupe Gorbačova už hli. Tu to bolo cítiť určite, ale viacej v Prahe. ¹⁶⁸

Krásné vzpomínky na uvoľňovanie v 80. letech má i pan Kalmus. *„To bola nejaká explózia, keď nastúpil Gorbačov. Tak okrem iného padali aj hlavy, myslím. Ale fyzicky. Tá glasnosť, perestrojka a tak ďalej. To bola taká dajaká explózia.* ¹⁶⁹ V Prešově se totiž v roce 1987 otevřelo Ukrajinské divadlo (dále UNDE), které fungovalo nadmíru svobodně, zásluhou svého ředitele. I když byl příznivec komunistické strany, díky znalosti ruského jazyka četl umělecké magazíny a časopisy, ve kterých se asi nejvíce zrcadlila změna politicko-společenských struktur v druhé polovině 80. let. V těchto žurnálech se začala objevovat i do té doby zakazovaná jména sovětských umělců. A proto i zmiňovaný ředitel UNDE v Prešově umožnil v Československu do té doby režimem tabuizovaným umělcům vystupovat, pořádal výstavy, happeningy, performance divadla atd. Dle narátorových slov na tom bylo nejlepší, že si tyto aktivity vždy dokázal obhájit Gorbačovovými myšlenkami. Navíc v Československu nastala změna, jelikož se začala budit do té doby spící část společnosti. *„Určitý pohyb tam nastal, zasa tá inteligencia zaspata sa začala prebúdať a začala byť odvážnejšia.* ¹⁷⁰

V 80. letech byl Pavol Medviď na začátku puberty. Na tyto roky nerad vzpomíná, jelikož začal vnímat politickou situaci a komunistický režim jako takový. Byla to paradoxní situace, jelikož v období puberty má člověk touhu rebelovat, jenže to šlo velmi těžko v totalitním systému bez represivních následků. *„Tie posledné roky režimu som bol v puberte a nestotožňoval som sa s režimom. Bolo to niečo, s čím som musel žiť, ale neveril som tomu.* ¹⁷¹

Osmdesáté roky prožila narátorka J. T. v zahraničí, konkrétně v Tunisku, kam přijela za svým manželem, který dostal nabídku učit na tamější univerzitě. Pro paní J. T. to byl obrovský šok, najednou žila ve svobodné zemi, mohla si vybírat peníze v jakékoliv pobočce banky. Bylo vidět, že na tyto roky narátorka ráda vzpomíná. *„My sme chodili vonku, aj s deťmi som tam bývala jeden čas. Nakukli sme takého čosi iného. Vrátili sme sa samozrejme do vlasti, z dvanástich rodín dve nestraničke rodiny sme sa vrátili do vlasti.*

¹⁶⁸ Rozhovor s Danielem Liškou. Vedľa Klára Kohoutová. Pořízeno dne 13. 4. 2015 v Košicích

¹⁶⁹ Rozhovor s Petrem Kalmusem. Vedľa Klára Kohoutová. Pořízeno dne 16. 3. 2015 v Košicích.

¹⁷⁰ Rozhovor s Petrem Kalmusem. Vedľa Klára Kohoutová. Pořízeno dne 16. 3. 2015 v Košicích.

¹⁷¹ Rozhovor s Pavlem Medviďem. Vedľa Klára Kohoutová. Pořízeno dne 24. 2. 2015 v Košicích.

Všetkých desať rodín stranických emigrovalo. To boli tí, ktorých vyberala komunistická strana. A všetci zostali vonku. ¹⁷² Narátorka se s rodinou vrátila do Československa v roce 1986, přestože v Tunisku zůstat mohla. Jako důvod uvádí to, že by nedokázala nastálo v cizině žít, a také to, že v Košicích měla rodiče. Velkým otřesem pro ni ani tak nebyl návrat do komunistické vlasti, spíš to, jakým způsobem se žilo ve svobodné zemi, jaké tam měli lidé podmínky. *„Prvé, s čím som sa stretla, boli demonštrácie, kde boli nadpisy, že agresori. Sovietsky zväz na prvom mieste, Izrael a Amerika. Tak Amerike som rozumela. Izrael, bolo mi to také podozrivé, ale úplne ma poburovalo, prečo Sovietsky zväz.* ¹⁷³ Po návratu paní J. T. nepociťovala změnu, nevnímala, že by se v Československu něco změnilo. Přece jenom žila pět let v úplně svobodném státě. Celé své vyprávění o Tunisku uzavřela slova: *„Ja som sa naučila inač pozerat', lebo som žila v slobode ... Žila som vonku, som napáchnutá slobodou. Nie som ešte demokrat. Som napáchnutá slobodou a toho pachu sa nechcem vzdat'.* ¹⁷⁴ Po návratu se paní J. T. vrátila na gymnázium, kde učila před odchodem do zahraničí.

Z výpovědí narátorů jasně vyplývá, že koncem 80. let došlo ke změně ve Východním bloku, která se dotkla i Československa. Otevřel se částečně trh, některé nedostatkové zboží přestalo být nedostatkovým, umělci mohli svobodněji tvořit, do ČSSR se dostávaly kazety s nahrávky zakazovaných umělců atd. Dlouhé období normalizace vystřídala, alespoň v některých ohledech, jistá benevolence režimu.

22. Každodennost a konzum

Každodennost a prožívání všedních dní v socialistickém Československu se u jednotlivých narátorů v 80. letech lišily. Zatímco někteří měli dobrou pracovní pozici, zakládali rodiny či už je měli, jiní byli denně konfrontováni s nesvobodou. Pan Peter Markov vzpomíná na 80. léta nostalgicky, jelikož z pohledu hmotného vlastnictví nouzí netrpěl, měl zajištěnou dobrou pracovní pozici a skvělou rodinu. *„V osemdesiatych rokoch by som povedal, že sa mi žilo celkom dobre. Bol som statný štyridsiatnik, mal som zabezpečené dobré miesto. Mal som slušnú rodinu, slušné bývanie a myslím, že až tak veľmi som si sťažovať nemohol. Možno, že mi chýbali tie cesty do zahraničia, ale kde boli*

¹⁷² Rozhovor s J. T. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 18. 2. 2015 v Košicích.

¹⁷³ Rozhovor s J. T. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 18. 2. 2015 v Košicích.

¹⁷⁴ Rozhovor s J. T. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 18. 2. 2015 v Košicích.

*otvorené hranice a dalo sa ísť na dovolenku, tak s tým som bol spokojný.*¹⁷⁵ Obdobnou zkušenost majú i ďalší dva narátori, ktorí v 80. letech prožívali své mládí. To je zajisté jeden z faktorů, proč na onu dobu vzpomínají tak pozitivně. V takové životní etapě je člověk plný energie a schopný snáze překonávat obtíže. Mladší z dvojice narátorů, pan Branislav Budai, v té době navštěvoval střední školu, jeho rodiče byli po finanční stránce velmi slušně zajištěni, a tak mohli syna během studií hmotně podporovat. *„No, v podstate dobre sa mi žilo, nemali sme existenčné problémy. Otec zarábal pekné peniaze, mama bola zdravotná sestra, takže peňazi sme mali dosť ... a ceny boli v porovnaní s dnešnými cenami by som povedal, že lacnejšie. Lebo človek si dovolil kúpiť za sto korún toho dosť veľa, a ja ako študent strednej školy som mal týždenný, týždenné vreckové dvesto korún.*¹⁷⁶ Druhý narátor, paní M. Č., má navíc onu dobu spojenou s narozením syna. Toto období pokládá za nejšťastnější ve svém životě. *„Mne sa žilo výborne, bola som v najkrajších rokoch, medzi dvadsať a tridsať, takže si to vieš predstaviť. Mala som prácu, ktorá ma bavila, mala som kde bývať, chodila som na diskotéky. Potom sa mi narodil Branko. Bola som najšťastnejšia mamina na svete. V tomto čase to bolo proste výborné. Nám dvom tie peniaze, čo som zarobila bohato stačili. Keď chytil Braňo autičko do ruky, tak nebol problém, jak dneska mamičky, že ježišmária nie, bo na to nemám. Proste super!*¹⁷⁷ Z uvedené výpovědi je krásně vidět, že život v komunistickém Československu nemusel být vnímán pouze a jen skrze politické události. Právě naopak, narátorka vzpomíná na narození syna, což je pro ni mnohem přirozenější.

Slavomír Albrecht se v rozhoru svěřil, že v Poľově byla poněkud odlišná politická situace než v jiných obcích a městech. *„Politický život bol trošku, trošku bol taký iný.*¹⁷⁸ Z výše uvedeného citátu a kontextu narátorova vyprávění lze jednoduše vyvodit, že míra vlivu komunistického režimu nebyla všude stejná. Svou každodenní životní zkušenost intenzivně vnímala paní D. Č., v té době studentka střední školy. Její život tehdy ovlivňovala všudypřítomná komunistická propaganda. Narátorčiny vzpomínky jsou jakoby vystřižené z knihy od Ireny Douskové Hrdý Budžes, jejíž hlavní hrdinka Helenka neustále mluví o jiskřičkách a pionýrech. Srovnatelné vzpomínky na 80. léta má i narátorka.

¹⁷⁵ Rozhovor s Petrem Markovem. Vedla Dominika Nazarejová. Pořízeno dne 13. 5. 2014 v Košicích.

¹⁷⁶ Rozhovor s Branislavem Budaiem. Vedla Dominika Nazarejová. Pořízeno dne 8. 5. 2014 v Čičavě.

¹⁷⁷ Rozhovor s M. Č. Vedla Nikola Čopová. Pořízeno dne 4. 5. 2014 v Košicích

¹⁷⁸ Rozhovor se Slavomírem Albrechtem. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 11. 3. 2015 v Poľově.

„To bolo pre mňa: iskričky, pionieri, zväzáci, brigáda socialistickej práce, všade transparenty „So Sovietskym zväzom na večné časy“. Demagógia, ktorú vnímam až teraz, vtedy som to vnímala ako celkom normálnu vec, že každý si myslel, že jedine so Sovietskym zväzom priateľ a jedine tak to má byť, nie ináč.“¹⁷⁹

Slavomír Albrecht, tehdy dospívající mladý člověk, vnímal poslední roky komunistického režimu v Československu především skrze konzumní společnost. V rozhovoru několikrát zazněla slova o nedostatku zboží. Přesto přese všechno narátor uvádí, že se Slováci neměli špatně, lidem spíše vadila míra nesvobody a uzavřený zahraniční trh. *„Z ekonomického hľadiska sa ľudia nemali zle, ja nehovorím, že teraz sa nemáme dobre, ale vtedy to nebolo až také. Ľudia cítili nedostatok tovaru, určitých druhov tovaru. Niečo bolo, niečo nie. Ten trh nebol tak otvorený, ten zahraničný.“¹⁸⁰* Avšak následovně přiznává, že především po nástupu Gorbačova se obchodování uvolnilo, trh se více otevřel. Ve svém věku vnímal především problémy, když sháněl kazety nebo kvalitní módní oblečení. Dále uvedl, že pokud člověk chtěl, mohl nedostatkové zboží koupit například v Maďarsku. Navíc slovensko-maďarská hranice probíhá jen pár kilometrů od Košic, takže v tomto ohledu měli Košičané výhodu. Jediným problémem, s nímž se mohli setkat, byla následná kontrola na hranicích. Často se stávalo, že lidé vycestovali ze Slovenska ve starých šatech, v Maďarsku si nakoupili nové, převlékli se a staré zahodili. Jinak se projet prostě nedalo. *„Tak v Maďarsku je to lacné, chodilo sa na nákupy. V Maďarsku sa mi zdá, že to bolo viac tak voľnejšie. Aj možno tie pesničky, trička s kadejakými spevákmi, to sa vozilo pokiaľ viem z Maďarska. Tam to bolo viac prístupné ako u nás. Ale stále bol problém, trebalo to pašovať.“¹⁸¹*

O Tuzexu v souvislosti se svými patnáctými narozeninami hovořil i Peter Kalmus. Tato pasáž v jeho vyprávění vyzněla dost teskně. Otec, se kterým se v té době v podstatě seznamoval, mu slíbil jeansovou bundu. To nám potvrzuje, že pro mladé lidi v socialistickém Československu byla móda důležitou součástí životního stylu. Každý si jeansy obstarat nemohl, a kdo je měl, byl trendy. *„Pripravovala sa nejaká veľká oslava mojich pätnástin, čo mi lichotilo. Otec mi sľúbil džínsku v Tuzexe, vtedy fungovali Tuzexy, veksláci...“¹⁸²*

¹⁷⁹ Rozhovor s D. Č. Vedla Nikola Čopová. Pořízeno dne 4. 5. 2014 v Košicích.

¹⁸⁰ Rozhovor se Slavomírem Albrechtem. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 11. 3. 2015 v Poľově.

¹⁸¹ Rozhovor se Slavomírem Albrechtem. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 11. 3. 2015 v Poľově.

¹⁸² Rozhovor s Petrem Kalmusem. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 16. 3. 2015 v Košicích.

Rozsah svobody a možnosti jejího užívání se v jednotlivých zemích Východního bloku lišily i v oblasti konzumu a dostupnosti různých druhů zboží. Proto v příhraničních oblastech lidé vyjížděli do sousedních zemí a měnili přebytečné zboží, tedy takové, které bylo v jejich zemi běžně dostupné a levné, za nedostatkové zboží. Takto fungoval příhraniční obchod během celých 80. let. „*Tak napríklad u nás nebol problém s alkoholom. V Poľsku bol veľký problém, tam sa napríklad vynášal alkohol alebo pivo a menil sa za tovar. Do Rumunska, čo mi takí starší kolegovia rozprávali, čo tam nosili? Nejaké krémy, alebo také mydlá, či čo. Lebo tam to nebolo, nedostatkový tovar. Tam sa to nevyrábalo a nefungoval trhový mechanizmus ... takže myslím, že Marina krém, čo bolo vtedy u nás normálne kúpiteľné, tam to predávali za veľké peniaze, alebo menili za tovar, ktorý u nás zase nebol.*“¹⁸³

V souvislosti s hudbou hovořil Kalmus o jakémisi uvolnění v druhé polovině 80. let, kdy vstupování komunistů do společenského dění působilo leckdy neuceleně, až chaoticky. Snažili se sice uspokojit potřeby občanů, ovšem nemohli rezignovat na své mocenskopolitické postavení, upevňované neustálým dohledem a kontrolou. Proto docházelo k situacím, které se z dnešního úhlu pohledu mohou zdát komické. Narátor v rozhovoru zmínil hudební festival, který se konal v Praze a byl povolený, avšak jedna skupina měla zakázáno vystoupit o půlnoci. „*Také krčovité akcie boli, ešte že uvoľnili ten Zjazdový palác pre Rockfest, ale samozrejme zakázali Pražskému výberu, zakázali im polnoc. Začalo to byť veľmi komplikované, ale určitý pohyb tam nastal.*“¹⁸⁴

Jedním z problémů, se kterým se narátoři setkávali, byla omezená možnost uplatnění se na trhu práce. Nejzřetelněji se tato obtíž projevowała v profesích sportovního či uměleckého rázu. Lidé téměř neměli možnost se realizovat. „*No ten umelec, čo? Komu predal? No Národnej galérii, nikomu inému ... takisto aj športovci. Športovci mohli do zahraničia, vrcholový športovec za svojim zenitom. Futbalisti šli po tridsiatke, keď sa dostali ... jednoducho nemali možnosť sa ísť presadiť. Toto tu ľudom chýbalo. Nieкто má talent na jazyky, nemá problém, ide do zahraničia, sa uchytí. Tu to bolo také, jednoducho, no kam pôjdem? Len tu budem, takže ľudia si budovali svoje kariéry tu.*“¹⁸⁵

¹⁸³ Rozhovor se Slavomírem Albrechtem. Vedla Klára Kohoutová. Pořizeno dne 11. 3. 2015 v Poľově.

¹⁸⁴ Rozhovor s Petrem Kalmusem. Vedla Klára Kohoutová. Pořizeno dne 16. 3. 2015 v Košicích.

¹⁸⁵ Rozhovor se Slavomírem Albrechtem. Vedla Klára Kohoutová. Pořizeno dne 11. 3. 2015 v Poľově.

V souvislosti s komunistickou každodenností a slavením svátků, hovořil pan Ján Gašpar o tom, jak se musel účastnit prvomájových oslav. Narátor spolu s dalšími stážísty byl nucen během nejrůznějších akcí (například shromáždění pracujících k výročí Vítězného února) kontrolovat prezenci tak, že odstříhoval vstupenky jako v divadle. Ústřížky následně odevzdal na Městský výbor strany, který tak získal přehled účastníků akce. Což mohlo mít samozřejmě neblahé následky. „*Taká bola doba, okrem iného na takých somarinách sa bazíovalo. Samozrejme prvý máj.*“¹⁸⁶ Zajímavostí je, že si strana neváhala zaplatit vlajkonoše transparentů. Tím si zajistila, že se člověk na oslavu dostaví. „*Niektorým družstevníkom dávali po päťdesiat korún, keď boli ochotní niešť transparent, lebo vtedy nemohol zdrhnúť zo sprievodu. Keď mal transparent, musel ho vrátiť na pracovisko. Im normálne platili po päťdesiat korún, samozrejme neoficiálne.*“¹⁸⁷ Narátor se sám několika akcí zúčastnil, jelikož na Městském výboru strany stážoval a jednoduše se těchto akcí zúčastnit musel. Avšak dnes s odstupem mnoha let tvrdí, že to na něj už tehdy nedělalo dobrý dojem.

V Československu bylo formulováno právo volit, které v praxi znamenalo tíživou povinnost, důsledně kontrolovanou stranickými orgány. Neúčast na volbách mohla mít neblahé důsledky v osobním, ale především v pracovním životě. Přesto Peter Kalmus z principu k volbám nikdy nešel. Dokonce donutil i svoji první ženu k neúčasti. „*Hovorím, čo poznám, len pár z nás našlo tú odvahu nikdy niešť v nejakom tom sprievode, niešť k volbám. Vtedy som mal prvú manželku a prvá vážna téma nášho manželstva, a ona sa zľakla a ja som jej povedal ‚Si absolútne slobodná bytosť, môžeš robiť čokoľvek. Keby si mala nejakú potrebu sa s niekým vyspať, môžeš čokoľvek robiť, akokoľvek ma sklamať, ale keď pôjdeš voliť, rozvedieme sa.‘ Volby za bolševika trvali od piatka do nedele. A nešla voliť. Celá partia sme išli na víkend na chatu.*“¹⁸⁸

23. Cestování

Byl to právě fenomén cestování, na němž narátoři nejvíce vnímali rozdíl před rokem 1989 a po něm. Nesvobodu cestování pocíťoval téměř každý. „*V tých rokoch*

¹⁸⁶ Rozhovor s Jánem Gašparem. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 12. 2. 2015 v Košicích.

¹⁸⁷ Rozhovor s Jánem Gašparem. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 12. 2. 2015 v Košicích.

¹⁸⁸ Rozhovor s Petrem Kalmusem. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 16. 3. 2015 v Košicích.

človek na západ veľa cestovať nemohol.“¹⁸⁹ Podobně se k problematice cestování před rokem 1989 vyjádřil i Slavomír Albrecht, který se snažil najít alespoň nějaké pozitivum a hovořil o jakési svobodě cestování v rámci Východního bloku. „*Napríklad sloboda cestovania bola po komunistických krajinách. Len ešte aj po páde tej Železnej opony človek išiel do Poľska, Maďarska a nemohol doniesť skoro nič. Keď tu doniesol, tak s problémami. To padlo až posunutím tej Schengenskej dohody. Toto ľuďom tak chýbalo.*“¹⁹⁰ Jiné stanovisko zastával Daniel Liška, který také mluvil o cestování v rámci Železné opony. Avšak podle něho byl obrovský problém vycestovat do Polska. Zatímco mělo Československo volnou, tedy otevřenou hranici s Maďarskem, s Polskem tomu tak v 80. letech již nebylo. Zjistě v tom hrála roli míra svobod, která se v jednotlivých satelitech Sovětského svazu začala měnit – například Maďarsko bylo v mnoha ohledech¹⁹¹ svobodnější zemí než Československo. O této problematice věděl narátor více, jelikož sám cestoval do Krakova v 80. letech a získat povolení nebylo snadné. „*Do Poľska v osemdesiatych rokoch sa veľmi ťažko cestovalo. Za čias Solidarity sa nedalo cestovať, vôbec. To bolo zavreté. Ja si spomínam, myslím, v osemdesiatom piatom som cestoval do Krakova s priateľom, ale to bolo po niekoľkých rokoch úsilia, lebo to bolo zavreté. D Poľska sa nedalo.*“¹⁹²

S problémem vycestovat mimo Východní blok se setkala především paní J. T., jejíž manžel dostal nabídku pracovat na Univerzitě v Tunisku. Poté co odjel, musela si narátorka zajistit potřebné formuláře k tomu, aby mohla spolu se svými dětmi za manželem odjet. Často jezdila kvůli razítkům až do Prahy a ještě častěji se z hlavního města vracela s nepořízenou. O této etapě života, kdy neustále chodila na úřady, paní J. T. hovořila jako o chození na hodiny klavíru – naučíš se tři noty a jdeš to přehrát, zahraješ to špatně, jdeš domů a příště přijdeš zas. „*Prešla som peripetiami takými. Viem, čo je to mať colníkov v byte, viem, čo je to. Nielen Havel sa môže chváliť, že cestoval, rozprával sa, prechádzal s vlastnými ŠtBákmi. Pretože ja som s vlastným ŠtBákom cestovala Košice – Bratislava, Bratislava – Praha, Praha – Košice, keď som si bola vybaviť napríklad víza ... takže viem, čo je to vybavovať odchod celej rodiny, viem, čo je to vybavovať pasy. Viem, čo je to žiadať*

¹⁸⁹ Rozhovor s Danielem Liškou. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 13. 4. 2015 v Košicích.

¹⁹⁰ Rozhovor se Slavomírem Albrechtem. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 11. 3. 2015 v Poľově.

¹⁹¹ Promítaly se tam filmy, které v Československu byly zakázané (Formanovy), hudební a literární scéna byla otevřenější atd.

¹⁹² Rozhovor s Danielem Liškou. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 13. 4. 2015 v Košicích.

*potvrdenie, že smiem vyviesť vôbec učebnice. Viem, čo je to baliť, viem čo je to, keď sú colníci v byte a zapečatia vám kufre. A v každom kufri musí byť presný zoznam dvojmo, lebo jeden si brali oni, druhý bol v kufri. Ja som si tými peripetiami prešla.*¹⁹³ Další obrovský problém nastal, když narátorka žádala školu, aby jí poskytla neplacené volno, tedy aby se po návratu na Slovensko mohla vrátit do svého původního zaměstnání. „*Lebo oni mi dvakrát vydali to potvrdenie, že môžem vycestovať za manželom. To bolo na tú tému, že ja by som mohla vycestovať, svojvoľne by som opustila zamestnanie a mohli by ma vyhodit'. Lenže ja som ovládala zákony. Vedela som, že mám po troch mesiacoch podľa medzinárodných dohôd, ktoré podpísala aj Československá federatívna republika, mám právo v rámci zachovania manželstva, rodiny, vycestovať za manželom.*“¹⁹⁴ Nakonec narátorka dostala to, oč žádala, tedy získala neplacené volno a po návratu z Tuniska se mohla vrátit na původní místo.

Taktéž otec pana Kalmuse, Wolfgang Hans Hartman Kalmus, měl značný problém, za který dokonce zaplatil 18 měsíci vězení. Dle jména není těžké odhadnout, že se narátorův otec narodil v Německu, v budoucím Západním Německu. V dětství uprchl se svými rodiči před Hitlerem na Slovensko, kde se seznámil s Kalmusovou matkou. Jelikož toužil po vzdělání, studoval na vysoké škole. Problém nastal v roce 1953, kdy Kalmusův otec dokončil vysokou školu a u moci v Československu již byla komunistická strana. Ta mu dala na výběr: buď se zřekne německého občanství a dostane diplom, nebo se ho nezřekne a diplom s titulem neobdrží. Nakonec narátorův otec přijal československé občanství. Během roku 1969 pan Wolfgang Kalmus zjistil, že se situace začíná ubírat špatným směrem a velice litoval, že přijal československé občanství. „*Odišiel do Švajčiarska na služobnú cestu, tam vybavil to, čo mal, v nejakej firme. Išiel do Nemecka, išiel na nejaký úrad, možno samosprávny jak u nás a spýtal sa nejakej pracovníčky, že jak na tom je, že je vlastne nemecký občan. Povedal jej tú genézu za päť minút, čo hovorím teraz ja, že odkiaľ je a prečo tu je a tá pani mu za hodinu doniesla pas. Nemecký pas, čiže oni mu to občianstvo v živote nezrušili. No tak sa stal občanom Nemecka, lebo on stále bol. Oni pochopili, že ten systém bol nedemokratický. Takže poslal tie materiály z ambasády z Nemecka do Prahy, to ešte bol taký seriózny, mohol sa na to vykašľať svojím spôsobom. A paradoxne tu ho, to bol šesťdesiaty deviaty, tu ho odsúdili*

¹⁹³ Rozhovor s J. T. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 18. 2. 2015 v Košicích.

¹⁹⁴ Rozhovor s J. T. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 18. 2. 2015 v Košicích.

ako kriminálnika.“¹⁹⁵ V souvislosti s pádem režimu v Československu mluví Peter Kalmus o obrovské svobodě cestování, o možnostech, jaké dnes má každý. „*Môžem zajtra zobrať pas a ísť do Ameriky, keď ma tam pustia. Keď ma tam nepustia, tak majú dôvod možno.*“¹⁹⁶

K velkému cestovatelskému boomu došlo v Československu v roce 1988, kdy z důvodu změny v zákoně se cestování na Západ stalo více reálným. O této události mluvil v rozhovoru pan Liška, jelikož jeho koníčkem je horská turistika. „*No pokiaľ človek chcel ísť na Západ, tak sa nedalo. Nedalo sa cestovať. Od dubna osemdesiat osem došlo k veľkej zmene cestovateľskej. Pokiaľ ste mali pas a mali ste niekoho, kto vám povedzme aj proforma požičal západné valuty, tak ste mohli dostať devízový, vycestovaciú doložku na dlhšie obdobie. A to bolo až od štvrtého mesiaca osemdesiateho ôsmeho roku. Takže to bol taký prelomový okamih pre ľudí, ktorí chceli cestovať na Západ. To sa v tom osemdesiatom ôsmom zlomilo, ale neplatilo to pre ľudí z disentu, alebo pre problémové. Takže v tom osemdesiatom ôsmom, deviatom, to už bolo ľahšie vycestovať.*“¹⁹⁷

O nesvobodě cestování hovořilo také mnoho narátorů, kteří byli osloveni v rámci projektu UPJŠ v Košicích, který se věnoval listopadu 1989. Studenti v rámci povinně volitelného semináře o orální historii měli vypracovat rozhovory na téma *Ako ma ovplyvnil November 1989*. I v těchto projektech oslovení narátoři hovořili o svobodě/nesvobodě související s cestováním. „*Človek sa nesmel pohybovať tam, kde chcel. Mohol sa pohybovať v rámci Československa, ešte tak do Maďarska, ale to boli cezhraničné kontroly strašné. Prípadne Rumunsko, Bulharsko, Nemecká demokratická republika alebo Poľsko, a to bolo všetko ... takže na každom kroku boli samé obmedzenia.*“¹⁹⁸ Když jeden z oslovených narátorů odpověděl na otázku, zda cítil nesvobodu ve společnosti před rokem 1989, jeho odpověď se koncentrovala na fenomén cestování. „*Svojím spôsobom ten pocit tu bol, lebo netýkal sa len cestovania. Ale videl som okolo seba ľudí, ktorí boli dosť schopní, ale neboli primerane ocenení touto spoločnosťou. To ma trochu mrzelo. A zase, ak sa vrátim k cestovaniu, tak sorry, mrzelo ma to, že nemôžeme vycestovať tam, kde by sme chceli.*“¹⁹⁹

¹⁹⁵ Rozhovor s Petrem Kalmusem. Vedľa Klára Kohoutová. Pořízeno dne 16. 3. 2015 v Košicích.

¹⁹⁶ Rozhovor s Petrem Kalmusem. Vedľa Klára Kohoutová. Pořízeno dne 16. 3. 2015 v Košicích.

¹⁹⁷ Rozhovor s Danielem Liškou. Vedľa Klára Kohoutová. Pořízeno dne 13. 4. 2015 v Košicích.

¹⁹⁸ Rozhovor s P. Č. Vedľa Nikola Čopová. Pořízeno dne 4. 5. 2014 v Košicích.

¹⁹⁹ Rozhovor s Petrem Markovem. Vedľa Dominika Nazarejová. Pořízeno dne 13. 5. 2014 v Košicích.

Jedinou výjimku v rámci všech rozhovorů tvoří vyprávění dnes jednašedesáti leté důchodkyně M. Č., které cestování na Západ vůbec nechybělo, přesněji řečeno prostě ji nelákalo. Jak sama dodala, postačila si s krásami Slovenska, případně s krásami Východního bloku. Dle vlastních slov nepatří k ženám, které touží zcestovat celý svět. *„Ja osobne nie, ja som nebola ten typ, že by som potrebovala - a teraz mám našporené peniaze a musím do Ameriky, musím tam. Mne úplne stačilo, že som bola v Moskve, ja som bola v SZM, čiže som bola. Mne úplne stačili naše krásne Tatry, ja ich mám zošliapané krížom krážom, medzinárodné výstupy a čo ja viem čo. Samozrejme bola som v Rumunsku, sen každého mladého Moraváka. Bola som v Bulharsku. Bola som aj v bývalej Juhoslávii, tam to bolo trošku tak, že som to brala trošku aj ako pozitívum – prišli sme na Hvar, pozbierali nám pasy, aby nikto nemohol zdrhnúť a dostali sme také tie kartičky. Trošku som taká ostala, že prečo? A potom som si povedala, ale však dobre, aspoň ho nestratím, dostanem sa domov na moje krásne Slovensko. Čiže ja som to ako takto, že by som bola nejako obmedzovaná ... nelákalo ma to, nejako som necítila, že by som niečím bola väznená.“*²⁰⁰

O životě vně Východního bloku byli obyvatelé Československa informováni různě – například z literatury, z poslechu zahraničních televizí či rozhlasů, od známých, kolegů, prostě jaké se nabízely možnosti. *„Tak ten život za Železnou oponou. Mali sme možnosť filtrovať z médií, ktoré nám ho predstierali tak, ako nám ho predstierali. Lenže ja som mal ešte jednu inú možnosť, že som mal priateľov, ktorí ešte v šesťdesiatom ôsmom emigrovali a písali mi, volali mi, posielali fotografie a možno, že si žili trošku luxusnejším spôsobom života, ale nezávidel som im. Takže nemám ten pocit, že by som nebol informovaný, čo sa na Západe deje. Možno, že mi chýbal ten osobný kontakt a tá možnosť vycestovať.“*²⁰¹ Jiný oslovený narátor na stejnou otázku odpovídá podobnými slovy. *„Literatúra, tá síce bola sledovaná a určitým spôsobom korigovaná alebo manipulovaná, cenzurovaná, ale predsa sa dostali také diela ako, ja neviem, Erich Maria Remarque, ktorý písal o povojnovom Nemecku, ako sa to rozvíjalo. Dostali sa diela od Salingera, od amerických románopiscov, takže človek si takú predstavu o tom západnom spôsobe života vedel predstaviť. A sem tam sa uskutočnili nejaké zájazdy vopred stanovené a manipulované, takže človek sa vedel aj fyzicky tam dostať, ale bolo to dosť komplikované. Takže vedel si urobiť aj fyzický obraz tam priamo na mieste o tom, ako sa*

²⁰⁰ Rozhovor s M. Č. vedľa Nikola Čopová. Pořízeno dne 4. 5. 2014 v Košicích.

²⁰¹ Rozhovor s Petrem Markovem. Vedľa Dominika Nazarejová. Pořízeno dne 13. 5. 2014 v Košicích.

žije. *A hovorím, počúvala sa Slobodná Európa a počúvali sa rádiá a vnímalo sa to cez umenie, cez literatúru.*“²⁰² Obdobnou zkušenost měl i Melichar Jozef Matis, v 80. letech žák základní školy, který vnímal rozdíl Východ vs. Západ i přes svůj poměrně nízký věk, jelikož měl v Americe strýce, který celé rodině posílal dopisy během 70. a 80. let. *„Môj starý otec mal otca, ktorý musel odísť za prácou do Ameriky. No a tam v Amerike vlastne žil v inom svete, zomrel v päťdesiatom treťom roku, ale ešte predtým stihol tam ísť za ním aj môjho starého otca starší brat. Takže vedel som, že je iný svet, dostávali sme aj správy ... Vnímali som to zahraničie cez tých svojich príbuzných. Lebo tak isto ako aj z matkinej strany bol ten jej starý otec v tej Amerike, potom ďalší strýko, tak isto aj z babkinej strany, lebo tam mala ďalších troch súrodencov. Takže vedel som, že je iný svet, je slobodnejší svet, je možno pre mňa taký krajší, ale nevedel som, že či ho niekedy tak zažijem. Výhodou bolo to, že tí príbuzní mohli k nám prísť, takže stretával som sa s vecami, ktoré som tu nezažil.*“²⁰³ Nedá se tedy říci, že by Československo dokázalo vyfiltrovat a úplně odtrhnout obyvatelstvo od informací zpoza Železné opony. Z výpovědí oslovených narátorů je jasně zřetelné, že pokud člověk chtěl a byl šikovný, mohl se dobrat jistých informací. Ovšem ne každý byl v tomto ohledu úspěšný. V některých případech se ukázala představa narátorů o životě na Západě téměř komická. *„Počúvala som slobodné rádio, tam boli vynikajúce pesničky. To bolo asi všetko, čo som vnímala, že my sme počúvali slovenské, české, ruské, prípadne nejaké poľské a také, a tam boli také moderné anglické, ktoré v našich rádiách nechodili. Takže asi tak.*“²⁰⁴

V souvislosti s cestováním hovořili dva narátoři i o emigraci. Jedním z nich byl Peter Kalmus, který se rozhodl pro exil v Německu, kde žil jeho otec. Důvodem k tomuto rozhodnutí byl nejenom povolávací lístek na povinnou vojenskou službu, ale také přitvrzení režimu, kdy došlo k procesu s lidmi ze skupiny The Plastic People of the Universe a stávalo se i to, že lidé byli potrestáni odnětím svobody za svůj názor. Narátor dvě osoby takto perzekuované osobně znal. Z těchto výše uvedených důvodů se rozhodl pro emigraci a požádal o devizovou doložku. *„V sedemdesiatom šiestom som sa rozhodol, že idem do Nemecka. Som si dal Benelux ako cieľovú krajinu, jednak, že tam sa to pobehá a Holandsko. Ale cez to Nemecko som potreboval prejsť kvôli otcovi. Ale kamoš, s ktorým*

²⁰² Rozhovor s P. Č. Vedla Nikola Čopová. Pořízeno dne 4. 5. 2014 v Košicích.

²⁰³ Rozhovor s Melicharem Jozefem Matisem. Vedla Dominika Nazarejová. Pořízeno dne 4. 5. 2014 v Košicích.

²⁰⁴ Rozhovor s D. Č. Vedla Nikola Čopová. Pořízeno dne 4. 5. 2014 v Košicích.

som išiel, nechcel sa zdržiavať v Nemecku, tak jak sme prišli asi o dva dni do Amsterdamu, tak som si kúpil pohľadnicu toho Amsterdamu, centra Amsterdamu. A nakreslil som gotický chrám, budovu v centre Amsterdamu, že ,otec, milý otec, tu ťa budem čakať o štrnásť dní.‘ Presne dátum, od dvanástej každu párnou hodinu až do polnoci ... ja som teda povedal priateľovi, bud’ otec príde a ostanem v tom Nemecku alebo Holandsku alebo kde, alebo nie a tak sa vrátim do tohto systému.“²⁰⁵ Pan Kalmus na setkání se synem nepřišel. V té době mu totiž umírala jeho třetí žena. To je pravděpodobně důvod, proč za synem do Amsterdamu nepřišel. Peter Kalmus se poté navrátil do vlasti.

Druhým narátorem uvažujícím o emigraci byl pan P. Č., který své osobní postoje schovával za „bezpečnější“ plurál MY: *„Áno, ľudia mali tendenciu snívať o tom, že emigrujú. Moja generácia plus mínus desať rokov, nebolo prakticky ani jedného človeka, ktorý by aspoň na sekundu o tom nezauvažoval, a veľká väčšina o tom uvažovala dokonca dosť intenzívne, že utečú. Hľadali sa spôsoby, ako to vykonať, ako emigrovať z tohto neslobodného regiónu do tzv. slobodného sveta. Ja sám, musím sa priznať, že som v osemdesiatom štvrtom roku, pardon osemdesiatom druhom roku, sa vážne zaoberal touto myšlienkou, a už bolo všetko na spadnutie, dá sa povedať, že odradil ma od toho strach o moju vlastnú rodinu. Lebo viem, čo sa dialo v rodinách, ktorých rodinní príslušníci emigrovali, ušli na Západ.“*²⁰⁶

24. Listopadové dny v Košicích

Listopadová revoluce v roce 1989 v Československu se dopředu ohlašovala určitými projevy občanského napětí a nespokojenosti, které byly stále častější a zřetelnější. Jejich množící se dosah nabýval na významu. Na pozadí úspěšného rozvratu komunistických diktatur v okolních státech bývalého Východního bloku se začalo pomalu, ale jistě vytvářet ideální revoluční podhoubí i v Československu. Konec vlády jedné strany se začal 17. listopadu v Praze na stranou povolené pietní akci, která se proměnila v protirežimní demonstraci. Policií rozehnané studentské shromáždění však zapůsobilo jako roznětka revolučního výbuchu, jehož důsledkem byl pád komunistického režimu. Po čtyřicetileté vládě se v následujících dnech zhroutil. Na počátku byly nejdůležitější informace. Zprávy na východ země přicházely sporadicky a měly především soukromý

²⁰⁵ Rozhovor s Petrem Kalmusem. Vedľa Klára Kohoutová. Pořízeno dne 16. 3. 2015 v Košicích.

²⁰⁶ Rozhovor s P. Č. Vedľa Nikola Čopová. Pořízeno dne 4. 5. 2014 v Košicích.

charakter. „Prvý, ktorý informoval o dianí, bol Petr Uhl, ktorý telefonoval manželom Komárovcom o dianí v Prahe ... ten telefonický rozhovor bol zachytený aj Štátnou Bezpečnosťou.“²⁰⁷ Ucelené a nezkrátené informácie o dňi v Praze se šířily postupně. Zprvu mezi lidmi panovala chaotická nevědomost. „Nikto nevedel, čo sa deje. Každý vedel, že niečo sa deje, ale nikto nevedel nič. Informácie absolútne žiadne.“²⁰⁸ Samozřejmě i do Košic se postupem času zprávy dostaly, ale nějaký čas to trvalo. „Aby sa to odtiaľ dostalo na Slovensko a ešte do Košíc, tak to je zase o dosť ďalej. Takže chvíľu to trvalo.“²⁰⁹ Novináři a televizní redaktři nevěděli, jak se mají k celé situaci postavit. „Lebo fakt v správach nebolo nič. Najprv bolo, že rozohnali manifestujúcich, tú demonstráciu, ale neboli tam zábery, že nejaké živly proti režimu, že robili niečo zlé, ale bolo to tak prezentované. A rýchlo pochopilo aj vedenie novinárov, že sa to nedá zastaviť.“²¹⁰ Obrovskou zásluhu na šířeni zpráv měli především studenti, kteří navštěvovali jednotlivé vysoké školy a informovali o dňi. Do Košic přišli pražští studenti 21. listopadu 1989.

V listopadových dnech měly Košice oproti jiným městům poměrně malou občanskou základnu. Na shromážděních se setkávalo okolo deseti tisíc lidí. Ani v 80. letech nebyla košická občanská iniciativa výrazná. Právě naopak. „Tu neboli demonstrácie, aké demonstrácie? Tu nebol nijaký pozemný odboj, tu boli tí okolo toho Strýka ... Potom hej (myslí po 17. listopadu), ale predtým nie. Ako v Prahe, že boli nepokoje, pri rôznych príležitostiach, čo ja viem, Deň študentov, ale boli tam aj rok predtým v osemdesiatom ôsmom na Václaváku. Nepokoje v Bratislave boli v osemdesiatom ôsmom, to Mikloško a tamí, tam to podhubie také katolicke pravicové bolo silnejšie ako v nejakých Košiciach.“²¹¹ Různé protirežimní aktivity měly v Košicích převážně individuální charakter. Například o Chartě 77 věděl v Košicích málo kdo.

²⁰⁷ Rozhovor s Danielem Liškou. Vedla Klára Kohoutová. Pořizeno dne 13. 4. 2015 v Košicích.

²⁰⁸ Rozhovor se Slavomírem Albrechtem. Vedla Klára Kohoutová. Pořizeno dne 11. 3. 2015 v Pořově.

²⁰⁹ Rozhovor se Slavomírem Albrechtem. Vedla Klára Kohoutová. Pořizeno dne 11. 3. 2015 v Pořově.

²¹⁰ Rozhovor se Slavomírem Albrechtem. Vedla Klára Kohoutová. Pořizeno dne 11. 3. 2015 v Pořově.

²¹¹ Rozhovor s Jánem Gašparem. Vedla Klára Kohoutová. Pořizeno dne 12. 2. 2015 v Košicích.

24.1. První revoluční dny

Dodnes si Daniel Liška přesně pamatuje na noc 17. listopadu, kdy se z rádia dozvěděl o událostech na Národní třídě. V obrovské euforii se domníval, že Košičané vyjdou do ulic města. Realita jej neobyčejně zklamala, přesto dnes po tolika letech o oné noci hovoří s určitým humorem. Takto narátor odpověděl na otázku, zda a jak si pamatuje moment, kdy se dozvěděl o dění v Praze. *„To bolo sedemnásteho novembra asi o dvadsiatej tretej hodine večer. Počúval som stanicu Devín, vysielanie, to bola nejaké študentská relácia Elán, alebo tak nejako sa volala. A počas správ do štúdia pravdepodobne vbehol niekto nepovolaný a veľmi emotívnym spôsobom, bol to ženský hlas, oznámil, čo sa udialo v Prahe. V ten večer som zobral československú zástavu a išiel do centra, pretože bol som svedkom pádu Berlínskeho múra aj prvej veľkej demonštrácie, ktorá bola v ríjnu osemdesiatdeväť v Lipsku. Myslel som si, že Košice budú plné v ten večer ľudí demonštrujúcich, takže som sa prešiel po Hlavnej ulici a nestretol som nikoho. Išiel som spať nad ránom. Bolo to predčasné.“*²¹²

V prvých revolučních dnech se košické divadlo nepřidalo ke stávkové pohotovosti. Jejím centrem se staly školy, především pak Vysoká škola technická. Daniel Liška prožíval první revoluční dny aktivně. Demonstrací se nejen účastnil, dokonce je organizoval, především ty studentské na Vysoké škole technické. Narátor si pamatuje na příchod českých studentů, což dle něj bylo klíčové kvůli informovanosti. Ve vzpomínkách mu utkvěl jeden nejmenovaný plzeňský student. *„Konkréte jeden chlapec, ktorý sa veľmi podobal na herca Karla Effu vizážou, bol taký maličký z Plzne z nejakej Prírodovedeckej fakulty, tak on veľmi intenzívne presviedčal košických študentov, aby sa zapojili do štrajku, do stávky študentskej a aby zorganizovali míting, nejaký pochod. Nakoniec sa urobil kompromis, pretože časť študentov to nechcela, časť bola za, takže sa urobil kompromis, že sa pôjde pešo bez akéhokoľvek prejavu, verbálneho prejavu. Prvý míting bol myslím dvadsiateho tretieho asi sedem tisíc študentov*²¹³ *išlo z Vysokej školy technickej z areálu po tejto časti ulice (ukazuje z okna) pod Vedeckú knižnicu. V tom čase tam prebiehal aj iný míting, ktorý organizovali práve ľudia okolo Petra Kalmusa a to bolo pri pamätníku, ktorý ste už určite navštívili, tých obetí šesťdesiateho ôsmeho roku. Tam*

²¹² Rozhovor s Danielem Liškou. Vedľa Klára Kohoutová. Pořízeno dne 13. 4. 2015 v Košicích.

²¹³ Během rozhovoru se narátor opravil – tichý studentský pochod se svíčkami se uskutečnil již 21. listopadu 1989 okolo 17. hodiny. Druhý den se v ulicích pohybovalo na 5 000 manifestujících studentů.

bola taká pietna spomienka na obeť s pálením sviečok. A to isté sa opakovalo o deň neskôr. ²¹⁴

Stejně tak aktivní byl i pan Ján Gašpar, který revoluci přivítal s otevřenou náručí. Po celý svůj život pociťoval obrovskou křivdu, kterou listopadové události v jeho nitru uvolnily. *„Prišla tá revolúcia, ja som to privítal. Potreboval som sa vyrozprávať, na námestí som sa potreboval vykričať. Ako sa povie, lebo som pociťoval takú vnútornú krízu, že ako tajtrlík môžeš mať sebe lepši prehľad o všetkom možnom, ale odtiaľ potiaľ, lebo nemáš ten správny pôvod, lebo nemáš za sebou nikoho ... Takže som sa potreboval vykričať. Išiel som na to námestie.* ²¹⁵ Během svého vystoupení vyzýval všechny komunisty v kraji, aby se k situaci vyjádřili. Ti se ale poschovávali, jelikož netušili, jak se celá situace vyvine, a obávali se o vlastní život. Během stále se radikalizující situace v Rumunsku se ani není čemu divit. ²¹⁶ Pro narátora je tento den dodnes symbolický, také z toho důvodu, že se mu narodil první potomek. *„Vystúpil som s tým, že veľmi ma mrzí, že všetci stranícki a štátni predstavitelia mesta a kraja v tejto vážnej politickej situácii nie sú ochotní, alebo sa boja prejavíť svoj názor k danej situácii, či už pozitívny alebo negatívny a všetci sa ako sa povie pozašívajú ... proste sa zašili do myšacej diery, aby o nich nikto nevedel, lebo sa báli, ako to dopadne. Nevedelo sa, že to bude takzvaná nežná revolúcia. Vystúpil som s tým, že ma osobne veľmi mrzí, že súdruhovia nevystúpili, doteraz žiaden z nich. Predstavil som sa, že som z Národného výboru strany. Nepovedal som, že som vedúci, lebo ten speaker ma tak uviedol. Piskot veľký. Bolo plné námestie, sedem tisíc ľudí, od Gottwaldovej sochy až po Hotel Slovan vtedajší. No a keď ma ohlásili, že teraz vystúpi pán Gašpar z Národného výboru Košice IV, piskot veľký. Čakali, že príde nejaký pako v oranžovej košeli so zelenou kravatou. No vystúpil som v koženej bunde a v texaskách. Proste to nečakali, nebol som taký typický človek, ktorého si bežný občan predstavoval, že je z Národného výboru ... Keď som vystúpil, dav stíchol po prvej vete, Dnes som odniesol manželku do pôrodnice a verím, že sa mi narodí možno syn, možno dcéra, ale do novej doby – demokratickejšej. ‘ Veľký potlesk.* ²¹⁷

²¹⁴ Rozhovor s Danielem Liškou. Vedľa Klára Kohoutová. Pořízeno dne 13. 4. 2015 v Košicích.

²¹⁵ Rozhovor s Jánem Gašparem. Vedľa Klára Kohoutová. Pořízeno dne 12. 2. 2015 v Košicích.

²¹⁶ V Rumunsku se koncem roku 1989 radikalizovala situace. Rumunská revoluce začala jako nenápadná událost v Temešváru a končila krvavou střelbou v centru Bukurešti. Vyvrcholením revoluce se stala poprava diktátora Nicolae Ceauseska a jeho ženy Eleny 22. prosince 1989.

²¹⁷ Rozhovor s Jánem Gašparem. Vedľa Klára Kohoutová. Pořízeno dne 12. 2. 2015 v Košicích.

Obrázek 6 – Gottwaldova socha v Košicích.

Foto: Archiv Jána Gašpara

V době svého výstupu byl Ján Gašpar stále členem KSS. Reakce na jeho výstup na sebe nenechala dlouho čekat. Následující den zasedl stranický výbor a řešil narátorův přestupek. Nakonec ho žádný trest nečekal, právě naopak. Doba se velice rychle měnila a nikdo netušil, co se stane za pár hodin. *„No a na druhý deň zasadol Stranícky výbor vzhľadom k tomu, že už súdruhovia vedeli, dostali bonz na mňa, že som sa tam pohoršoval a vystúpil s rúhačskými rečami proti socialistickému táboru. Výbor zasadol, povedal som pravdu, a tak mi vnútorne museli dať za pravdu. Všetci sedeli so zvesenými hlavami. Nikto ani slovka, iba jeden súdruh mi hovoril: ‚No neviem, neviem, súdruh Gašpar.‘ Ale situácia sa tak menila, ešte poobede som mal pred všetkými zamestnancami Národného výboru povedať, ako som burcoval proti režimu a čo všetko som tam hovoril. Tak som povedal emotívne všetko, čo som tam hovoril. Im šli slzy do očí a všetci pracovníci ma prerušili búrlivým potleskom.“*²¹⁸

Mladý Pavol Medviď v listopadu 1989 pobýval v Českých Budějovicích, kde vykonával základní vojenskou službu. Zprávy o tom, co se v zemi děje, se k vojákům dostávaly nesmírně obtížně. *„My sme tam žili inak, tak odrezaní od zvyšku sveta. Tie informácie sa k nám dostávali veľmi zaujímavo, napríklad keď sa dajaký kolega – vojak vrátil z priepustky, tak nám hovoril čo sa deje. Lebo my sme žili naozaj tak inak tam.“*²¹⁹

²¹⁸ Rozhovor s Jánem Gašparem. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 12. 2. 2015 v Košicích.

²¹⁹ Rozhovor s Pavlem Medviděm. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 24. 2. 2015 v Košicích.

Narátor si od první chvíle uvědomoval, že může být nasazen proti demonstrujícím vrstevníkům, a kladl si otázku, jak by se zachoval. Bylo to pro něj „hamletovská“ otázka.

Slavomír Albrecht se o dění v Praze dozvěděl ve škole. Na rok 1989 vzpomíná jako na jedinečnou změnu ve svém životě. *„Pamätám si ho dobre, kto by si ho nepamätal, to zažije človek len raz za život, dúfam.“*²²⁰ V té době studoval střední školu průmyslovou v Košicích. Škola se spolu s dalšími zapojila do demonstrací. Sám o těchto mítincích hovoří jako o místech plných euforie. *„Išlo sa do ulíc a polovica ľudí ani nevedela, kvôli čomu tam je. Bola to taká davová eufória, dav strhol jednotlivcov. Začne desať ľudí štrngat', pridá sa k nim ďalších desať a zrazu kľúčmi štrngalo tisíce ľudí ... mal som vtedy nejakých pätnásť rokov. Človek ešte nejak tie veci nevnímal. Ale jednoducho nikto nám nepovedal, prečo tam ideme, že kvôli čomu. Neverili ľudia veľmi, že sa niečo zmení. Aj keď verili tomu, ale neboli o tom presvedčení, tak by som povedal. Bo ja som mal taký pocit.“*²²¹

Paní J. T. se po návratu do Československa vrátila na své původní místo na gymnázium. Tam ji také zastihla revoluce. S velkou nadějí ji vítala. O to větší zklamání zažila pár měsíců po ukončení. V prvních dnech však narátorka změnu nepocítovala. *„Bola som dosť otvorená a ja som si dovoľila dosť rozprávať. Mala som fotografickú pamäť a mne nebol problém pozrieť sa na prejav Fojtíka a na jedno pozretie som vedela citovať. Takže keď boli nejaké schôdze a tu sa snažili to preložiť do inej reči, tak ja som im vždy zacitovala, čo bolo na zjazde, presne. Oni zistili, že to sú niekol'koriadkové citáty a boli ticho.“*²²²

Peter Kalmus vzpomíná na první dny neobyčejně pozitivně. Režim pro něj znamenal obrovská omezení, tudíž revoluci vítal s nadšením. Dokonce se během prvních dnů začal sbližovat se svým neoblíbeným otčímem. *„Môj otčím mal v tých prvých dňoch nežnej revolúcie, on vedel, že som jeden z prvých zakladateľov Občianskeho fóra, lebo tu v Košiciach nebolo žiadne VPN. To bolo tvrdé Občianske fórum november, december, január, február. Tak ako videl, že som medzi tými prvými, on nejak bytostne nenávidel komunistov, aj keď im slúžil. A teraz ma tak nejak objal, otvoril fľašu vína a naliať mi deci vína, a že super a začal nadávať na komunistov. No prevládala eufória zo slobody.“*²²³

²²⁰ Rozhovor se Slavomírem Albrechtem. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 11. 3. 2015 v Pořově.

²²¹ Rozhovor se Slavomírem Albrechtem. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 11. 3. 2015 v Pořově.

²²² Rozhovor s J. T. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 18. 2. 2015 v Košicích.

²²³ Rozhovor s Petrem Kalmusem. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 16. 3. 2015 v Košicích.

Euforie, to je pravděpodobně to nejvýstižnější slovo, které se v souvislosti s prvními revolučními dny neustále opakovalo. Z výpovědí je zřejmé, že lidé nebyli s předrevolučními poměry v Československu spokojeni. Dokonce i někteří členové KSS se z revoluce radovali. Situace se měnila z hodiny na hodinu, doba byla dynamická.

24.2. Vznik pobočky OF v Košicích

V listopadu 1989 nevznikla v Košicích pobočka VPN, jak tomu bylo v jiných slovenských městech. Košice vždy měly pro svoji polohu a pestré složení obyvatelstva, v němž měli Češi silné zastoupení, blíže k Praze než k Bratislavě. V centru města vznikla velká česká čtvrť²²⁴. Štefan Lazorišák, slovenský historik, dokonce uvádí, že Košice byly jistý čas označovány za Prahu východu.²²⁵

Dne 20. listopadu se v bytě Zbyňka Prokopa konalo setkání mnoha lidí z uměleckého a undergroundového prostředí. Během schůzky založili koordináční centrum OF. Přestože v té době Daniel Liška v bytě zmiňovaného výtvarníka nebyl, na tuto událost živě vzpomíná. „*Presne na tú situáciu si pamätá Lubo Badiar, ktorý je na fotografii (ukazuje v novinách), ktorý sa stal štatutárom. Tak ja som išiel zo študentského mítingu z Vysokej školy technickej na Veterinárnu fakultu. Išiel som oznámiť študentom o tom diani na Technike a Lubo Badiar mi oznamoval, že ide do bytu Zbyňka Prokopa, kde je stretnutie mnohých ľudí. Pýtal sa ma, či nejdem s ním, a ja som mu povedal, že nejdem, pretože idem na tú veterinu. A práve u Zbyňka Prokopa sa tehdy založilo Občianske fórum ... tam sa stretlo asi štyridsať ľudí z rôznych skupín, z rôznych časti mesta, boli tam ľudia okolo spomínaného Marcela Strýka, potom tam boli divadelníci, výtvarníci. Prvé Občianske fórum bolo v tej rohovej budove OPT banky, kde je momentálne aj taká nástenná tabuľa. To bol Slovenský fond národných umení, kde sa nachádzal, takže výtvarníci poskytli svoj priestor, kde vzniklo také improvizované kontaktné centrum.*“²²⁶

Ve výše zmiňovaném bytě byl i Peter Kalmus. Prostory pro nově vzniklou iniciativu zapůjčili výtvarníci, sídlící v centru města. „*Okupovali sme tuná (ukazuje z okna) tie priestory a založili sme Občianske fórum.*“²²⁷ V paměti Jána Gašpara taktéž

²²⁴ Tato čtvrť se nazývala Malá Praha. In: HILBERTOVÁ, Denisa: Czech in Košice. In: OTČENÁŠOVÁ, Slávka - ZAHORÁN, Csaba: Remembering the city. A guide through the past of Košice. Košice: UPJŠ, 2013, s. 128.

²²⁵ LAZORIŠÁK, Štefan: Karneval revoluce. Košice: Hernád s.r.o, 2011, s. 10.

²²⁶ Rozhovor s Danielem Liškou. Vedľa Klára Kohoutová. Pořízeno dne 13. 4. 2015 v Košicích.

²²⁷ Rozhovor s Petrem Kalmusem. Vedľa Klára Kohoutová. Pořízeno dne 16. 3. 2015 v Košicích.

utkvěla vzpomínka na vznik Občanského fóra. „V pondelok dvadsiateho sa zorganizovalo v Košiciach to Občianske fórum.“²²⁸

Od vzniku hnutí se do jeho řad hlásily stovky lidí. Někteří z nich se však chtěli stát členy kvůli nějakému profitu. V OF byli dokonce i komunisté, jejichž úkolem bylo zaznamenávat dění a informovat stranu. „Bolo to obdobie veľmi hektické, kedy sa do Občianskeho fóra hlásilo veľa dobrovoľníkov, aj veľa ľudí, ktorí určite prichádzali za vidinou nejakej, nejakého osobného prospechu, lebo videli, že dochádza k zmene režimu a že treba preskočiť z tej jednej nomenklatúry do druhej nomenklatúry. Boli tu ľudia či už zo Štátnej bezpečnosti alebo vojenskej kontrarozvedky, ktorí tu monitorovali dianie.“²²⁹

V březnu 1990 se pobočka OF v Košicích natrvalo přetransformovala dle bratislavské směrnice na VPN. V předchozích měsících fungovalo dvojité označení: OF anebo OF-VPN.

24.3. Generální stávka

Rozhodujícím momentem pro úspěšný průběh revoluce se stala celorepubliková generální stávka, k níž se připojilo i východní Slovensko. Generální stávka znamenala začátek, od něhož se odvíjela následující fáze politického vývoje. Během dvouhodinové generální stávky se na košickém náměstí sešlo asi nejvíce lidí vůbec. „Ten generálny štrajk dvadsiateho piateho²³⁰, to si pamätám, to sme boli tu na námestí. Aj celý Národný výbor. Nieкто nechcel ísť, ale už potom išiel každý, lebo vedel, že sa tá politická situácia úplne zmení. Tak ja budem jediný, kto nepôjde a stratím zamestnanie, čiže potom aj na mňa sa začalo inak pozerat'. Odrazu, keď už tá vlna bola taká, už každý u mňa hľadal oporu.“²³¹

Stejně tak se generální stávky zúčastnil mladý pan Albrecht. Spolu s celou školou došli až na náměstí, kde se konalo shromáždění. „Samozrejme všetci sme sa zúčastnili, celá škola sme išli. My sme boli škola pri Hornáde, trochu mimo centra, ale mali sme to ani nie pol hodiny peši, takže fakt celá škola, triedy za triedami, ako sa chodí zo školy. Sme

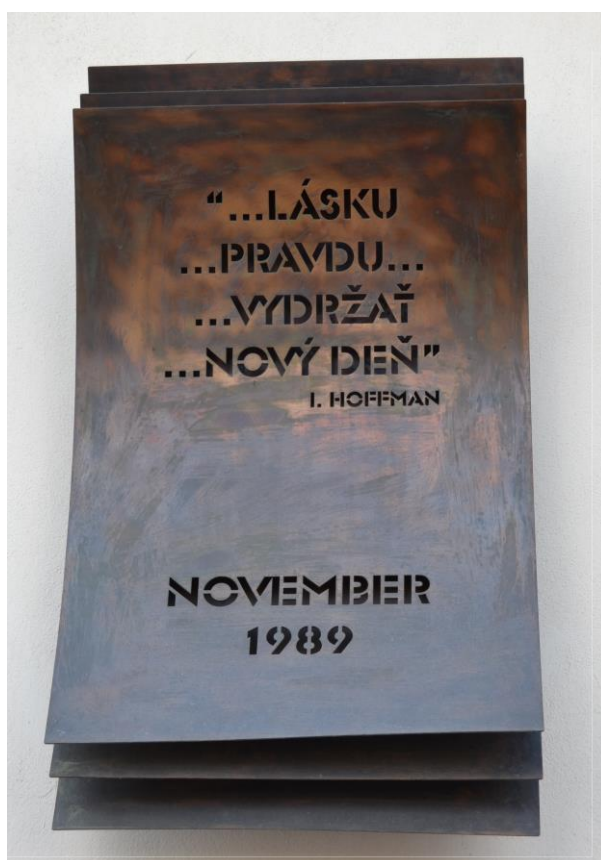
²²⁸ Rozhovor s Jánem Gašparem. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 12. 2. 2015 v Košicích.

²²⁹ Rozhovor s Danielem Liškou. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 13. 4. 2015 v Košicích.

²³⁰ Generální stávka proběhla 27. listopadu 1989.

²³¹ Rozhovor s Jánem Gašparem. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 12. 2. 2015 v Košicích.

*išli ani nie na Námestie osloboditeľov, ale pred Vedeckú knižnicu, kde bola taká improvizovaná tribúna. Vtedy na tom balkóne, kde boli hostia z Prahy.*²³²

Obrázek 7 – Pamětní tabule na Státní vědecké knihovně v Košicích.

Foto: Klára Kohoutová

Přibližně stejný počet manifestujících se sešel na Hlavní ulici u Státní vědecké knihovny, když do Košic přiletěl na návštěvu pozdější prezident Václav Havel. O osobě Havla v Košicích věděl málokdo – převážně skupina lidí okolo Marcela Strýka. Do bližšího povědomí se dostal právě v den své návštěvy. *„No najväčšia demonštrácia bola v čase generálneho štrajku, stávk, to bolo dvadsiateho deviateho²³³ a potom dvadsiateho prosince, alespoň myslím bolo stretnutie, bol míting s Václavom Havlom. Bol tu Václav Havel ... To bol veľký míting, kde bolo asi štyridsať tisíc ľudí. A to bol asi aj taký moment, kedy si ako Havel získal sympatie ľudí. Prvá cesta z letiska bola do Východoslovenských železiarní. Potom išiel na stretnutie so študentmi do prešovskej*

²³² Rozhovor se Slavomírem Albrechtem. Vedľa Klára Kohoutová. Pořízeno dne 11. 3. 2015 v Poľově.

²³³ Generální stávka proběhla 27. listopadu 1989.

športovej haly, tam bolo asi päť alebo sedem tisíc študentov. Potom bol míting tu na Hlavnej ulici.“²³⁴

Obrázek 8 – Václav Havel na návštěvě Košic, 20. prosince 1989.²³⁵

Hlavními revolučními centry byla Praha a Bratislava. Košice stály spíše na okraji. Navzdory tomu však bylo nesmírně důležité, že se všechny místní podniky, včetně východoslovenského gigantu, do generální stávkové zapojily. Tím daly Košice jasně najevo, že jsou jednotné, že jdou revoluční cestou a přejí si změny. „*Ešte ku Košiciam. Poviem jednu vec, že my sme naozaj perifériou a tuna sa nediali žiadne prelomové udalosti, takže keď sa na Prahu pozeráme ako na centrum, tak Praha bola zase perifériou sovietskeho monolitu, takže asi tak. My sme periféria periférie ... takže nič, čo by zalomilo dejinami Československa, v osemdesiatom deviatom sa tu nič neudialo. Snád' to, že tie veľké priemyselné podniky išli do generálnej stávkovej kompletne, a ozaj to bolo masové. Takže taký veľký, silný odkaz Komunistickej strane, že celé Československo aj tie železiarne je za jedno. Toto je zásluha tých ľudí, ktorí to organizovali.*“²³⁶ Paní J. T. taktéž hovořila

²³⁴ Rozhovor s Danielem Liškou. Vedla Klára Kohoutová. Pořizeno dne 13. 4. 2015 v Košicích.

²³⁵ Zdroj: *Jeseň nádeje alebo História písaná na uliciach*. Sestavila redakce Východoslovenského vydavateľství, Košice, 1990.

²³⁶ Rozhovor s Danielem Liškou. Vedla Klára Kohoutová. Pořizeno dne 13. 4. 2015 v Košicích.

o Košicích jako o periferii. Dle jejích slov se změny už nedaly zastavit, když revoluční události vstoupily až do Košic. „Pretože prví, ktorí zhadzovali a tvárili sa, že sa nič nedeje, boli práve straníci, a dokonca triednemu svojho syna som povedala, keď sa chystal štrajk, že majú ešte jednu možnosť, že tá sa využila na námestí v Číne. On sa pýtal, že čo, a ja mu hovorím – tanky. Ešte máte šancu vybrať tanky, lebo toto sa zastaviť nedá, keď už je to aj v Košiciach. To sa zastaviť nedá.“²³⁷ Stejně tak hovořil i věčný rebel Peter Kalmus, který se domnívá, že režim už nebylo možné udržet. Zprávy z pádu režimů v okolních státech Východního bloku získával díky svému otci žijícímu v Západním Německu. „Nebolo možné to udržať, keď už to nikde nefungovalo. Boli sme posledný výkladný skanzen komunizmu. Keď to padlo v Nemecku, v Maďarsku, my sme nežili. Otec už vedel, že to padlo ... nebolo to prekvapenie, bolo to jasné, už sa dalo cestovať. Ktokoľvek mohol ísť do Maďarska a hranice medzi Maďarskom a Rakúskom boli otvorené. Bolo jasné, že to neudržia, no nebolo jasné, čo sa stane. Či bude socializmus s ľudskou tvárou, či dôjde k stovkám obetí ako v Rumunsku, ale čokoľvek bolo lepšie ako ten koncentračný tábor, ktorý tu bol.“²³⁸

Oproti výše zaznamenaným názorům se Slavomír Albrecht domnívá, že revoluce se zastavit dala. Pravděpodobně však už nebyla síla. V rozhovoru několikrát připomněl mnoho konspiračních teorií ohledně roku 1989, které se hojně vyskytují v retrospektivách na toto období. „Čo bolo v Prahe, to bolo prvé, tam jednoducho zasiahli, len potom sa postavili ľudia aj v Bratislave, herci sa postavili, a už nejak to nebolo možné potlačiť. Lebo možno nebola vôľa, lebo ja si myslím, že keby sa chcelo, tak by sa to potlačilo. Len už asi nebola vôľa, aby sa to potlačilo, takže sa tomu nechal voľný priebeh a potom to už nebolo.“²³⁹

Daniel Liška tvrdí, že Gorbačov neměl při nástupu do čela Sovětského svazu představu o tom, co se s Východním blokem stane. Zajisté neusiloval o jeho rozpad. „Možno, že Gorbačov mal iné úmysly než ten reálny výsledok, ktorý dosiahol, že sa mu to vymklo z rúk. Určite nepočítal s tým, že Sovietsky zväz ako taký sa rozpadne. Takže to bola vec, s ktorou si myslím, že nerátal začiatkom svojej politickej kariéry.“²⁴⁰

²³⁷ Rozhovor s J. T. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 18. 2. 2015 v Košicích.

²³⁸ Rozhovor s Petrem Kalmusem. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 16. 3. 2015 v Košicích.

²³⁹ Rozhovor se Slavomírem Albrechtem. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 11. 3. 2015 v Poľově.

²⁴⁰ Rozhovor s Danielem Liškou. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 13. 4. 2015 v Košicích.

Revoluce s sebou přinesla ne jeden paradox. Člen KSS pan Gašpar se najednou ocitl v čele VPN pro obvod Košice IV. *„Tá vlna ma vyniesla na čelo VPN, ale na Obvodnom národnom výbore Košice IV. Okrem toho bolo to VPN celo obvodné, kde som tiež bol členom ... Takže u mňa bol taký paradox, že som bol aj vo VPN, aj v Komunistickej strane. Bolo mi trápne teraz utekať ako krysa, keď sa loď potápa. Tak som ešte rok bol až do roku deväťdesiatjeden v Komunistickej strane, ktorá sa medzitým premenovala na SDE.“*²⁴¹

Podobný protichůdný prožitok zažil Pavol Medviď. Svůj vojenský slib přislíbil Československé socialistické republice, vojnu však končil v roce 1990, tedy v úplně jiném režimu. *„To bola taká paradoxná situácia, lebo som skončil vojnu v inom režimu.“*²⁴²

24.4. Co revoluce přinesla a odnesla

Revoluce v Československu s sebou přinesla mnoho nového, o čem se jeho obyvatelům dřív často nesnilo. Avšak zprvu byli lidé velmi opatrní, jelikož spousta věcí nevypadala pravdivě. Občané váhali. O rozdílu mezi předrevolučním a porevolučním časem v oblasti kultury hovořil pan Albrecht. *„Boli ľudia, ktorí tie pesničky pustili, alebo nie. Knihy takisto boli. Teraz kto príde, nejaký vydavateľ a povie: „Áno, tú pesničku zoberiem, lebo ju predám.“ Vtedy sa pozeralo na to, čo je v nej napísané a teraz, či je schopná, či je dobrá alebo nie, ani teraz ani predtým sa na to nepozeralo. Predtým sa pozeralo na to, ako je napísaná, čo tam je napísané, o čom, teraz sa skôr pozerá na to, či zarobíme na tom alebo nie. Toto ľudom tak chýbalo, možno toto ich hnalo vpred.“*²⁴³

Značným přínosem byla jednoznačně náboženská svoboda – možnost otevřeně se přihlásit k víře. Tu právě intenzivně pociťovala paní D. Č. a její rodiče. *„Keďže boli dosť ako kresťanský, katolícky založení, že už nemusíme svoje vierovyznanie skrývať, že vtedy to bolo vyslovene zakázané, každý písal do svojich papierov – som členom komunistickej strany alebo som pionier, som ateista, každý to tam musel povinne napísať - som ateista, lebo inak sa ďalej nedostal. A keďže sme chodili do kostola, bola som tak vychovávaná, tak pre mňa to znamenalo asi v tomto smere ešte o to viac v tom rozmere. Som mohla vierovyznanie nejako nahlas povedať.“*²⁴⁴

²⁴¹ Rozhovor s Jánem Gašparem. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 12. 2. 2015 v Košicích.

²⁴² Rozhovor s Pavlem Medviďem. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 24. 2. 2015 v Košicích.

²⁴³ Rozhovor se Slavomírem Albrechtem. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 11. 3. 2015 v Poľově.

²⁴⁴ Rozhovor s D. Č. Vedla Nikola Čopová. Pořízeno dne 4. 5. 2014 v Košicích.

Jednou z nejvíce oceňovanou změnou, kterou revoluce přinesla, byla svoboda. „V prvom rade človek mohol konečne slobodne realizovať svoje vlastné zámeny, svoje vlastné predstavy. Mohol robiť to čo chcel, nebol nejakým spôsobom usmerňovaný, či limitovaný tým systémom politickým, občianskym, mohol naozaj budovať svoju kariéru, aj svoju rodinu, aj všetko podľa svojich predstáv, bez kontroly.“²⁴⁵ Jejím důsledkem byla také možnost volně cestovat. Tu uvítal s otevřenou náručí pan Budai. „Ja som očakával hlavne slobodu cestovania a slobodu pohybu, a možnosť študovať v zahraničí.“²⁴⁶

Naopak určitá pozitiva, která byla do té doby nedílnou součástí života Čechů a Slováků, revoluční vlna odnesla, například sociální jistoty. „Zas na druhej strane boli väčšie sociálne istoty, to človek cíti teraz. Je to dosť vážny dôvod, prečo to nepovažovať za až takú dobrú vec, aj keď v konečnom dôsledku je to dobrá vec.“²⁴⁷

Paní J. T., která se celý život pohybuje ve školství, registruje také negativní porevoluční změny v mezilidských vztazích na všech úrovních. „Neboli takéto proste nefér tlaky, takéto nefér veci, ktoré sa teraz dejú. Ani za socializmu, za takzvaného budovania komunizmu si nemohli niektorí ľudia toľko dovoliť, koľko si dovoľujú teraz. A toľko byrokracie ako je teraz som v živote nezažila.“²⁴⁸

Daniel Liška hovořil taktéž o porevoluční ekonomické situaci na Slovensku. Jako pozitivní vnímá možnost vlastnit soukromý majetek a ekonomicky s ním nakládat, ovšem jako problematické vidí, jací lidé ho v současnosti ponejvíce spravují. „Takže po tej ekonomickej stránke tuna vidíme nejakú transformáciu súkromného vlastníctva a prevod do nejakých súkromných rúk, ale je tam vidieť veľmi silnú väzbu na ten bývalý režim. Je ozaj veľmi málo silných podnikateľov na Slovensku, ktorí nemajú väzby na bývalý systém.“²⁴⁹

Peter Markov byl realista. Tušil, že aby vše dopadlo dobře – něžně, bude potřeba jistých ústupků. Ty prý udělal Václav Havel. Z jeho slov vyplývá, že i on prožíval euforii revolučních změn a doufal v lepší zítřky.

²⁴⁵ Rozhovor s P. Č. Vedla Nikola Čopová. Pořízeno dne 4. 5. 2014 v Košicích.

²⁴⁶ Rozhovor s Branislavem Budaiem. Vedla Dominika Nazarejová. Pořízeno dne 8. 5. 2014 v Čičavě.

²⁴⁷ Rozhovor se Slavomírem Albrechtem. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 11. 3. 2015 v Poľově.

²⁴⁸ Rozhovor s J. T. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 18. 2. 2015 v Košicích.

²⁴⁹ Rozhovor s Danielem Liškou. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 13. 4. 2015 v Košicích.

Někteří lidé však byli zklamáni už během revoluční dní. Na to vzpomíná i Peter Kalmus, kterému se připomněly otcovy rady z roku 1968, aby nikdy bolševikům nevěřil. *„Mnohí sú sklamaní. Tu je kúsok odtiaľto miesto, kde boli tie mítingy, kde boli tie desaťtisícové davy tej nežnej revolúcie. Posledný politický väzeň, neviem prečo práve on Čarnogurský. Už všetci boli vonku, no posledný politický väzeň, ktorý vyšiel z väzenia, bol Čarnogurský. A hneď pár dní po Bratislavskom mítingu prišiel do Košíc a tu z balkóna Vedeckej štátnej knižnice, pod ktorým bolo štyridsaťtisíc ľudí, pozdravil ‚S pánom bohom‘ a tak ďalej a z ničoho nič po štyroch minútach začal obhajovať Čiča, komunistického ministra spravodlivosti. Ako rečník bol výborný, ale ľudia začali písať ‚však vás zavrel‘. Lenže on bol taká autorita, ako vlastne jediný známy politický väzeň zo Slovenska, taký slovenský Havel v podstate svojim spôsobom. Napriek tomu, že sedel pár mesiacov za Gorbačova. ... (vrací se k Čičovi) Dav kričal ‚však vás zavrel‘, no Čarnogurský odpovedal ‚ale ma aj pustil, to je jeden slušný, svedomitý, hlboko veriaci katolík a ja urobím všetko a využijem svoj vplyv, aby sa pán Čič stal premiérom slovenskej vlády‘. No a za chvíľu bol premiérom slovenskej vlády.“²⁵⁰*

Z výše uvedeného citátu je patrné, že komunisté na Slovensku měli trochu jiné postavení a jinak se s nimi zacházelo v listopadu 1989. Milan Čič sice komunistou byl, ale hlásil se ke katolíkům, což dozajista hrálo obrovskou roli při výběru premiéra. V podstatě by se dala postava Čiče srovnat s postavou Jána Gašpara, který byť člen strany se v listopadových dnech dostal do čela VPN.

²⁵⁰ Rozhovor s Petrem Kalmusem. Vedľa Klára Kohoutová. Pořízeno dne 16. 3. 2015 v Košicích.

Obrázek 9 – Ján Čarnogurský na návšteve Košíc, 1. prosince 1989.²⁵¹

24.5. Reflexe po 25 letech – ideály, očekávání, naděje, zklamání, realita?

Po dvaceti pěti letech se jisté věci ozřejmily, jiné naopak zapadly. Narátoři s odstupem čtvrt století hodnotí revoluci prizmatem nasbíraných zkušeností. Pro mnohé se stal listopad 1989 něčím speciálním a dodnes změnu poměrů na Slovensku vítají *„Tá sloboda je neopísateľná s tým, čo bolo pred rokom osemdesiatdeväť.“*²⁵² Jiným revoluce sice svobodu přinesla, ale odnesla spoustu jiných věcí. *„Všetko má svoje plusy a mínusy, ja to tak vnímam, že bolo to dobré v nejakých veciach. Na niečo to možno nebolo dobré. Možno keby prešlo to, čo malo prejsť v tých šesťdesiatych rokoch za Dubčeka, toto by bolo asi ten najlepší scenár. Ale tak celkovo bolo to dobré, že sa to udialo.“*²⁵³

Ján Gašpar nehodnotí revoluci veskrze pozitivně. Doufal, že se poměry na Slovensku změni k lepšímu, k čemuž bohužel nedošlo. Proto je dnes rád, že již

²⁵¹ Zdroj: Jeseň nádeje alebo História písaná na uliciach. Sestavila redakce Východoslovenského vydavateľství, Košice, 1990.

²⁵² Rozhovor s Petrom Kalmusem. Vedľa Klára Kohoutová. Pořízeno dne 16. 3. 2015 v Košicích.

²⁵³ Rozhovor se Slavomírem Albrechtem. Vedľa Klára Kohoutová. Pořízeno dne 11. 3. 2015 v Poľově.

nepracuje ve vrcholové politice. „Človek sa sklamal. Predovšetkým to, že tí predstavitelia VPN, ktorí sa dostali do čela VPN iba preto, že nikdy neboli v strane, a v strane neboli, lebo boli neschopní a to sa ukázalo, že boli neschopní aj rok – dva po revolúcii, keď postupne všetkých odstavili a išli do zabudnutia, a znovu tí bývalí komunisti, lebo boli schopní. Lebo celý život sa o nič iné nesnažili, ako o vlastnú kariéru. Mali lakte už také dobré odreté, vedeli laktami bojovať, a znovu sú tam, kde boli pred rokom osemdesiatdeväť.“²⁵⁴

S humorem dnes vzpomíná na rozhovor s predsedom Národnej rady, ktorého se ptali, čo dělal v roce 1989. Jeho tehdejší aktivitu srovnává se svým postojem. „No napríklad keď sa opýtali predsedu Národnej rady, čo on robil v roku osemdesiatdeväť počas novembrových udalostí, on kachličkoval kúpeľňu. Tak on kachličkoval kúpeľňu a ja som išiel s kožou na trh tu na námestie a žena ma nechcela pustiť. Až keď som ju odniesol do pôrodnice, tak vtedy. Keby nebolo, že ma vyslovene držala doma na uzde, že ,ty blázon, vyhodí ťa z roboty‘, ma doma kárala, ja som skákal, všetko som sledoval, lebo som bol vtedy takto aktívny. No ale akonáhle som ju odniesol do pôrodnice, že mala pôrodné bolesti, tak som hneď išiel na námestie.“²⁵⁵

Velkým zklamáním pro Petera Kalmuse je, že v Československu neproběhla debolševizace, ve kterou doufal. Ta je však podle jeho vlastních slov utopií, ke které nikdy nedojde. Avšak přesto vidí narátor revoluci převážně ve světlých barvách. „Denacifikácia Nemecka vznikla tlakom celého sveta vrátane Sovietskeho zväzu. Debolševizácia nemohla vzniknúť a zatváranie, zákaz doživotnej činnosti, nemohla vzniknúť vytrhnutá z Moskvy, my sme boli satelit. Predstavte si, keby tu komunisti boli vylúčení. Ja by som to uvítal, oslavoval by som týždeň, keby komunisti v živote nemohli kandidovať. Mohli by podnikáť, mohli by cestovať, ale nikdy by nemohli byť volení. Ale to je utópia. ... Pre mňa bolo podstatné, že ten zločinecký systém padol a nastala až nečakaná sloboda. Námestia, ulice, galérie, kiná sú také slobodné, ako si to my ustrážime. Ale je tu tá obava, čo sa v tom Kremli momentálne deje.“²⁵⁶ Narátor ale přeci byl členem OF, které hlásalo: *Nejsme jako oni*, tedy neslibovalo debolševizaci. Z rozhovoru jasně vyplynulo, že pan Kalmus má obrovský odpor k minulému režimu a k lidem, kteří byli ve straně.

²⁵⁴ Rozhovor s Jánem Gašparem. Vedľa Klára Kohoutová. Pořízeno dne 12. 2. 2015 v Košicích.

²⁵⁵ Rozhovor s Jánem Gašparem. Vedľa Klára Kohoutová. Pořízeno dne 12. 2. 2015 v Košicích.

²⁵⁶ Rozhovor s Petrem Kalmusem. Vedľa Klára Kohoutová. Pořízeno dne 16. 3. 2015 v Košicích.

Narátorka J. T. je dokonce přesvědčená o tom, že k žádné revoluci v roce 1989 nedošlo. *„Tu revolúcia nebola, pokiaľ si všetci ľudia myslia v Československu a hlavne na Slovensku, že tu došlo k nejakej revolúcii, tak je to veľký omyl. Pokiaľ všetci tlieskali, kľúčmi zvonili, tak prakticky v tichosti Komunistická strana a všetka tá klika už nevedeli čo. My sme boli pred krachom a teda v tichosti odovzdali všetko, ale pokiaľ sa zvonilo na uliciach, tak oni si zaistovali svoje pozície, svoje miesto, preto ja môžem zaručene povedať, že vládne nám komunisticko-eštebácka klika.“*²⁵⁷

Pevně doufala, že se poměry v Československu zlepší. Realita ji nadobro zklamala. Po předchozí zkušenosti života ve svobodném státě se těšila, že i její milované Slovensko se dočká něčeho podobného. *„Naivne som si myslela, že tu fakt nastane demokracia, že to bude alespoň tak, ako v tej rozvojovej krajine, ako to vtedy bolo, lebo potom aj tam sa to zmenilo.“*²⁵⁸

Podobně hovořil i Slavomír Albrecht. Narátor uvádí, že je rád, že k revoluci došlo, ovšem následný vývoj nehodnotí jednoznačně pozitivně. *„Komu to najviac prospelo? Ti, čo boli predtým pri moci, väčšina z nich zostala aj teraz. Jednoducho nebolo to ako v Rumunsku, že boli popravení tí pohlavári, ale jednoducho niektorí odišli do ústrania s tým, že neboli potrestaní za to, čo páchali. Alebo postupom času, povedzme si, náš bývalý prezident Schuster, a bol dokonca prezidentom Slovenskej republiky. Ale zas ťažko povedať, neviem, že by niekomu vedome ublížil.“*²⁵⁹

25. Rozpad Československa

Přestože primární záměr a cíl výzkumu se netýkal rozpadu Československa, většina narátorů se ve svém vzpomínání tohoto tématu dotkla. Příčinou mohl být i fakt, že pocházím z České republiky a studuji na Karlově univerzitě. Téměř v každém rozhovoru bylo tomuto tématu věnováno pár slov. Podle různých průzkumů veřejného mínění o stanoviskách obyvatel České a Slovenské republiky od počátku 90. let naprosto převládala touha po zachování společného státu. Centrum pro výzkum veřejného mínění zveřejnilo v roce 2003 názory lidí na rozpad jednotného státu, v němž uvádí, že 59%

²⁵⁷ Rozhovor s J. T. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 18. 2. 2015 v Košicích.

²⁵⁸ Rozhovor s J. T. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 18. 2. 2015 v Košicích.

²⁵⁹ Rozhovor se Slavomírem Albrechtem. Vedla Klára Kohoutová. Pořízeno dne 11. 3. 2015 v Poľovĕ.

obyvatel nesouhlasilo s rozpadem.²⁶⁰ „Väčšina obyvateľov nebola za rozpad, preto ODS a HZDS nechceli referendum.“²⁶¹ Nejvíce lidí se shodovalo v názoru, že rozdělení Československa nebylo záležitostí obyčejných lidí, nýbrž politiků.

Oslovení narátoři se na rozpad společného státu dívají značně negativně a někteří jsou i po tolika letech stále pobouřeni. Nejostřeji se k tomuto tématu vyslovil Ján Gašpar. „Taký Kalvoda so mnou chodil, to bol taký hajzel, obyčajný playboy pražský, ktorý má na svedomí rozpad Československa, s čím sa neviem zmieriť doteraz.“²⁶² Dále pokračuje už méně rozlíceně a vysvětluje důvody svého hněvu. „Sklamaním je to rozpadnutie Československa, lebo ja som čechoslovakista a v Prahe som študoval päť rokov a vôbec, ja poznám dejiny tak. Primitívi väčšinou tu sa snažili osamostatniť, jednak preto, ako Mečiar, aby ju chmatli pre seba. Sa báli, že im to zoberú českí nejakí chamtivci, jednak preto, a jednak možno srdce a čo ja viem na Kriváni? Proste blázni, keď ne Česi, nech si uvedomia, keď ne Česi v osemnástom roku a Masaryk, tak sú všetci v prdeli, rozprávajú po maďarsky, hej? To si neuvedomujú, kdesi by ako folklór bola slovenčina. A oni potom sa Čechom takto vypomstili, ale Česi to nechali na nás. Aj ten Kalvoda, aj tam iní boli, aj Klaus v tom čase a Havel, a nechceli poškvrniť dielo Masaryka, lebo Československo je dielom Masaryka. Slováci to chcú, Slováci to chcú, akí Slováci? Tu bol ten Mečiar a páru takých, Lupták, taký primitív zo strany tej robotníckej. Ale bežne národ, keby tu bol plebiscit, tak deväťdesiat percent je za zachovanie Československa. A oni stále a mňa to štvalo, jak Slováci to chcú? Za to, že vykrikuje Mečiar a pár ľudí okolo neho, tak celý národ to chce? ... Pri každej príležitosti: Slovensko si praje samostatnosť, Slováci si prajú, aké Slovensko, akí Slováci? Pár jednotlivcov a prečo nedali ani plebiscit, čo mal byť plebiscit? Jednoducho sa to za zeleným stolom, pod nejakou lipou, Mečiar s Klausom dohodli a išlo to.“²⁶³

Obdobný pohled na začátky společného státu a jeho dvě ikony, Tomáše Garrigue Masaryka a Milana Rastislava Štefánika, má i Peter Kalmus. Dodává, že nemůže pochopit, co stálo za slovenskými snahami o osamostatnění. V Čechách vidí kamarády, ty, kteří Slovensku v roce 1918 pomohli. „Ja nechápem ten nacionalizmus slovenský ... Nebyť toho,

²⁶⁰ KUNŠTÁT, Daniel: Názory na rozdělení Československa. Dostupné na: <http://cvvm.soc.cas.cz/politicke-ostatni/nazory-na-rozdeleni-ceskoslovenska>. (Adresa platná k 1. květnu 2015).

²⁶¹ Rozhovor s Danielem Liškou. Vedľa Klára Kohoutová. Pořízeno dne 13. 4. 2015 v Košicích.

²⁶² Rozhovor s Jánem Gašparem. Vedľa Klára Kohoutová. Pořízeno dne 12. 2. 2015 v Košicích.

²⁶³ Rozhovor s Jánem Gašparem. Vedľa Klára Kohoutová. Pořízeno dne 12. 2. 2015 v Košicích.

že pochopí (Štefánik), že jediná záchrana pre tento slovenský kmeň je Československo, pretože Masaryk sľúbil, dáme vám právnikov, dáme vám učiteľov, Slováci nemali nič. Pásli ovce, kolaborovali, raz chceli byť Maďari, raz nie, nemali svoje dejiny žiadne ... Všetkým Čechom môžeme vďačiť za to, že sa to celé zachovalo, že sme sa obohatili inými dejinami, inou kultúrou. Nie proste nenávisť, Česi okrádali.“²⁶⁴

Pro Kalmuse bude navždy Praha hlavním město a Československo jeho domovinou. „Ako sme boli smutní, keď sa rozdelil štát, zbytočne, nezmysle, bez legitimacy. Ako sme závideli krajine odkiaľ ste, že idú reformami, ako sa aspoň symbolicky odsúdil Štepan, Lorenc ... stále, stále a to som nezmínol, stále a doteraz budem Prahu považovať za hlavné mesto a Československo za svoju vlasť. Pretože tie štáty vznikli bez legitimacy. Ako legálne poslanci rôzne manipulovaní vo Federálnom zhromaždení, ktorí prisahali vernosť federácii, zrazu odskočili a rozdelili štát. Ale ten štát, tie štáty nikdy nebudú mať legitimitu, pretože nebolo referendum a žiadna z tých strán, ani HZDS, ani ODS, nemala právo rozdeliť unitárny štát ... takže tá legitimita nikdy nebude. To sa nedá získať späť tá legitimita, lebo dvadsať percent ľudí už je mŕtvych.“²⁶⁵

Již méně emotivně, ale přesto se zármutkem hovořil o rozpadu Daniel Liška. Narátor popsal události spjaté s touto historickou událostí v jeho rodném městě, v Košicích. Na 1. ledna 1993 asi nikdy nezapomene, byl to pro něj smutný den, stejně tak jako pro valnou většinu Košičanů. V rozhovoru zmínil už dnes usměvavou aktivitu svého přítele Petra Neuwirta, jíž chtěl veřejně vystoupit proti plánovanému rozdělení státu a vyjádřit postoje Košičanů. „Tak v Košiciach to bolo veľmi traumatické, pretože Košičania drvivou väčšinou mali federálne cítenie, to sa prejavovalo aj sympatiami k politickým stranám, ktoré nemali v programe rozbitie Československa. Takže Košice sú takou, ozaj keby ste hľadali nejakou enklávu profederálneho myslenia, tak to sú práve Košice. V deväťdesiatom druhom, keď sedemnásteho července bola vyhlásená zvrchovanosť Slovenska, tak tuhá Peter Neuwirth založil Hnutie za samostatné Košice. A tí, ktorí sa chceli odtrhnúť od Čiech, tak v tom videli veľké nebezpečenstvo, pretože si mysleli, aha tak my sa odtrhneme od Prahy a Košice sa odtrhnú od Bratislavy, takže to brali vážne. Ale nakoniec sa to dostalo do takej humoristickej polohy, recesistickej, ale viem si predstaviť, že Košičania by boli za samostatnú Košickú republiku. Že keď už samostatnosť,

²⁶⁴ Rozhovor s Petrom Kalmusem. Vedľa Klára Kohoutová. Pořízeno dne 16. 3. 2015 v Košicích.

²⁶⁵ Rozhovor s Petrom Kalmusem. Vedľa Klára Kohoutová. Pořízeno dne 16. 3. 2015 v Košicích.

tak aj od zvyšku Slovenska. A v deväťdesiatom treťom prvého prvý to bol smútok. Ludia boli doma, žiadne oslavy. Pre mňa to bolo veľmi, veľmi smutné. ²⁶⁶

Päťatyřicetiletý řeckokatolický kněz Pavol Medviď rozpadu Československa věnoval taktěž malou vzpomínku. V té době pobýval v Praze, kde studoval teologii. Pro něj to byla obrovská rána – jeden den byl doma a na druhý den už v zahraničí. *„Bolo to také, ja neviem. Prvého som sa ráno prebudil v cudzine, už to nebol domov.* ²⁶⁷ V jeho případě hrál roli i fakt, že je Rusín. Podle narátora se etnika s rozpadem společného státu vyrovnávala asi nejhůře. ²⁶⁸ O pestrém složení obyvatel v Československu hovořil i Petr Pithart na konferenci 18. listopadu 2014, která byla věnována listopadům 1939 a 1989, kde Pithart pronesl: *„Skončil se jeden velký sen, z heterogenního státu, kde byla pestrost národů a etnicit, se stal stát homogenní.* ²⁶⁹

Na společný stát Čechů a Slováků mají narátoři převážně krásné vzpomínky, jejichž živnou půdou bylo jakési pražsko-košické přátelství. V souvislosti s rozdělením státu narátoři často připomínali rozdělení rodin a ztíženými podmínkami cestování. Velice výstižně se k této problematice vyjádřil Daniel Liška. Košice měly jednoduše k Praze blízko. *„Bolo to tým, že aj z takej praktickej, z takého praktického dôvodu. Košice majú nočné spojenie na Prahu, takže vy keď si sadnete do vlaku, tak ráno ste v Prahe, ale takéto spojenie medzi Bratislavou a Košicami dodnes neexistuje ... má to hlbšiu históriu, Košice po roku 1918 dostali z Čiech veľkú materiálnu aj intelektuálnu podporu, pretože Košice boli brané pražským centrom ako istá protiváha voči Bratislave ... po vzniku Československa veľa profesií bolo obsadzovaných Čechmi, to znamená školstvo, medicína, súdy. To boli Česi, ktorí mali aj svoje štvrte, české štvrte, takže tie väzby boli potom aj etnické, ako veľa Čechov. Počas Slovenského štátu to bolo prerušené, ale veľká časť ľudí mala nejaké aj osobné, rodinné väzby na Českú republiku. To je druhý faktor. Tretí faktor bol ten, že v Prahe sa toho predsa len dialo viac ako v Bratislave.* ²⁷⁰

Závěrem této kapitoly bych ráda použila alespoň trochu optimistická slova narátora Daniela Lišky, který sice v roce 1993 vnímal rozbití státu jako něco negativního, něco

²⁶⁶ Rozhovor s Danielem Liškou. Vedla Klára Kohoutová. Pořizeno dne 13. 4. 2015 v Košicích.

²⁶⁷ Rozhovor s Pavlem Medviďem. Vedla Klára Kohoutová. Pořizeno dne 24. 2. 2015 v Košicích.

²⁶⁸ Rozhovor s Pavlem Medviďem. Vedla Klára Kohoutová. Pořizeno dne 24. 2. 2015 v Košicích.

²⁶⁹ PITHART, Petr: Listopad 1989 a česká společnost tehdy a dnes. Konference Univerzita a/versus totalita, uspořádaná dne 18. listopadu 2014 ve Vlasteneckém sále Karolina, Ovocný trh 3, Praha.

²⁷⁰ Rozhovor s Danielem Liškou. Vedla Klára Kohoutová. Pořizeno dne 13. 4. 2015 v Košicích.

s čím se zprvu nechtěl ztotožnit, ale po dvaceti dvou letech tuto událost nehodnotí tak černobíle. „*Keď sa na to rozdelenie pozeráme s odstupom času tak ja si myslím, že to Slovensku predsa len prospelo v tom dozretie ... tie nacionalistické tendencie by na Slovensku rástli, aj na českej strane by rástli, takže koniec koncov asi v tej chvíli, kedy to napätie nebolo eskalované, sa to rozdelilo.*“²⁷¹

²⁷¹ Rozhovor s Danielem Liškou. Vedľa Klára Kohoutová. Pořízeno dne 13. 4. 2015 v Košicích.

ZÁVĚR

Nežná revolúcia v roce 1989 je významným mezníkem novodobých slovenských dějin, jelikož zapříčinila pád normalizačního režimu a otevřela tak cestu k tranzici z totalitního Československa na demokratický stát. Současně odstranila vedoucí úlohu komunistické strany, otevřela prostor pro vytvoření pluralitního politického systému, uskutečnění svobodných voleb, odstátnění nefunkčního hospodářského systému a praktické uplatňování základních lidských práv a svobod. V obrovském rozsahu narostla svoboda médií, ze kterých byla odstraněna vládou nařízená cenzura. Značným přínosem bylo otevření doposud uzavřených hranic, což umožnilo realizovat nejen nové vazby na trhu, ale také možnost svobodně cestovat kamkoliv do celého světa. Pád komunistického režimu a otevření se světu také přispěly k zavádění moderních technologií.

Prostřednictvím osobních vzpomínek oslovených Východoslováků můžeme vidět, že na revoluci existuje mnoho pohledů. Někteří ji hodnotí jako zklamání, jiní ji vnímají pozitivně – samotní narátoři často hovořili o jednotlivých tématech dosti rozdílně, mnohdy vyjadřovali protikladné názory a postoje. Předkládaná práce reflektuje situaci na východním Slovensku před rokem 1989, v roce 1989 a částečně i po něm. Samozřejmě, že se v roce 1989 nezastavil čas a životy narátorů nadále pokračují. Avšak revoluční rok 1989, po kterém se odehrála celková transformace a demokratizace společnosti, tato práce chápe jako pomyslný konec jedné etapy a začátek nové.

Revoluce se v neposlední řadě také stala jedním z předmětů dodnes velice polemizovaného rozpadu Československa. Drtivá většina obyvatelstva revoluci v roce 1989 vítala jako zásadní pozitivní změnu a spojovala ji s vyhlídkami na lepší zítřky. To se ale již s určitostí nedá říci s odstupem dvaceti pěti let. Dnes je pohled na revoluci a následný vývoj na Slovensku značně nesourodý, souvisí s celkovou proměnou, která ovlivnila nejen životní, ale i pracovní a sociální podmínky

Závěrem lze říci, že změna, která nastala v listopadu 1989, ovlivnila každého obyvatele v Československu. Na revoluci se každý dívá subjektivně, proto nelze uvedené výpovědi vztahovat na širší část společnosti a zobecňovat je. Ve výpovědích se mnohokrát vyskytovala určitá ambivalence, protože na jedné straně revoluce s sebou přinesla svobody, kterých si narátoři nadmíru cení, na straně druhé společnost o mnoho věcí přišla - sociální jistoty, jistotu pracovního místa. Obrovským přínosem demokracie je možnost pohlížet na určité věci či události rozdílně. Díky demokracii můžeme svobodně diskutovat, a to bez ohledu na to, zda se naše názory někomu líbí nebo ne, zda zapadají do politického

vidění světa „vedoucí“ strany, víry, etnických předsudků atd. Nejvíce zřetelné rozpory ve výpovědích narátorů se objevovaly v otázce, jak reflektují ony listopadové události po čtvrt století. V odpovědích se zrcadlila pestrá paleta názorů.

POUŽITÉ ZDROJE

LITERATURA

BARNOVSKÝ, Michal: Sovietska perestrojka, vedenie KSC a lavicové opozičné prúdy. In: LALUHA, Ivan – UHER, Ján: Cesty k novembru 1989. Aktivity Alexandra Dubčeka. Bratislava: Nová práca, 2000. ISBN 80-8892-920-2.

BUDAJ, Ján: Na križovatke dejín: päť dní po tom. In: SNOPKO, Ladislav: Umelecká beseda na križovatke dejín. Bratislava: Slovenská výtvarná únia, 2009. ISBN 978-80-8906-247.

FELDEK, Ľubomír: Prvé dni Nežnej. In: SNOPKO, Ladislav: Umelecká beseda na križovatke dejín. Bratislava: Slovenská výtvarná únia, 2009. ISBN 978-80-8906-247.

GÁL, Fedor: Několik dnů. Praha: Academia, 2012. ISBN 978-80-200-2091-8.

HALBWACHS, Maurice: Kolektivní paměť. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. ISBN 978-80-7419-016-2.

HILBERTOVÁ, Denisa: Czechs in Košice. In: ONČENÁŠOVÁ, Slávka – ZAHORÁN, Csaba: Remembering the city. A guide through past of Košice. Košice: UPJŠ, 2013. ISBN 978-963-89185-2-9.

HLAVÁČEK, Jiří: Teorie a metodologie orální historie. Časopis Memo č. 2/2012.

HUČKO, Ján: Novembrové udalosti v archívnych dokumentoch volených orgánov ÚV KSS. In: JAŠEK, Peter: 20. výročie Nežnej revolúcie. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2010. ISBN 978-80-89335-29-2.

JAŠEK, Peter – PODOLEC, Ondrej: Komunistický svet bol svetom pretváranky a dvojitých hodnôt. Rozhovor s tribúnom Nežnej revolúcie Jánom Budajom. Časopis Pamäť národa č. 3/2014.

KATREBOVA-BLEHOVA, Beata: The Opposition Movement in Slovakia in the Period of Normalization. Časopis Remembrance and Solidarity č.3/2014.

KOPASZ, László: Maďarská iniciatíva na Slovensku na sklonku normalizácie. Časopis Pamäť národa č. 3/2014.

KOVÁČ, Dušan: Dějiny Slovenska. Praha: Lidové nakladatelství, 1998. ISBN 80-7106-267-7.

LALUHA, Ivan – UHER, Ján: Cesty k novembru 1989. Aktivity Alexandra Dubčeka. Bratislava: Nová práca, 2000. ISBN 80-8892-920-2.

LAZORIŠÁK, Štefan: Karneval revolúcie. Košice: Hernád s.r.o, 2011. ISBN 978-80-969480-7-9.

MLYNÁRIK, Ján: História česko-slovenských vzťahov. In: VODIČKA, Karel (ed.): Dělení Československa. Deset let poté. Praha: Volvox Globator, 2003. ISBN 80-7207-479-2.

ONDRUŠ, Vladimír: Atentát na nežnú revolúciu. Bratislava: Ikar, 2009. ISBN 978-80-55118-987.

OTÁHAL, Milan – VANĚK, Miroslav: Sto studentských revolucí. Praha: Lidové noviny, 1999. ISBN 80-7106-337-1.

PACNER, Karel: Osudové okamžiky Československa. Praha: Brána, 2012. ISBN 978-80-7243-597-5.

PŘÍHODA, Petr: Sociálně-psychologické aspekty soužití Čechů a Slováků. In: VODIČKA, Karel (ed.): Dělení Československa. Deset let poté. Praha: Volvox Globator, 2003. ISBN 80-7207-479-2.

RYCHLÍK, Jan: Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945–1992. Bratislava: Academic electronic Press, 1998. ISBN 80-88880-11-4.

SCHUSTER, Rudolf: Rozhovory s Milanom Čičom. Košice: Pressprint, 2001. ISBN 80-968272-7-8.

SNOPKO, Ladislav: Tri dni v Umeleckej besede, alebo vznik Verejnosti proti násiliu. In: SNOPKO, Ladislav: Umelecká beseda na križovatke dejín. Bratislava: Slovenská výtvarná únia, 2009. ISBN 978-80-8906-247.

STEIN, Erik: Česko-Slovensko. Konflikt, roztržka, rozpad. Praha: Academia, 2000. ISBN 80-200-0752-0

STRAUSS, Anselm – CORBIN, Juliet: Základy kvalitativního výzkumu. Postupy a techniky metody zakotvené teorie. Boskovice: Albert, 1999. ISBN 80-85834-60-X.

STŘEŠNÁK, Gábor: K problematike mimoriadne skartácie materiálov ŠtB na Slovensku roku 1989. In: JAŠEK, Peter: 20. výročie Nežnej revolúcie. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2010. ISBN 978-80-89335-29-2.

SUK, Jiří: Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize. Praha: Prostor, 2009. ISBN 978-80-7260-219-3.

ŠIMULČÍK, Ján: 291 284 odvážnych. Podpisová akcia za náboženskú slobodu v Československu v roku 1988. Časopis Pamäť národa č. 3/2014.

VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana: Naslouchat hlasům paměti. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. ISBN 978-80-7285-089-1.

VANĚK, Miroslav: Orální historie ve výzkumu soudobých dějin. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004. ISBN 80-7285-045-8.

VANĚK, Miroslav: O orální historii s jejími zakladateli a protagonisty. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2008. ISBN 978-80-7285-107-2.

VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel: Třetí strana trojúhelníku. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011. ISBN 978-80-7285-145-4.

VODIČKA, Karel: Deset let poté. In: VODIČKA, Karel (ed.): Dělení Československa. Deset let poté. Praha: Volvox Globator, 2003. ISBN 80-7207-479-2.

VODIČKA, Karel – CABADA, Ladislav: Politický systém České republiky. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-337-6.

ŽATKULIAK, Jozef a kol.: November 89. Medzník vo vývoji slovenskej spoločnosti a jeho medzinárodný kontext. Bratislava: Veda, 2009. ISBN 978-80-89396-04-7.

ŽATKULIAK, Jozef a kol.: November 1989 a Slovensko. Chronológia a dokumenty (1985–1990). Bratislava: Nadace Milana Šimečky, 1999.

ŽIAK, Miloš: Pád komunizmu na Slovensku a najmä čo sa dialo po ňom. Vydané vlastním nákladem, 1994. ISBN 80-967154-9-6.

ROZHOVORY

- Rozhovor se Slavomírem Albrechtem, vedla Klára Kohoutová, 11. března 2015.
- Rozhovor s Branislavem Budajem, vedla Dominika Nazarejová, 14. května 2014.
- Rozhovor s D. Č., vedla Nikola Čopová, 4. května 2014.
- Rozhovor s M. Č., vedla Nikola Čopová, 4. května 2014.
- Rozhovor s P. Č., vedla Nikola Čopová, 4. května 2014.
- Rozhovor s Jánem Gašparem, vedla Klára Kohoutová, 12. února 2015.
- Rozhovor s Petrem Kalmusem, vedla Klára Kohoutová, 16. března 2015.
- Rozhovor s Danielem Liškou, vedla Klára Kohoutová, 13. dubna 2015.
- Rozhovor s Petrem Markovem, vedla Dominika Nazarejová, 14. května 2014.
- Rozhovor s Melicharem Jozefem Matisem, vedla Dominika Nazarejová, 5. května 2014.
- Rozhovor s Pavlem Medviděm, vedla Klára Kohoutová, 24. února 2015.
- Rozhovor s J. T., vedla Klára Kohoutová, 18. února 2015.

ARCHIVNÍ MATERIÁLY

Zápisy ze zasedání Východoslovenského KV KSS ze dne:

- 21. listopadu 1989
- 24. listopadu 1989
- 25. listopadu 1989

NOVINY

Deník Pravda ze dne:

- 19. listopadu 1989
- 20. listopadu 1989
- 21. listopadu 1989
- 22. listopadu 1989
- 23. listopadu 1989

Deník Smena ze dne:

- 20. listopadu 1989
- 21. listopadu 1989
- 25. listopadu 1989
- 27. listopadu 1989
- 29. listopadu 1989

Deník Práca ze dne:

- 21. listopadu 1989
- 24. listopadu 1989
- 25. listopadu 1989
- 28. listopadu 1989

INTERNETOVÉ ZDROJE

<http://www.minv.sk/?zakon-o-archivoch-a-registraturach>

<https://www.upjs.sk/univerzita/info/o-univerzite/historia-univerzity>

KUNŠTÁT, Daniel: Názory na rozdělení Československa. Dostupné na:
<http://cvvm.soc.cas.cz/politicke-ostatni/nazory-na-rozdeleni-ceskoslovenska>.

OTTO, Jan: Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopedie obecných znalostí. Praha: J. Otto, 1904. Dostupné na: <https://archive.org/details/ottvslovnknauni35ottogoog>.

RŮŽIČKA, Daniel: Sametová revoluce, role rozhlasu a televize. Dostupné na: http://totalita.cz/1989/1989_sp_11.php.

ZAJAC, Peter: Budaj hovorí čisté fantazmagórie. Dostupné na: <http://www.sme.sk/c/4189691/peter-zajac-budaj-hovori-ciste-fantazmagorie.html>.

DOKUMENTY

Dokument Labyrintem revoluce, část třetí: Slovensko, jiná revoluce? Česká televize 2006. Online dostupné na: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10095702390-labyrintem-revoluce/206452801320003/>. (Adresa platná k 1. květnu 2015),

Dokument November +20. Vyrobil Ústav pamäti národa, Bratislava 2009.

KONFERENCE

UNIVERZITA A/VERSUS TOTALITA uspořádaná dne 18. listopadu 2014 ve Vlasteneckém sále Karolina, Ovocný trh 3, Praha, příspěvek PITHART, Petr: Listopad 1989 a česká společnost tehdy a dnes.

PŘÍLOHY

Seznam příloh:

Příloha č. 1 – Základní informace o rozhovorech

Příloha č. 2 – Vzor dopisu/e-mailu používaného pro kontaktování narátorů

Příloha č. 3 – Udělení souhlasu ke zpracování a zpřístupnění osobních a citlivých údajů

Příloha č. 4 – Životní příběhy narátorů

Příloha č. 1 – Základní informace o rozhvorech

příjmení, jméno	datum	začátek	délka (h:m:s)	místo konání	prostředí
Albrecht Slavomír	11.3.	17:00	29:49	Poľov	doma (obývací pokoj)
Gašpar Ján	12.2.	10:00	1:28:14	Košice	pracoviště narátora (kancelář)
Kalmus Peter	16.3.	19:00	2:36:22	Košice	literární kavárna
Liška Daniel	13.4.	16:30	55:58	Košice	literární kavárna
Medvid' Pavol	24.2.	10:15	44:28	Košice	pracoviště narátora (kostel)
T. J.	18.2.	14:00	1:01:26	Košice	pracoviště narátorky (kabinet)

Příloha č. 2 – Vzor dopisu/e-mailu používaného pro kontaktování narátorů

Vážený pane [příjmení kontaktovaného],

dovolte mi, abych se představila. Jmenuji se Klára Kohoutová a jsem studentkou druhého ročníku magisterského oboru: orální historie – soudobé dějiny na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze. V rámci své diplomové práce se zaměřuji na východní Slovensko jakožto nedílnou součást československých dějin. Tématem mojí diplomové práce je: Reflexe Východoslováků na rok 1989. Mým záměrem je reflektovat pohled na rok 1989 skrze svědectví Slováků.

Moje práce bude dělána právě metodou orální historie, tedy na základě rozhovorů s pamětníky. To je také důvod, proč Vás kontaktuji, ráda bych s Vámi uskutečnila rozhovor, jakýsi life story, se zaměřením na rok 1989, respektive na ony podzimní události, o Vašich zkušenostech, zážitcích, vzpomínkách a prožitcích. Bylo by pro mne velice přínosné, pokud bych se s Vámi mohla sejít a případně nahrát rozhovor. Výsledky mého badání budou zpracovány pouze a jen s Vaším svolením v mé diplomové práci.

Kontakt na Vás jsem získala od [jméno a příjmení zprostředkující osoby]. Mým vedoucím práce je Prof. PaedDr. Mgr. Miroslav Vaněk PhD. V příloze Vám zasílám anotaci své diplomové práce.

Pokud Vás můj dopis oslovil, prosím kontaktujte mě na jednu z níže uvedených kontaktní adresy.

Děkuji za Váš čas a ochotu.

S pozdravem a přáním pěkného dne

Bc. Klára Kohoutová

[kontaktní údaje]

Příloha č. 3 – Udělení souhlasu ke zpracování a zpřístupnění osobních a citlivých údajů

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta humanitních studií

Udělení souhlasu ke zpracování a zpřístupnění osobních a citlivých údajů

Jméno a příjmení:.....

Podle zákona č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů, ve znění pozdějších předpisů, uděluji Bc. Kláře Kohoutové svůj souhlas se zpracováním svých osobních a citlivých údajů k vědeckým a vzdělávacím účelům. Jedná se o údaje, které jsem poskytl v rozhovorech zaznamenaných v rámci výzkumu k diplomové práci: „Reflexe Východoslováků na rok 1989. Životopisná vyprávění.“

Souhlasím také, aby rozhovory byly uloženy v osobním archivu Kláry Kohoutové, ve formě zvukového záznamu a přepisu a byly zpřístupňovány k vědeckým a vzdělávacím účelům pouze se souhlasem vlastníka archivu.

Další ujednání:

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

V..... dne.....

.....
podpis

Příloha č. 4 – Životní příběhy narátorů

KARTA NARÁTORA

Jméno a příjmení narátora: Slavomír Albrecht

Tazatel: Klára Kohoutová

Datum a místo konání rozhovoru: 11. března 2015, Košice – dům narátora

Délka rozhovoru: 29:49

Projekt: Reflexe Východoslováků na rok 1989. Životopisná vyprávění.

Stručná biografie:

Slavomír Albrecht se narodil 14. října 1975 v Košicích. Sám sebe charakterizuje jako vesnického chlapce, od narození bydlí v Poľovĕ, dnes součást Košic, přesto si tato vesnice zanechala svůj svébytný ráz. Narátorův otec měl problém, jelikož odmítl vstoupit do strany, na vojně nedostal do ruky zbraň, byl takzvaný PTPák. Tragickým způsobem se jeho rodiny bývalý režim nedotkl.

První stupeň základní školy narátor absolvoval v místní škole v Poľovĕ. Druhý stupeň a střední školu navštěvoval v Košicích. V druhé polovině 80. let pociťoval cosi ve vzduchu, jakési uvolnění (trh se otevřel). Politický život na vesnici byl jiný než v centrech, přesto jej narátor intenzivně vnímal, a to především stejně tak jako většina mladých lidí, skrze hudbu. Zúčastnil se pár koncertů, avšak nikdy se nedostal do problémů se státní bezpečností. 80. léta prožíval skrze konzum – hudbu, kazety, oblečení atd.

Listopadové události jej zasáhly na střední škole, spolu se svými spolužáky se několikrát účastnil demonstrací na Hlavní ulici v Košicích, které měly protirežimní charakter. Celá škola se také účastnila generální stávkou 27. listopadu 1989. O revoluci v roce 1989 mluví jako o davové euforii (dav strhl jednotlivce). Nikdo nevěděl, co se děje, špatná informovanost. Revoluce je pro něj největší zlom v jeho životě a doufá, že to zažije člověk je jednou za život.

V komunistickém režimu žil, snažil se přežít, nebyl s ním ztotožněný. Narátor přiznává, že za komunistické éry se lidé po ekonomické stránce neměli špatně, samozřejmě ani teď se nemají špatně. Všechno má své plusy a mínusy. V roce 2001 se oženil a o pár let později se stal otcem dvou synů. Momentálně pracuje v US Stylu (bývalé Železářny).

Charakteristika narátora:

- upřímný, uvolněný

- plně vyjadřuje své názory, rozhodně nic neskrývá

Klíčová slova: revoluce, sport, svoboda, hudba.

KARTA NARÁTORA

Jméno a příjmení narátora: Ján Gašpar

Tazatel: Klára Kohoutová

Datum a místo konání rozhovoru: 12. února 2015, Košice – pracoviště narátora

Délka rozhovoru: 1:28:14

Projekt: Reflexe Východoslováků na rok 1989. Životopisná vyprávění.

Stručná biografie:

JUDr. Ján Gašpar, narozen 1953. Otec člen strany od roku 1948, tajně chodil do kostela v Prešově. Od roku 1968 do roku 1981 (důchod) působil narátorův otec jako předseda Národního výboru Košice Staré město. Matka ředitelka základní školy. Pan Gašpar vystudoval práva na Karlově univerzitě v Praze. Během studia na vysoké škole mu byl nabídnut vstup do strany. Do strany vstoupil, vystoupil v roce 1991. Po škole pracoval na Národním výboru Košice IV. a od roku 1983 jako vedoucí odboru. V roce 1986 působil čtyři měsíce na stáži v Městském odboru strany. Narátor tvrdí, že díky této zkušenosti měl přehled o lidech. Od mládí se zajímal o politické dění a s tím související problematiku týkající se regionu Košic. Ve druhé polovině 80. let se začal více veřejně projevat a v některých ohledech kritizoval KSČ. Sám o tom hovoří jako o jistém risku, jelikož byl v té době již ženatý. Na druhou stranu měl děti malé, takže jak sám narátor uvedl, nešlo mu o to, aby děti byly přijaty na SŠ či VŠ.

Narátor uvádí, že vnitřní politika se po nástupu Michaila S. Gorbačova změnila. Tato proměna však nebyla rychlá, právě naopak postupná. V roce 1988 vyšla kniha *História turistiky v Košiciach*, na níž se narátor podílel (napsal 2/3 knihy), do textu propašoval historii skautského hnutí. Byl uvědomělý, jelikož věděl, že samotná historie skautingu by vyjít nemohla. Pan Gašpar byl také členem ideologické komise Městského výboru strany. Což pro narátora byla výhoda. Když totiž cenzor z Městského výboru viděl pod textem jméno pana Gašpara, knihu tudíž ani nečetl a rovnou ji schválil jako ideologicky nezávadnou. V roce 1989 na schůzi strany museli členové Městského výboru strany odsuzovat pamflet *Několik vět*, narátor se jako jediný zdržel hlasování. Nikdo

z Městského výboru tento pamflet nečetl. Pan Gašpar byl mimo jiné také aktivista Městského výboru strany a člen výboru strany.

Narátor uvádí, že na Slovensku bylo málo disidentů, v Košicích jen skupina okolo Marcela Strýka. Strana dle něj dopadla, tak jak dopadla, jelikož v ní bylo mnoho neschopných lidí, kteří tam byli pouze kvůli dělnickému původu.

Pan Gašpar revoluci přivítal, v předcházejícím období pocíťoval vnitřní krizi. Dva dny před generální stávkou vystoupil narátor na tribuně před Státní vědeckou knihovnou. Revoluční vlna vynesla pana Gašpara do čela VPN v městské části Košice IV. Narátor tvrdí, že situace v listopadu 1989 se měnila z minuty na minutu. Zvolen jako delegát na sjezd ÚV KSS a 18. sjezd ÚV KSČ do Prahy. V 90. letech narátor podnikal v nákladní dopravě. Od roku 1998 působí jako ředitel Vědecké knihovny v Košicích. Když Rudolf Schuster zakládal SOP, vstoupil do strany a stal se členem Městského vedení.

Charakteristika narátora:

- uvědomělý, erudovaný, uvolněný, upřímný a suverénní
- nebojí se dát najevo své názory – občas padala i ostřejší slova
- mluví především o záležitostech pracovního rázu

Klíčová slova: Košice, Komunistická strana, VPN, OF.

KARTA NARÁTORA

Jméno a příjmení narátora: Peter Kalmus

Tazatel: Klára Kohoutová

Datum a místo konání rozhovoru: 16. března 2015, Košice – literární kavárna

Délka rozhovoru: 2:36:22

Projekt: Reflexe Východoslováků na rok 1989. Životopisná vyprávění.

Stručná biografie:

Peter Kalmus se narodil 28. 8. 1953 v Piešťanech. Jeho otec, původem německý Žid, se dostal na Slovensko se svými rodiči, když utíkali před Hitlerem. Rok 1953 je pro narátora symbolický – peněžní reforma, smrt Stalina a Gottwalda. Během studia na VŠ se seznámil Kalmusův otec s jeho matkou, vzali se a měli syna. Otec dokončil VŠ rok po narození narátora, tedy v roce 1954. Jelikož měl německé občanství, nechtěli mu vydat diplom, z toho důvodu se narátorův otec vzdal německého občanství a stal se

Čechoslovákem. V roce 1958 se rodiče rozvedli, za čímž dle narátorových slov stála také otcova neschopnost přizpůsobit se režimu. Poté žil narátor se svou matkou (od 9 let žije v Košicích) až do roku 1968, kdy začal navazovat bližší vztahy se svým otcem.

Po dokončení základní školy narátor studoval střední školu potravinářskou u Popradu. Primárním popudem ke studiu na tamější škole bylo: studium mimo Košice (matka se znovu provdala, manželství nebylo šťastné), volný životní styl, LSD. Jelikož školu flákal, byl po roce vyhozen. Poté strávil další tři roky na střední odborné škole dopravní v Košicích. Po dokončení střední školy studoval rok Technickou univerzitu v Košicích, nechtěl jít na vojnu (nakonec dostal modrou knížku) a uměleckou školu jít studovat nemohl kvůli otcovi. Otec se po okupaci Československa vrátil do Německa, přestože měl k němu antipatie, avšak to, co se tu stalo v srpnu 1968, vnímal jako příchod druhého Hitlera, a proto se navrátil do Německa, bylo mu vráceno německé občanství, za to byl potrestán 18 měsíci nepodmíněně.

Narátor žil nějakou dobu v Praze, živil se jako příležitostní dělník. Na tuto dobu vzpomíná velmi rád, protože v Košicích se cítil jaksi opuštěný (sám proti zdi), zatím co v Praze žily stovky takových lidí podobného životního stylu²⁷². Taktéž v Praze navázal kontakty s Ivanem Magorem Jirousem a dalšími lidmi z undergroundu. Během pobytu v Praze mu přišel povolávací rozkaz, modrá knížka mu byla zrušena. V roce 1974 narukoval do Domažlic, ale o měsíci byl propuštěn – označen za neschopného boje.

Po návratu z vojny se vrátil do Košic, kde bydlí dodnes. Dvakrát byl ženatý, bezdětný. Sám sebe charakterizuje jako máničku, jako člověka, co se nedokázal ztotožnit s režimem a jeho praktikami, to je také důvod, proč se pokusil zabít. Dnes je velice rád, že mu ten pokus nevyšel. Podepsal pamflet Několik vět. V roce 1989 se stal jedním ze zakladatelů Občanského fóra v Košicích. Dne 21. listopadu 1989 organizoval první demonstraci proti komunistickému režimu v Košicích na Hlavní ulici. Momentálně se věnuje umění, je na volné noze.

Charakteristika narátora:

- uvolněný, pohodář, umělec (umění považuje za životní styl), hipík
- rozhovor se nahrával na veřejném místě, přesto narátor neměl problémy mluvit o soukromých a traumatických věcech (např. pokus o sebevraždu)
- obrovským vzorem pro narátora byl otec a jeho způsob života

²⁷² Myšleno disent a umělci.

Klíčová slova: sex, drogy, rock and roll.

KARTA NARÁTORA

Jméno a příjmení narátora: Daniel Liška

Tazatel: Klára Kohoutová

Datum a místo konání rozhovoru: 13. dubna 2015, Košice – literární kavárna

Délka rozhovoru: 55:58

Projekt: Reflexe Východoslováků na rok 1989. Životopisná vyprávění.

Stručná biografie:

Daniel Liška se narodil v roce 1959 v Košicích v rodině jazykyně a logopedky. V dětství ho výrazně formovalo humanitní prostředí a také to, že otec brzy zemřel a matka zůstala na výchovu syna sama. Studoval hornictví a veterinární medicínu. V letech 1982 až 1990 pracoval jako výškový specialista v jednom podniku. Toto zaměstnání si narátor vybral, jelikož mohl žít celkem svobodně a nic ho neomezovalo. Často se toulal po horách, nejčastěji v Himálaji. V roce 1982 navštívil Sovětský svaz, tři dny strávil v Moskvě a podařilo se mu navštívit vernisáž *Pablo Picasso 100 let* v Puškinově muzeu. Tato výstava byla určena výhradně pro sovětský politický establishment. Na vernisáži potkal Brežněvova syna. Tato zkušenost vedla narátora k uvědomění si, jak je společnost kategorizována.

Jelikož narátorovi bylo v roce 1968 pouhých 9 let, dění ve společnosti nevnímal příliš uvědoměle. Druhou polovinu 80. let dle pana Lišky charakterizovaly změny. Především pak v Sovětském svazu došlo k výraznějším společenskopolitickým posunům, které do Československa přicházely postupně. Narátor se stal svědkem pádu Berlínské zdi a první velké demonstrace v Lipsku v říjnu 1989. Dne 17. listopadu poslouchal rádio Děvín, z něhož se dozvěděl o událostech v Praze. To ho podnítilo, aby vstal a šel do ulic. Naivně očekával zaplněné košické ulice, jak s úsměvem po 25 letech vzpomíná. V následujících dnech se účastnil studentských mítinků, některé sám organizoval. Dle pana Lišky se zformovalo jedno z košických revolučních center na Technické univerzitě. První studentská manifestace se odehrála v úterý 21. listopadu, kdy studenti zahájili pochod od areálu univerzity k Vědecké knihovně a symbolicky zapálili svíčky. Daniel Liška se stal v revolučních dnech členem košického OF. V době, kdy se OF zakládalo, se narátor

účastnil studentské manifestace na veterinární fakultě. Kromě organizace studentských mítinků se podílel také na přípravách demonstrací na Hlavní ulici v Košicích.

V roce 2008 natočil film *Na východ od Everestu*, který se stal jeho debutem. Dnes pracuje jako účetní. Je vášnivým horským turistou.

Charakteristika narátora:

- zprvu nervózní, nervozita po chvíli vymizela, narátor se osmělil a působil otevřeně
- mluví především o listopadu 1989
- během vyprávění si vypomáhá gestikulací rukou a občas ukazuje, co se kde nachází (jelikož se rozhovor nahrával v centru města, kde se v listopadových dnech odehrávaly podstatné události)

Klíčová slova: Východoslovenské železářny, listopad, Košice.

KARTA NARÁTORA

Jméno a příjmení narátora: Pavol Medviď

Tazatel: Klára Kohoutová

Datum a místo konání rozhovoru: 24. února 2015, Košice – pracoviště narátora

Délka rozhovoru: 44:28

Projekt: Reflexe Východoslováků na rok 1989. Životopisná vyprávění.

Stručná biografie:

Pavol Medviď se narodil 4. dubna 1970 u polských hranic v malém městě Medzilaborce do rodiny Rusínů. Jeho otec zemřel, když byl narátor malý, matka byla na výchovu dětí zcela sama. Narátor vyrůstal se třemi bratry (jeden straší, dva mladší). Odmalička byl veden k náboženství. Mezi 13 a 14 rokem se rozhodl, že se stane knězem. Vzorem pro pana Medviďa byli dva kněží, kteří po dobu dospívání formovali a ukázali mu kněžskou cestu. Dalším velkým vzorem byla narátorova matka, která ho v jeho rozhodnutí velice podporovala, přestože doba byla taková, jaká byla. Mimo něj se dva jeho bratři také stali kněžími.

Po základní škole narátor studoval na gymnáziu, jelikož tuto školu vnímal jako předstupeň pro vstup do semináře. Během dospívání se neztotožňoval s komunistickým režimem, bylo to pro narátora něco, co tu bylo, co musel překousnout, s čím musel žít. Po dokončení gymnázia v roce 1989 narukoval na vojnu, tu prožil po nejrůznějších

městech na území dnešní České republiky. Ještě před válkou se stal členem ilegálního řádu, ze kterého později vystoupil. V oněch revolučních dnech pobýval narátor v Českých Budějovicích. Sám si kladl otázku, co by dělal, kdyby jej poslali s puškou v ruce proti studentům. Vojáci byli velice špatně informováni o politické situaci v zemi. Informace o tom, co se v zemi dělo, získávali vojáci velmi sporadicky, například když se nějaký voják vrátil z propustky, tak sděloval kolegům, co je nového. Z vojny byl o tři měsíce dříve propuštěn a začal studovat teologii – v září 1990. Během svého studia pobýval v první polovině 90. let v Praze v Dejvicích. Paradoxní je, že dva nejdůležitější momenty pro Československo prožil daleko od domova v České republice. S odstupem 25 let hodnotí narátor revoluci nadmíru pozitivně.

Charakteristika narátora:

- uvolněný
- nemá problém mluvit o rodičích, přestože mu otec velice brzy zemřel a matka zůstala na výchovu čtyř synů sama

Klíčová slova: víra, komunismus, válka.

KARTA NARÁTORA

Jméno a příjmení narátora: J. T.

Tazatel: Klára Kohoutová

Datum a místo konání rozhovoru: 18. února 2015, Košice – pracoviště narátora

Délka rozhovoru: 1:01:26

Projekt: Reflexe Východoslováků na rok 1989. Životopisná vyprávění.

Stručná biografie:

Narátorka se narodila v roce 1951 v Košicích a vyrůstala v rodině, kde se velmi tajil původ. Teprve před deseti lety se dozvěděla, že její předkové byli Židé žijící v Polsku. Paní J. T. byla vychovávána velice tvrdou rukou, otec byl voják z povolání. Matka měla dokončenou střední dívčí školu. Základním kamenem v narátorčině rodině bylo vzdělání, proto po maturitě studovala Přírodovědeckou fakultu Univerzity Pavla Jozefa Šafaříka v Košicích. Narátorčin otec byl v roce 1968 vyškrtnut ze strany, paní J. T. byla v té době již prvním rokem na vysoké škole. V papírech tento záznam měla, ale nikterak osobně se jí to nedotklo, ze školy vyloučena nebyla. Normalizaci prožila na vysoké škole.

Po úspěšném dokončení studia začala narátorka pracovat ve školství, ve kterém pracuje s krátkou přestávkou v 80. letech dodnes. V roce 1973 nastoupila na gymnázium v Košicích, kde působí stále. Po vysoké škole se provdala a stala se matkou dvou dětí – syna a dcery. Poté co přišel požadavek na nábor učitelů na Univerzitu v Tunisu, narátorčin manžel zareagoval na výzvu týkající se náboru učitelů na univerzitu v Tunisu. Přihlásil se a byl vybrán. Nejprve žil v Tunisu sám, později se za ním přestěhovala manželka s dětmi, když absolvovala tehdy nezbytné složité papírování. Mezi lety 1983–1986 žila paní J. T. s rodinou v Tunisku. Jak narátorka sama uvádí, načuchla tam svobodou. Tamní život hodnotí velice pozitivně a staví ho do opozita s tehdejšími Československem. Nakonec se z 12 českých rodin do vlasti vrátily pouze 2 (nestranické), tedy rodina narátorky a ještě druhá. Jako důvod návratu uvádí rodinné vazby a také to, že Slovensko je její domovina a že by si nemohla představit žít jinde. Během pobytu v Tunisu byla narátorka ženou v domácnosti. Po návratu se vrátila do školství.

Od návratu v roce 1986 pracuje na gymnáziu v Košicích. V současné době je v důchodu, ale stále na gymnáziu učí matematiku. Paní J. T. ani její manžel nikdy nevstoupili do strany. Narátorčin syn se přiznal do ČR.

Charakteristika narátora:

- nebojí se dát najevo, co cítí – v rozhovoru se objevilo mnoho emotivních až traumatických okamžiků, kdy měla narátorka slzy na krajíčku, v těchto momentech byla hlasová frekvence pomalejší
- mluví hodně o náboženství a náboženských otázkách – náboženství a víra byly a stále jsou pro její život velice důležité

Klíčová slova: Tunis, Žid, svoboda.

□ Klára Kohoutová, 2015

Reflexe Východoslováků na rok 1989. Životopisná vyprávění.

Diplomová práce

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta humanitních studií Pracoviště orální historie – soudobé dějiny